

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যালয়

২ নং রমানাথ মজুমদারের ষ্ট্রীট ।

প্রিণ্টর—শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়

৫৬ নং আমহাট ষ্ট্রীট । কলিকাতা

22 FEB 1902

नागानन्दम् (क) ।

प्रथमोऽङ्कः (ख) ।

नाम्दी (ग)

आनन्द्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुकीत्य चक्षुः क्षणम्
पश्चान्नङ्कशरातुरं अनमिमं त्वातापि नो रक्षसि ।

वाग्देवीं हृदये ध्यात्वा बाह्यानां बोधहेतवे ।

नागानन्दस्य विष्टतिर्जीवानन्देन तन्यते ॥

(क) नागानन्दमिति । नागानां पञ्चमानाम् आनन्दो वक्षिन्
तत् स्वयंवा नामान् पञ्चमान् आनन्दयतीति नागानन्दं पञ्चादित्वा-
दनुपपन्नयः ।

(ख) अङ्क इति । अङ्कयति अङ्कयति व्यञ्जयतीति वाक् रक्ष-
भावादीनिति अङ्कः । तच्चक्षुषसुक्तं दृष्टये । यथा । प्रत्यक्षनेत्रचरितो
रसभावसमुत्पन्नः । भवेद्गदप्रसङ्गः सुदृक्पुरुषसंयुतः । विच्छिन्ना-
वान्तरैकार्थः किञ्चित्संशयविन्दुकः । युक्तो न बलुभिः कार्यैर्वीज-
संयुतिमात्र च । नानाविधानसंयुक्तो नातिप्रचुरपद्यवान् । आसन्न-
कानां कार्याणामविरोधाद्विनिर्मितः । नानेकदिननिर्वर्त्य कथंवा चक्ष-
योजितः । आसन्ननायकः पालैर्युतस्त्रचतुरैस्तथा । दूराङ्कानं
बधोयुद्धं राज्यदेशादियुगलः । विवाहो भोजनं यापोत्सर्गौ सत्यूरतं
तथा । दन्तच्छेद्यं नखच्छेद्यमस्यद् व्रीडाकरञ्च यत् । यथनाश-
यानादि नगराद्यवरोधनम् । स्नानानुलेपने चैभिर्भर्जितो नातिवि-
स्तरः । देवीपरिजनादीनाममात्यवर्षिजासपि । प्रत्यक्षचित्रचरितैर्युक्तो
भावरसोद्भवैः । अन्तर्निष्कान्तनिखिलपालोऽङ्क इति कीर्तित इति ।

मिथ्याकारुषिकोऽपि निर्धृष्टतरस्यतः स कोऽन्यः पुमान्
 'वेद्यं' मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धीमिश्रः पातु वः ॥२॥ (घ)

अपिच,

कामेनालक्ष्य चापं इतपटुपटहावस्त्राभिर्मारवीरै-
 र्भ्रमद्भोतकम्पकृन्नास्त्रितचलितहृया दिव्यनारीजनेन ।
 सिद्धैः प्रज्ञीप्तमाङ्गैः पुलकितवपुषा विस्मयाद् वासवेन
 ध्यायन् बोधैरवाप्नो न चलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः
 ॥२॥ (ङ)

(ग) नान्दीति । नन्दयति दृष्टानिति नान्दी विघ्नविनाशार्थं
 नटैः क्रियमाणो मङ्गलाचरण विधेयः । तदुक्तं दर्पणे । आशीर्वचन-
 संयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजन्मपादीनां तच्चाद्यान्दीति
 कथ्यते इति ।

(घ) ध्यानव्याप्तमिति । ध्यानं समाधिरेव व्याप्तः कथं तत् उपेत्य
 प्राप्य ज्ञानित्वेत्यर्थः कां कान्तामिति शेषः चिन्तयसि भावयसि, ज्ञानं
 वस्तुः उन्मील्य विकास्य जनकप्रराटरं कामवाणविह्वम् इमं जनं
 ज्ञानमिति भावः पश्य व्यवलोकय, ज्ञाता रक्षकोऽपि रक्षयस्वमर्षी-
 ऽपीति वावत् नो रक्षसि ? मिथ्या कारुषिकः इत्याशीकोऽपि, ते
 कारुषिकत्वं मिथ्येत्यर्थः पवनः अन्यः निर्धृष्टतरः अतिनिर्द्वयः
 पुमान् वः ? कोऽपि नास्तीत्यर्थः । मारवधूमिः कामवधूमिः कामि-
 नीभिरिति भावः । सिध्यं वासुयं यथा तथा इति इत्यम् अभिहितः
 उक्तः तिरस्कृत इति वावत् बुद्धः ज्ञानी बुद्धधर्मावस्थानी वा जिनः
 बुद्धान् रक्षस्वामिति भावः पातु रक्षतु । शार्दूलविज्जीकृतं इतं कृन्वा-
 नैर्वेदि नः सज्जो सतततनाः शार्दूलविज्जीकृतमिति तद्वचनम् ।

(ङ) कामेनेति । कामेन चापं कार्मुकम् आलक्ष्य मङ्गारावेति
 भावः, मारवीरैः कामानुचरैः चन्द्रचन्द्ररोषस्त्रादिभिरिति भावः
 मीरैः कामिजनमङ्गाराच्च सस्यनैर्बोधैरिति भावः । इत्यादि ताडिता

भाष्यम्—

अन्वयः ॥ अस्मत्प्रतिविम्बरेण । अस्माद्विम्बरेण
 बहुमानमाह्वय नानादिगन्धमायतेन राजश्रीहर्षदेवस्य
 पादपद्मोपजीविना (च) राजसमूदेनोक्तः । यत्तद्वत्सा-
 मिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालङ्घितं (छ) विद्याधरचक्र-
 वर्त्तिप्रतिबन्धं (ज) नागानन्दं नाम नाटकं कृतमस्माभिः
 श्रीवपरम्परया श्रुतं न च प्रयोगतो (झ) दृष्टम् । तत्तस्मैव
 राज्ञः सकलजनहृदयाङ्गादिना (ञ) बहुमानोदकासु (ट)

पटवः सत्कृत्याः पटका वाद्यभेदा यैस्तपोक्ताः सन्तः आसक्तानि
 उद्धृतं चरन्तीति तादृशाः तैः सङ्गिरिति भावः, दिव्यनारीजनेन
 सुराङ्गनावर्गेण भू-प्रभेदेन उत्कृष्टं जम्बूवा कितेन च चरिते चक्र-
 वर्त्तनं गते दृश्ये नद्येने येन तादृशेन सती, विद्वैः देवयोनिविशेषैः
 प्रह्वं जतम् उत्तमाङ्गं शिरो येषां तपोक्ताः अवन्तमस्त्यैरिच्छार्थः
 प्रचमङ्गिरिति यावत् तथा वाचनेन इन्द्रेण पुत्रवित्तवपुषा बोधवित्त-
 वरोरेण न चरित इति विख्यात् चमत्कारवृत्त्या दृष्टः ध्यावन्
 समाधौ तिष्ठन् बोधैः अवाप्तः ज्ञाननिविष्टचेता इत्यर्थः सुनीम्नो
 वः बुद्धान् पादं रक्षत । यादुं विविमोदितं इत्यम् ।

(च) पादपद्मोपजीविना परचारविम्बाश्रितेन ।

(छ) अपूर्वति । अपूर्वम् अद्भुतं बट्ट वस्तु इतिप्रत्तं तस्य रच-
 नया वपनेन अचङ्कृतं बोधितम् ।

(ज) विद्याधरेति । विद्याधराणां चक्रवर्त्तिना अधीश्वरेण
 प्रतिबन्धं युक्तं तत्कथासङ्गतमित्यर्थः ।

(झ) प्रयोगतः अभिवयेन ।

(ञ) सकलेति । सकलानां जनानां हृदयाङ्गादिनाः सकल
 मनोरञ्जकस्य ।

(ट) बहुमानात् बहुमनोरथात् ।

चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेनाय त्वया नाटयितव्य-
मिति (ठ) । तस्यावदिदानीं नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाभिल-
षितं सम्पादयामि । परिक्रम्यवचोक्तं च । आदर्शितानि
(ड) च सकलसामाजिकमनांसि इति मे निश्चयः । अतः-

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणप्राहिणी
लोके हारि च सिद्धराजचरितं नाट्ये च दत्ता वयम् ।
वस्तु कैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-
र्महाभ्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥१॥ (ड)

तथावदहं गृहं गत्वा गृहिणी माह्वय सङ्गीतकमनु-
तिष्ठामि । परिक्रम्य नेपथ्याभिसुखमवचोक्तं । इदमस्मद्गृहं
यावत् प्रविशामि, प्रविश्य आर्य्य ! (च) इतस्तावत् ।

प्रविश्य नटी । साक्षम् । (त) अज्ज ! इयस्मि मन्दभग्ना ।

(ठ) नाटयितव्यम् अभिनेतव्यम् ।

(ड) आदर्शितानि वशीकृतानि शुच्यार्चनभित्तोक्तानितीति
यावत् ।

(ठ) श्रीहर्षे इति । श्रीहर्षः निपुणः विचक्षणः कविः काव्य-
रचयिता, एषा परिषदपि सध्यमण्डली अपीत्यर्थः गुणप्राहिणी
गुणप्रपञ्चातिनी, लोके जगति सिद्धराजस्य चरितं हारि मनो-
हारि च, वयस्य नाट्ये अभिनयव्यापारे दत्ताः निपुणाः, एकैकमपि
यूक्ता वस्तु श्रीहर्षादिकमिति भावः इह जगति वाञ्छितफलप्राप्तेः
अभीष्टसामग्यं, पदं स्थानं हेतुरिति यावत् अग्रे भाग्योपचयात्
भाग्योत्कर्षात् अयं सर्वः गुणानां गणः समुदितः सम्यक्त्वेन उदितः
उपस्थितः किं पुनः वक्तव्य इति शेषः । आर्तुं वचिर्गोष्ठितं इतस्म ।

(च) आर्य्ये मान्ये ।

(त) साक्षं स्यात्सम् ।

भाषवेदुः प्रजवतो को विषोषो अहविष्टी मदुतिः (१) ।

कृत् । मटीमवकोत्त । आर्यैः । नायावन्दे नाटवितव्ये
किमिदमकारणमेव दृश्यते ।

मटी । अज्ज ! कथं न रोहस्यं । यदो दाव तादो
अज्जाए सह अविरभावं आचिप अदूरजादणियेदो
कुटुम्बमारोहणजोगो दाणीं (घ) तुमंति विपए
वितक्किअ तपोवणं गदो (२) ।

कृत् (३) । अनिवेदं (४) अये ! कथं मां परित्यज्य तपो-
वनं यातो पितरो तत् किमिदानीं युज्यते, विचिन्त्य-अयवा
कवमहं गुहवरण-परिचर्या-सुखं परित्यज्य गृहे तिष्ठामि
कुतः ।

(१) आर्यैः । इयमस्मि मन्दभाग्या । आज्ञापयत आर्य्य पुत्रः को
नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

(२) आर्य्य ! कथं न रोहिण्यामि । यतस्तवत् तात आर्य्यवा
सह अविरभावं ज्ञात्वा अदूरजातनिवेदः कुटुम्बमारोहणयोग्य
दानीं त्वमिति हृदये वितर्क्य तपोवनं गतः ।

(घ) तातः अदूर इति यावत् । आर्य्यवा अन्वा । अविरभावं
वाहकम् । अदूरेति । अदूरम् अत्यन्तं यथा तथा जातो निवेदः
संसारं प्रति वीतरागत्वं यस्य तथोक्तः । कुटुम्बेति कुटुम्बायां पोष्य-
वर्गाणां भारोहणे योग्योपविधाने सपर्यः एतत् इत्यर्थः ।

(३) कृत्तधारः प्रधानमटविशेषः ।

(४) अनिवेदं सर्वैराग्यम् ।

पितोर्विधातुं शुश्रूषां त्वज्ज्ञेयस्य क्रमागतम् ।

वनं याम्यहमस्यैव यथा कीमूतवाहनः ॥४॥ (न)

इति निष्कान्तौ ।

प्रस्तावना (प) ।

ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च ।

नायकः । अनिवेदम् वयस्य पानेय !

रागस्यासदमित्येवैमि नहि मे ध्वंसीति न प्रत्ययः

कृत्याकृत्यविचारणाद्य विमुखं कीवा न वेत्ति क्षितौ ।

एवं निन्द्यमपीदमौषितफलप्राप्त्यै भवेद्यौवनं

भक्त्या याति यदौत्थमेव पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे ॥५॥ (फ)

(न) पितोरिति । अहमद्यैव क्रमागतं पैटकम् ऐह्येयं सम्पद-
मित्यर्थः त्वज्ज्ञा पितोः जननीजनकयोः शुश्रूषां सेवां विधातुं कर्तुं
कीमूतवाहनो यथा वनं यामि गच्छामि ।

(प) प्रस्तावना । प्रस्ताव्यते छृच्यते प्रस्तूतमनयेति तथोक्ता
प्रपूर्णात् स्तोतेर्यन्तात् भावे अन्प्रत्ययः । तल्लक्षणसङ्गतं दर्पणे । नटी
विदूषको वापि पारिषादिक एव वा सूत्रधारेण सङ्गिताः संक्षामं
यत्नं कुर्वते । क्षित्वेवोक्तैः स्तकाद्यौत्थैः प्रस्तुताद्यपिभिर्भिन्नेभ्यः ।
आरुह्यं तत्तु विज्ञेयं नास्मा प्रस्तावनापि सेति ।

(फ) रागस्येति । यौवनं रागस्य विषययावनाया आस्यदं
स्थानम् इति अयैमि जानामि, भवति विनश्यत् इति मे प्रत्ययः
नहि इति न, अपि तु क्षणभङ्गमेवेति जानामीत्यर्थः । की वा कसः
क्षितौ घृष्टव्यां कृत्याकृत्यविचारणाद्य कर्तव्याकर्तव्यज्ञानेषु विदूषकः
अज्ञमिति यावत् न वेत्ति न जानाति सर्व एव वेत्तीत्यर्थः एवं
निन्द्यमपि इदं यौवनं यदि इत्थम् अनेन प्रकारेण पितरौ भक्त्या
शुश्रूषमाणस्य सेवमानस्य मे सम यात्रि गच्छति अतिश्लाघनीति

किम् । गुरोर्न भो वयस्य ! यं पिबिष्यो एष्व तुभं
एतिष्यं काशं पृष्टाणं जीवन्तमुवाच कदे दमं ईदिसं
वयवासदुक्खं पणुहवन्ती । ता प्रसीद दासिं पि दाव
गुरुचरवसुसुसानिब्बन्धादी (व) विपत्तिप इच्छापारि-
भोगरमणिज्जं रज्जसुखं पणुहवीषदु (१) ।

नायकः । वयस्य ! न सम्यगभिहितं त्वया । कुतः ।

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किन्तवा
यत् संवाहयतः सुखं तु चरणी तातस्य किं राजके ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोऽस्मिन्ते या गुरो-
रायासः खलु राज्यमुज्जितगुरोस्तथास्ति कसिद्गुणः ॥६॥ (भ)

(१) भो वयस्य ! ननु निर्विष्य एव त्वमेतावन्तं काशं एतयोर्जो-
वन्मृतयोः कते इदमोष्ठ्यं वनवासदुःखमनुभवन् । तत् प्रसीद इदानी-
मपि तावत् गुरुचरणयुग्मुषानिर्वन्धा निवृत्त्य इच्छापारिभोगरमणीयं
राज्यसुखं अनुभूयताम् ।

यावत् तदा वाञ्छितफलप्राप्तेऽभ्योदयाभावः भवेत् अन्यथापि वस्तु
शुभकर्मणि व्याप्त्यभावं शुभफलदं भवतीति भावः । शार्दूलविष्ठी-
कृतं वृत्तम् ।

(व) निर्विष्यः निश्चिन्तः । जीवन्मृतयोः जीवतोरपि वृत्तप्राप्तयो-
रित्यर्थः पितोरिति शेषः जीर्णत्वादिति भावः । गुरुचरणेति गुरोः
पितोचरणयुग्मुषायां यः निर्वन्धः व्याप्यहातिशयः आदर इति
यावत् । तस्मात् ।

(भ) तिष्ठन्निति । पितुः पुरः अग्रतः भुवि भूतले तिष्ठन् यथा
भाति राजते जन इति शेषः सिंहासने तिष्ठन् तथा किं नैव भाती-
त्यर्थः तातस्य चरणौ संवाहयतः सेवमानस्य यत् सुखं भवतीति शेषः ।

विदुः । आत्मनः । यद्वा । ये गुरुजनसुखसाधकाः ।
 विविक्ताः । भोटु तत्र एवंपि दास्य चक्षुः त्रिषु दास्य भविष्यः ।
 प्रकाशं भी वक्ष्यन् चक्षुः पदं रत्नसौम्यं ज्ञेयं केवचं चक्षुः
 सिद्ध एवम् भवामि । चक्षुःपि दे करणीयं चक्षुः (१) ।

नायकः । चक्षुः वक्ष्यन् । ननु कृतमेव वक्ष्यन् ।

पश्य—

न्याये वक्ष्यन् योजिताः प्रकृतयः सन्तः सुखं व्यापिताः
 नीतो बन्धुजनस्तथात्मसमतां राज्ये च रक्षा कृता ।
 दत्तो दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमोऽप्यर्धने
 किं कर्तव्यमतः परं कथय वा यत्ते स्थितं चेतसि ॥७॥ (म)

(१) चक्षुः । तच्छ गुरुजनसुखसाधकाः । भवतु तदेतदपि तावत्
 चक्षुःपि तावत् भविष्यामि । भो वक्ष्यन् । न चक्षुः राज्यसुखमेव
 केवचसिद्धि एवम् भवामि चक्षुःपि ते करणीयमस्मै व ।

राजके राज्यज्ञाने इत्यर्थः तथा किम् ? नैव तादृशं सुखमित्यर्थः ।
 गुरोः विदुः भक्तोज्ज्वलिते भवितावशिष्टे भुक्ते वा कृतिः सन्तोषः
 भवतीति येषः भुवनजये भुक्ते तथा किम् ? तिसुवनभोगे तादृशी
 कृतिर्नास्तीत्यर्थः । चक्षुःपि तच्छः गुरुजनं तथोक्तस्य गुरुन्यायिनः
 इत्यर्थः । राज्यम् व्यापारः चक्षुः ज्ञेयं एवेत्यर्थः । तत्र राज्ये काचित्
 गुरुः सुखमिति यावत् चक्षुः ? नास्त्येवेत्यर्थः । काङ्क्षिरिति बोध्यम् ।
 शार्दूलविक्लीकृतं वृत्तम् ।

(म) न्याये इति । प्रकृतयः ज्ञानात्मादयः न्याये न्यायादनमेते
 वक्ष्यन् योजिताः निवोजिता इत्यर्थः जनेति सर्वत्र सम्बध्यते । सन्तः
 बाधयः सुखं व्यापिताः, बन्धुजनः, आत्मसमतां ज्ञातृत्वात् नीतः
 अक्षयानः कृत इत्यर्थः । राज्ये च रक्षा कृता राज्यरक्षणमपि कथ-

विदुः । भो वयस्य ! पञ्चमसाहसिषो मदङ्गदंभो दे
पङ्क्तिवत्सो, तस्मिन् च समाससङ्घट्टे दे प्रधानात्मसमधि-
ष्टिदपि च तु ए विद्या रज्जं सुखिरं (य) ति पङ्क्तिभादि (१) ।

नायकः । धिक्स्मूर्त्तं ! मतङ्गी राज्यं हरिष्यतीति
यद्वद्वे ।

विदुः । अथ ह' (२) ।

नायकः । यद्येवं तत् किं न स्यात् । ननु स्वशरीरात्
प्रभृति सर्वं परार्थमेव मया परिपाक्यते यत्तु स्वयं न दीयते
तत्तातानुरोधात् तत् किमनेनावमुना चिन्तितेन वरं
तताश्चैवानुष्ठिता आश्रापितश्चास्मि तातेन । यथा वयस्य !
जौमूतवाहन ! बहुदिनसपरिभोगेण स्वीकृतसमिद्विक्रय-
कुसुममुपभुक्तमूत्रफलकन्दनीवारप्रायमिदं स्थानं वर्त्तते ।
तद्विती मलयपर्वतं गत्वा किञ्चित्तस्मिन् निवासयोग्य-

(१) भो वयस्य ! पञ्चमसाहसिषो मतङ्गदंभो प्रतिपद्यः ।
तस्मिन् च समाससङ्घट्टे ते प्रधानात्मसमधिष्ठितमपि न त्वया विना
राज्यं सुखिरमिति प्रतिभाति ।

(२) अथ किम् ।

मित्यर्थः दत्त मनोरथकलादपि अधिकं फलं येन तदाभूतः कल्पद्रुमः
अपि अर्थेन यावकाय दत्तः । अतः परं किं कर्तव्यं ते तव मनसि
यत्स्मिन् तत्त्वयय । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(य) पञ्चमसाहसिकः अतिदुर्दान्तः । प्रतिपद्यः शत्रुः । समा-
ससङ्घट्टे सङ्घट्टिते । प्रधानात्मसमधिष्ठितं सुखमन्त्रिपरिचितम् ।
सुखिरं निर्दिष्टेन स्थितम् ।

(१) यद्येवं यदि एवं मतङ्गेन मे राज्यं हृतं तत् तदा किं न

मात्रमपहं निरूपयेति (२) । तदेहि मलयपर्वतमेव
निरूपयः ।

यिदु । जं भवं प्राणवेदि । एदु भवं (१) । एतुभी
परिक्लामतः ।

यिदु । अयनोऽवबोधो भो वयस्य ! पेक्ष पेक्ष एसी क्तु
सरसवचचन्दनवचं चैवपरिमितवचस्यवचपरिमितो विम-
लतटविबलवज्जलरिक्तवचस्यवचलितसिसिरसीधरासा-
रवाही पङ्कमसङ्गमोक्कण्ठदपिपाकण्ठगाही विध मग्न-
परिक्लमं अवचयन्तो रोमवेदि (ल) पिपकपक्षं मलय-
मावदो (२) ।

(१) यदु अवानाप्तापयति । एतु भवान् ।

(२) भो वयस्य ! प्रेक्षैव एव क्तु सरसवचचन्दनवचोऽवपरि-
मितवचस्यवचपरिमितो विमलतटविपतनजर्जरावमाचनिर्भरो-
ल्लसितविशिष्टरसीधरासारवाही पङ्कमसङ्गमोक्कण्ठदपिपाकण्ठपङ्क-
द्वय मार्गपरिचयममयनवन्तु रोमाञ्जुवति प्रियवयस्यं मलयमावदतः ।

स्यात् सर्वमेवाभीष्टं सकलं स्यादिति भावः । ननु वतः । न रोवते
राज्जमिति शेषः अवस्तुना अवारेण । ताताज्ञैव पितुरादेय एव
अनुष्ठिता प्रतिपादिता वरं मनाक् प्रियेस्त्वर्थः अपरस्य अवारेण
वस्तुनश्चिन्नात् पितुरादेयपावनचिन्तनं चैवमित्यर्थः । बहुविध-
परिभोगेन दीर्घकालव्यवहारेण । स्वीकृतेति स्वीकृतानि स्थीतानि
सर्वित्तुयुक्तुमानि ज्ञात् तथोक्तम् । उपभुङ्गेति उपभुक्तानि चन्द-
नमूलकलीवाराणि प्रायेण वाङ्मयेन ज्ञातव्याभूतम् । निरूपय
पक्षः ।

(३) सरवेति । सरसं स्निग्धं वनं विविधं यत् चन्दनवनं तस्य

वायवः । निरुप रविश्वम् । अये । माता एव वयं मलय-
पर्वतम् । समन्तादवबोध्य । अहो ! रामणीयकमस्य । तदाहिं
मायहिमजगत्कभित्तकयथैभंमल्लवचन्दनः
कन्दत्कन्दरगङ्गरी जलनिधेरास्माहितो वीचिभिः ।
पादालककरत्नमौक्तिकशिशुः सिद्धाङ्गनानां गते-
हृद्दोषं मलयवाक्कः किमपि मे चेत्करोत्युत्सुकम् ॥ (व)
तदेहवाक्क वासयोग्यं किञ्चिदायमपदं निरु-
पयावः ।

उत्सुकस्य कोटस्य परिनिष्ठनेन सम्पर्केण जलः सञ्जातः वङ्कलः प्रभूतः
परिमलः गन्धः तथाभूतः । विमलेति विमले निर्मले तटे निपतनेन
जलरावनायो चूर्णतामापद्यमानो यः निर्भरः पर्वतोपरितटात्
पतदारिसङ्कातः तस्मात् उच्छ्वितः समन्तौत् विशिप्रो यः शिशिरः
शीतलः शीकराणां जलकणानाम् आसारः धारासम्पातः तद्वाहो
तद्धानिर्गम्यः । प्रथमेति प्रथमो यः सङ्क्रमः तस्मिन् उत्कण्ठितायाः
उत्सुकायाः प्रियायाः कण्ठपङ्क एव कण्ठालेष एव । अपनयन्
हरन् । रोमाञ्जयति जातरोमाञ्जं करोति उद्धासोदयादिति भावः ।

(व) मायुदिति । मायुतां मदकाविषां दिग्मलानां मल्ल
एव भित्तवः तासां कञ्चैर्षवैः भग्नाः अतएव अवलः खरङ्गाः
चन्दनाः चन्दनतरवः यत्नं तथाभूतः जलनिधेः सहस्रस्य वीचिभि-
रारुहैः आस्माहितः आहतः अतएव कन्दन्ति ध्वनन्ति कन्दरा द्यौः
एव मङ्गराणि विह्वानि यस्य तथोक्तः तथा सिद्धाङ्गनानां सिद्धाङ्ग-
देवयोगिनियोगनारीणां गतेः गमनैः पादालककेन रक्ता मौक्तिकशिशुः
सङ्क्रामवप्रसारा यत्नं तथाविधः अयं मलयवाक्कः हृदः सन् मे मय
चेत्तः किमपि अनिर्दिष्टनीयं यथा तथा उत्सुकं करोति कोटकं जन-
यति । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

विदुः । एवं करेण । ययतः खित्वा । एदु ययं ।
आरोहणं (१) । नाटवतः ।

नायकः । दक्षिणाक्षिणन्दनं खयवन् । यये !

दक्षिणं खन्दते ययुः फलाकाङ्क्षा न मे क्षति ।

न च मिथ्या मुनिवचः कक्षयिष्यति किं न्विदन् ॥ ८॥ (य)

विदुः । भो वयस्य ! ययस्यमाससं (य) दे प्रियं
निवेदेदि (२) ।

नायकः । एवं नाम (स) यथाह भवान् ।

विदुः । विचोक्ष्य । भो वयस्य पेक्ष पेक्ष । एदं क्व
सविसेसक्षयसिषिहपादविसोहिषं सुरहिहविमान्धगव-

(१) एवं ऊर्वेः । एदं भवान् ।

(२) भो वयस्य ! ययस्यमाससं ते प्रियं निवेदयति ।

(ग) दक्षिणमिति । दक्षिणं ययुः खन्दते खुरति, मे नम
क्षति फलस्य दक्षिणाक्षिणन्दनस्य शुभस्य इत्यर्थः आकाङ्क्षा क्षमि-
त्वायः न क्षतीति शेषः । मुनिवचः मुनेः यत्कुमशास्त्रकारस्य वचः
दक्षिणाक्षिणन्दनेन शुभफलस्य वचनमित्यर्थः न च मिथ्या ख-
यस्यातीत्यर्थः, अतः एदं दक्षिणाक्षिणन्दनं किं तु कक्षयिष्यति प्र-
दक्षिष्यतीति यावत् । यथावज्ञं इत्तं बुद्धोच्यतेतो येन यथावज्ञं
प्रकीर्तितमिति चक्षणात् ।

(घ) आसन्नं समीपवर्ति ।

(ङ) एवं नामेति । एतम् आसन्नप्रियं नाम सम्भाषणायां सम्भा-
ष्यते इत्यर्थः मुनिमित्तस्त्रचनादिति भावः ।

भिषुहामधूमणिगमं भ्रष्टुर्विगमसुहृणिसस्यसावपगम् (६)

तपोवनं विष संकलीयदि (१) ।

भावकः । सम्यगुपलक्षितम् । तपोवनमेवैतत् । कुतः ।

वासोऽर्थे दययेव नातिपृथक् कृत्वास्वरूपां त्वचो

मन्नासस्यजरत्कमण्डलुरतः स्रच्छं पयो नैर्भरम् ।

दृश्यन्ते त्रुटितोऽज्झितास वटुभिर्मौञ्जः कचिन्मेखला

नित्याकर्णतया शुक्लेन च पदं साम्नामिदम्पथ्यते ॥१०॥(च)

(१) भो वयस्य ! मेखला मेखला । एतत् खलु सविशेषवचनस्मिन्-
पादप्रविशोभितं सुरभिर्हविर्मेखलाभिर्तोहामधूमनिगमम् अतुर्दिग्विस्त-
रितस्यसावकमथं तपोवनमिव लक्ष्यते ।

(६) सविशेषेति । सविशेषम् अत्यन्तं वनैः स्निग्धैः पादपैः
तस्मिन् विशोभितं विशेषेणालङ्कृतं सुरभिः शोभनो हविर्मेखलो गर्भे
जातोऽस्य तादृगः सदासः सत्कटः धूमस्य निगमो यस्मात् तथाभूतं
तथा अतुर्दिग्विस्तारः अतएव सुखनिषण्णाः सावकमथाः स्तनाभ्यामिदि-
शेषः यस्मिन् तथोक्तम् ।

(च) वासोऽर्थमिति । वासोऽर्थं परिधानार्थं तरूणां नाति-
पृथक् नातिस्थूलाः त्वचः पक्कवानि दययेव कृपासुतयेव कृत्वाः
विज्ञाः, मन्मोऽपि आसक्त्यः सस्यगृहः जरन् जीर्णतामापद्यमानः
कमण्डलुः लक्षणाद्विशेषः यस्मिन् अतः स्रच्छं सुनिर्मलम् स्वावि-
शत्ये तथा कमण्डलुदर्शनं न सम्भवतीति भावः नैर्भरं पयः निर्भरो-
दकम् । कचित् प्रदेशे वटुभिः प्रक्षालितवाकैः त्रुटिताम्बुजा अतएव
उल्लङ्घिताः त्वक्ता मौञ्जः सुल्लङ्घननिर्मिता मेखला काशीदामानि
दृश्यन्ते, तथा नित्याकर्णतया नित्यव्रवणेन हेतुना शुक्लेन पक्षिणां
हामवेदानाम् इदं पदं गीयते च । शार्दूलविश्रीकृतं दृश्यम् ।

तदेहि प्रविश्य चक्षुःशोकदावः । प्रवेशं नाटयतः ।

नायकः । सर्वस्वमं विबोध्य । चक्षुः ! तु खलु सुदितमुनि-
जनप्रविचार्यमाणसन्दिग्धवेदवाक्यविस्तरस्य पठद्वटुच्छिद्य-
मानाद्द्रोहं समिधस्तापसकुमारिकापूर्यमाणबालहस्ताक्षवा-
लस्य प्रशान्तरमणीयता (क) तपोवनस्य ।

इहहि—

मधुरमिव वदन्तः स्नातं भृङ्गशब्दै-

नैतिमिव फलनम्बैः कुर्वतेऽमी शिरोभिः ।

मम ददत इवाध्यं पुष्पवृष्टिं किरन्तः

कथमतिथिसपथ्यां शिञ्जिताः शाखिनोऽपि ॥११॥ (ख)

(क) सुदितेति । सुदितैः हृष्टैः सनिजनैः प्रकर्षेण विचार्यमाणो
बीमांशुमानो सन्दिग्धः सन्देहास्पदं वेदवाक्यानां विस्तरो यत्न तादृ-
गस्य पठद्विः वटुभिः श्रव्यमाना आद्वाद्वाः अतिसरसाः समिधः
यज्ञकाष्ठानि यत्न तथाभूतस्य तथा तापसकुमारिकाभिः आपूर्यमाणः
जलेः सन्म्रियमाणो बालहस्ताणाम् आलवालः तत्रप्रदेशे जलदानार्थं
वर्तुलाकारो दृतिविशेषो यत्न तथाभूतस्य । प्रशान्तस्य रमणीयस्य तस्य
भावः स्निग्धमनोहरत्वमित्यर्थः ।

(ख) मधुरमिति । शाखिनोऽपि तरवोऽपि अतिथिसपथ्याम्
अतिथिसेवां कथं शिञ्जिताः तापसजनैरित्यर्थः । तथाहि क्वमी
शाखिनः भृङ्गाणां शब्दैः भ्रमरगुञ्जनैः मधुरमिव स्नातं वदन्तः सन्तः
फलनम्बैः फलभरावनतैः शिरोभिः नैतिमिव कुर्वन्ते प्रणमन्तीव, तथा
पुष्पवृष्टिं किरन्तः पुष्पाणि वर्षन्त इत्यर्थः मम आध्यं ददत इव ।
उल्लेखालङ्कारः । तदुक्तं दर्पणे, भवेत् सन्भावनीत्येता प्रकृतस्य
परात्मनेति । शाखिनीदत्तम्, ननमदसमुत्तयं शाखिनी भोगिलोकै-
रिति तद्वत्तत्वात् ।

तन्निवाससौम्यमिदं तपोवनम् मध्ये मविष्यतीह वस-
तामस्माकं निवृत्तिः (ग) ।

विदुः । भो वयस्य ! किं क्व एते ईशिवलिपकम्बरा
निचलमुहाव सरन्तदरदलिपदवभकवला समुष्णामिददि-
शैककक्षा सुहृणिमीलितलोचनया प्राश्रयस्ता विष (घ)
हरिषा लक्ष्मीभन्ति । (१)

नायकः । कथं दत्ता । सुखे ! सम्यगुपलक्षितम् ।

तथाहि—

स्थानप्राप्तावधानं प्रकटितसमतामन्दतारव्यवस्था-
निर्झादिन्या विपश्चया मिलितमलिरुतेनेव तन्नीखरेण ।
एते दन्तान्तरालस्थितलृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य
व्याजिह्वाङ्गाः कुरङ्गाः स्फुटललितपदङ्गीतमाकर्णयन्ति
॥ १२ ॥ (ङ)

(१) भो वयस्य ! किं खल्वेते इपद्वर्जितकम्बरा निचलमुहाव-
सरदरदलिपदवभकवलाः समुष्णमितदन्तैककक्षाः सुहृनिमीलितलोचनया
प्राश्रयन्त इव हरिषा लक्ष्मणे ।

(ग) निवृत्तिः सुलोचः ।

(घ) ईषदिति । ईषत् किञ्चित् वञ्चिताः साचीकृताः कम्बरा
योवा यैः तथोक्ताः । निचलेति निचलेभ्यः खिरेभ्यः चर्वणादिव्यापार-
रहितेभ्य इति भावः सुखेभ्यः अपसरन्तः स्वजनः दरदलिताः किञ्चित्
खण्डिताः दर्भकवलाः कुशाङ्कुर्यासा येषां तथाभूताः । समुष्णमि-
तेति समुष्णमितः दन्तः अयद्वित इति यावत् एकः कर्णो यैः तादृशाः ।
तथा सुखेन निमीलिते लोचने यैः तथाविधाः । प्राश्रयन्त इव
शृण्वन्त इव किमपीति शेषः ।

(ङ) स्थानेति । एते कुरङ्गाः हरिषाः व्याजिह्वानि अलव-

विदुः । भो वयस्य ! कीं उच्यते एषो तपोप
शासद्भिः । (१)

भावः । यद्येताः कीमताङ्गुलितस्याभिह्वयमान
स्फुटं कथन्ति तन्म्रास्तथा काकलीप्रधानक्रीयत इति
तर्कयामि । अङ्गुल्यपेक्षापतो निर्दिश्यन् । अस्मिन्नायत
देवतामाराधयन्ती काचिद्व्या योषिदुपवीक्षयति । (२)

विदुः । भो वयस्य ! एहि चम्हेवि देवदाघद
पेक्षम् । (२)

(१) भो वयस्य ! कः पुनरेष तपोपने मायति ।

(२) भो वयस्य ! एहि आशामपि देवतावतनं प्रेक्षावहे ।

वक्षितानि अङ्गानि येषां तपोक्ताः निचला इति भावः । दन्तानां
अन्तरालेषु अङ्गुलीषु स्थिता ये तदङ्गवत्ताः तेषां केदमब्दं वर्षेणा
नियम्य बहुा प्रकटितः आविष्कृतः समतया साध्येन या मन्दतारव
वस्या मन्तीरोद्भवस्यानं तथा निस्तुतिन्याः सुखरं ध्वन्त्वा विपद्
वीच्यायाः तन्वीक्षरेण अखिरतेनेव अमरयुष्मतेनेव निजिनं स
तथा स्फुटानि सुव्यङ्गानि वक्षितानि मनोहराणि पदानि सुप्
दन्तद्वयाच्च यस्य तादृशं गीतम् अनेन यथायोग्ये इति भावः । प्राप्
अयधानं यथास्यात् तथा आकष्येवन्ति इत्यन्ति । अम्बरावृत्त
मन्त्रैर्यानां त्वेव त्विस्तुतिवतियुता अम्बरा कीर्तितेयमिति त
कथात् ।

(२) कीमतेति । कीमतेन अङ्गुलेन अङ्गुलितेन अभिह्वयमान
ताद्यमानाः । काकली अस्मन्ति । काकलीप्रधानमिति काकली कृ
मधुरास्फुटः स्वनः प्रधानं यत् तत् कथा तथा काकली तु
कृष्णे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे इत्यमरः । उपवीक्षयति वीक्षया च
मायतीत्यर्थः ।

नाथस्य । वयस्य ! साधून् खलु भवता । वयस्य !
खलु देवताः । उपसर्पन् बहसा स्विता । वयस्य ! कटी-
चिद् द्रष्टुमनर्होऽयं जनो भवति । तदावां तमालगुल्मा-
न्तरितौ पश्यन्ताववसरं प्रतिपालयावः (छ) । तथा कुरुतः ।

ततः प्रविशति भूमातुपविष्टा वीणां वाद्यन्तो मलयवती चेटी च ।
नाकिवा । गायति—

उत्फुल्लकमलकेसरपरामगौरयुते ! मम हि गौरि ! ।
अभिवाञ्छितं प्रसिध्यतु भगवति ! युष्मत्प्रसादेन ॥१३॥ (ज)
नायकः । कथं दत्वा । वयस्य ! अहो ! गीतमहो ! (झ)

वाद्यम् ।

व्यक्तिव्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धामुना
विस्मयो द्रुतमध्यलम्बितपरिक्लिप्तस्तिभावं लयः ।

(छ) अनर्हः अयोग्यः । तमालेति तमालानां तटाक्षतरूणां
गुल्मेन निचयेन विस्तारेणेत्यर्थः । अन्तरितौ आच्छादितौ गोपितौ
इत्यर्थः । अवसरं समयं प्रतिपालयावः अपेक्षावहे ।

(ज) उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानां विकसितानां कमलानां केसरेषु
किञ्चल्लेषु यः परागः रजः तद्वत् गौरी व्युतिः कान्तियस्याः तादृशि !
कनकप्रभे इत्यर्थः भगवति गौरि ! युष्मत्प्रसादेन भवतुपद्वये मम
अभिवाञ्छितम् अभिलषितं हि निश्चितं प्रसिध्यतु सफलताम् एतु ।
आर्याद्विस्तम्, यस्याः पादे प्रथमे द्वादशसंज्ञास्तथा तृतीयेऽपि । अष्टा-
दश द्वितीये पञ्चदश चतुर्थके साख्येति तल्लक्षणम् ।

(झ) अहो गीतम् अहो आश्चर्य्यं आश्चर्य्यं गीतमित्यर्थः ।

(ज) व्यक्तिरिति । दशविधेन दशप्रकारेण व्यञ्जना श्रोत्रविषयो-
क्तनेनेति भावः व्यञ्जने स्तरा व्यञ्जनेति व्यञ्जनः, स चासौ धातुचेति
तथोक्तेन स्तरव्यञ्जनमङ्गीतायविशेषेत्यर्थः । व्यक्तिः स्तरप्रकाशनं

गोपुच्छप्रसूताः क्रमेण यतस्त्वस्त्रिस्तोऽपि सम्पादिताः ।

व्यातोद्यानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक् दर्शिताः ।

। १४३ । (अ)

चेटी । सम्यक् । भट्टिदारिए ! विरं ननु वादयन्ति ए
कुतो न परिस्समी भगवत्याणं (१) ।

नायिका । बाधित्वेपम् (ट) । हञ्जे ! कुतो मे देवो ए
पुरतो वीर्यं वादयन्ति ए भगवत्याणं परिस्समी (२) ।

चेटी । भट्टिदारिए ! अं भणामि किं एदाए चिकववाए
पुरतो वादयेण । आ एत्तिअं कालं कस्यपाणयदुकरेहिं
विप्रमोवासणेहिं पाराधयन्ति ए पण्णवि न दे पसादं
दंसेदि (३) ।

(१) भट्टिदारिके विरं ननु वादयन्त्याः कुतो न परिस्समीत्यवस्थानात् ।

(२) हञ्जे कुतो मे देव्याः पुरतो वीर्यं वादयन्त्या अप्यवस्थानात्
परित्रयः ।

(३) भट्टिदारिके ! ननु भणामि किमेतस्या निष्कारणायाः पुरतो

व्यानुभूतत्वे । अयं द्रुतं योप्रोद्धरितत्वं सध्यं नातिप्रो-
नातिमन्दोद्धरितत्वं चाश्वतं दीर्घोद्धरितत्वं तैः परिष्कृतः विशेषितः
यतएव त्रिधा उक्तप्रकारेण त्रिविधः जयः वक्त्रोक्तं वक्त्रित्वान-
विशेषः विस्मृतः सम्यक् प्रकटता गतः । गोपुच्छप्रसूताः गोपुच्छप्र-
तयः त्रिस्तोऽपि यतयः विस्मृताः क्रमेण वचनक्रमेण सम्पादिताः प्रका-
शिताः । जयः त्रिविधा इत्यर्थः व्यातोद्यां योद्या तदनुगता तदनुगता
वाद्यविधयः वाद्यव्यापारास्तु सम्यक् दर्शिताः प्रकटिताः । शार्दूल-
विशोद्धितं वृत्तम् ।

(ट) बाधित्वेपं वतिरकारम् ।

विदुः । कथं वा ननु एसा किं न प्रेक्षन् (१) ।

नायकः । को दीपः । निर्दोषदर्शनाः कन्यका भवन्ति । किन्तु कदाचिदस्मान् दृष्ट्वा वासभावसुखभात् साध्यसाध चिरमिह तिष्ठेत् । तदनेनैव तमासजात्या-
न्तरेण (४) पश्यावः ।

विदुः । एवम् करेह्य । उभो पश्यतः (२) ।

विदुः । दृष्ट्वा सविश्रयम् भो वपस्व ! पेश्व पेश्व । अहह अच्छरिण ! न केवलं वीणाविद्यापिण्येव (३) सुखं करोति । जाव इमिण्या वीणाविद्यापारुरुषेण रुषेणवि अच्छीयं सुखं सप्पादेति । का उण एसा ? किं दाव देवी ? आहो यापकसपा ? आहो विज्जाहरदारिपा ? आहो सिद्धकुलसम्भवेति ? (३) ।

वादिनेन । या एतावन्तं कालं कन्यकालन्दुष्करैर्नियमोपासनैराराधयन्त्या अद्यापि न ते प्रसादं दर्शयति ।

(१) कन्यका कल्लेपा । किं न प्रेक्षावहे ।

(२) एवं कुर्याः ।

(३) भो वपस्व ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । आहो आश्चर्यम् ! न केवलं वीणाविद्यानेनैव सुखं करोति । यावत् अनेन वीणाविद्यानारुरुषेण रुषेणवि अस्मिन् सुखसुखादयति । का पुनरेसा ? किं तावत् देवी ? आहोस्मिन् नागकन्यका ? आहोस्मिन् विद्याधरदारिका ? आहोस्मिन् सिद्धकुलसम्भवेति ? ।

(४) तमासजात्यान्तरेण तमासतरुगुह्यावधानेन ।

(५) वीणाविद्यानेनैव वीणायां विद्ये पश्यानेन सुनैपुण्येनेत्यर्थः ।

चेटी । वरुणम् । भट्टिदारिए ! जदि एव्वं । ता
कीस सिबिण्णं इमं भणीपदि । णं हिमपत्तिदो वरो
देवीए दिस्सो (१) ।

विट् । जुत्ता भी वयस्य ! चवसरो क्खु एसो पण्णाव
देवीदंसयस्य । ता एहि चवसपण्ण (२) ।

नायकः । न तावत् प्रविशामि ।

विट् । अग्निच्छन्नमपि नायकसद्विध्यं वञ्चाटाकस्य । उप-
ज्जलसोत्थि भोदीए । भोदि ! मसकं ज्जेव्व चट्टुरिणा
भणादि । वरो एव्व सो देवीए दिस्सो (३) ।

नायिका । मसाध्वमसुत्तिठन्ती नायकसद्विध्यं हञ्जे ! को
एण क्खु एसो ? (४) ।

चेटी । नायकं निरूप्यापयार्थं इमाए अणस्य सरिसाए चाकि-
दीए एसो सो भवदीए पसादीकिदोत्ति तक्केमि (५) ।

जमोपरि भक्त्या । तद् विद्याचरित्रकर्तृणां अविरेखैव ते पाणिपङ्कजं
निर्दिशति विध्यतीति ।

(१) भट्टिदारिके यद्येवं तत् किं अप्र एव भग्यते । नतु हृदय-
स्थितो वरो देव्या दत्तः ।

(२) भो वयस्य ! अवसरः स्वल्पेणोपज्ञाकं देवीदर्शनाय । तदेहि
उपसर्पायः ।

(३) अस्ति भवत्ये । भवति ! स्वल्पमेव चट्टुरिका भवति । वर एव
म देव्या दत्तः ।

(४) हञ्जे ! को तु स्वल्पेयः ?

(५) अनया अन्यसदृश्या आकृत्या एव न भगवत्या प्रसादीकत
इति तर्कयामि ।

नायिका वक्ष्ये नयनस्य नायकस्य चोक्तवति ।

नयकः । तत्तुरियं तरलायतलोचने !

कसितकम्पितपोनघनस्तनि । ।

अममलं तपसैव गता पुनः

किमिति सम्भ्रमकारिणि ! खिद्यते ॥१६॥ (६)

नायिका । अपवायं हस्ते ! यदि स हसेष ण सकुणोमि
एदस्स भदिसुहो ठादुं नायकं तिर्यक् बल्लञ्च पयसो किञ्चित्
पराङ्मुखो तिष्ठति (१) ।

बेटी । भट्टिदारिए ! किं एदं ? (२) ।

नायिका । हस्ते ! ण सकुणोमि एदस्स आसणे चिट्ठिदुं ।
ता एहि पयसो गच्छेद्वा (३) उत्थातमिच्छति ।

बिट्ठ । भो ! भागदि कु एसा । मम पठिअविज्जं
विअ मुहत्तणं धारेमि (४) ।

(१) हस्ते ! कतिसाधसेन न यक्कोमि एतस्याभिसुखो स्यात्तम् ।

(२) भट्टिदारिके ! किमेतत् ?

(३) हस्ते ! न यक्कोमि एतस्यासने स्यात्तम् । तदेहान्यतो
गच्छावः ।

(४) भो ! विभेति खल्वेषा । मम पठितविद्यामिव मुहूर्तं
धारयामि ।

(६) तत्तुरियं । तरले चक्षुषे व्यावर्ते दीर्घं चोचने यस्याः तत्
सम्बुद्धौ शशितेन निशसेन कम्पितो पीनो स्पर्शो घनो निविद्धो स्तनौ
यस्याः तत्सम्बोधने हे सम्भ्रमकारिणि ! मर्त्यनात् सम्भ्रान्ते इत्यर्थः
इयं तत्तुः शरीरं तपसैव अब्रम् अत्यर्थं अमं गता, किमिति कथं
पुनः खिद्यते ? द्रुतविस्मयितं दृष्टम् । द्रुतविस्मयितमाह नभो
मराविति तद्व्यवथात् ।

नायकः । को दोषः ? ।

विदुः । भोदि ! किं एष तुङ्गाय तपोवने ईदृशि
आचारो । जेष यदिही आपदी वाषामेत्तएण वि ण
सम्भावीपदि (१) ।

बेटी । नायिकां दृष्ट्वा आत्मगतम् । असुरज्जदि विष एष
एदाए दिट्ठो । भोदु एव्वं दाव भणिसं । प्रकायम् । भट्टि-
हारिण ! युत्तं भणादि बद्धानां । उद्दो क्व दे अदिहि-
अणसक्कारो । ता किं ईदिसे महाणुभावे पट्टिपत्ति-
सूदा (४) विट्ठसि ? । अहवा विट्ठ तुमं । अहं एव्व अघा-
णुरुव्वं करइस्सं । नायकं निर्दिश्य । साप्रदं अज्जस्स । आसण-
परिमाहेण अलङ्करोदु अज्जो इमं पदेसं (२) ।

विदुः । भो वयस्य ! सोद्वयं एसा भणादि । उवविमि-
ष एष सुहुत्तमं वीसमद्द (३) ।

(१) भवति ! किमत्र युष्माकं तपोवने ईदृश आचारः । जेना-
तिथिरागतो वाङ्मात्रेणापि न सम्भाव्यते ।

(२) असुरज्जद इवात्रैतस्या दृष्टिः । भवत्येवं तावदु भणिस्यामि ।
अहं हारिके ! युक्तं भवति ब्रह्मणः । उचितः खलु ते अतिचिन्तनसत्-
कारः । तत् किमीदृशे महातुभावे प्रतिपत्तिमूदा तिष्ठति ? अथवा
तत् त्वम् अहमेव यथातुरूपं करिष्यामि । आगतमार्यस्य । आसन-
परिपट्टेण अलङ्करोत्वार्थं इमं प्रदेशम् ।

(३) भो वयस्य ! शोभनमेवा भवति । उपविश्याम सङ्घं
विश्राव्यामः ।

(४) प्रतिपत्तिमूदा इतिवर्तमानविमूदा ।

नायकः । युक्तमाह भवान् । उभावपदिशतः ।

नाविका । चेटीहृदिष्य षड् परिहासशीले ! मा एष्यं
करेहि । कदापि कोपि तावन्तो फेकुदि । तदो मं
अविष्पीदेति (न) सम्भावस्सदि (१) ।

ततः प्रविशति तापसः ।

तापसः । आत्मापितोऽस्मि कुलपतिना कौशिकेन (प) ।

यथा वक्ष्यमाणित्य ! पितुराज्ञया सिद्धयुवराजमिवावसु-
र्भविष्यद्विद्याधरचक्रवर्त्तिनं कुमारजौमूतवाहनम् इहैव
मलये पवते कापि वर्त्तमानं भगिन्या मलयवत्या वरहेतो-
दृष्टमद्य गतः । तच्च प्रतीक्षमाणाया मलयवत्याः कदा-
चिन्मध्यन्दिनसवनवेलावधिरतिक्रामेत् । तदेनामाह्वयाग-
च्छेति । तत् तपोवनगौरौगृहमेव गच्छामि । परिक्रम्य
धूमिं निरुध्य सविषयम् । अये ! कस्य पुनरियं पांशुले भूप्रदेशे
प्रकाशचक्रचिह्ना पटपङ्क्तिः (फ) । अपतो जीमूतवाहनं निर्दिश्य ।

(१) अयि परिहासशीले ! नैवं कुरु । कदापि कोऽपि तापसः
प्रेक्षते । ततो आप्यविष्पीतेति सम्भावयिष्यति ।

(न) अविनोता दुस्चारिणी ।

(प) कुलपतिना अविषहस्य अज्ञदानेन वेदाध्यापयिता महा-
सनिः कुलपतिरुच्यते तेन । कौशिकेन कुशिकनन्दनेन विश्वामित्रे-
त्येवार्थः ।

(फ) मध्यन्दिनेति । मध्यन्दिने मध्याह्ने यत् सवनं स्नानं तदेव
विधिः व्यापारः तस्य वेलावधिः सवनविषयः । अतिक्रामेत् अती-
वात् । पांशुले रजस्तले । प्रकाशं प्रकटं चक्रस्य चक्रवर्त्तिलक्षणस्य
चिह्नं यस्यां तादृशी । पटपङ्क्तिः पटविन्यासः ।

• नूतमस्यैवेयं महापुरुषस्य । तथाहि—

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्ण्यमन्तर्भुवो

स्रुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षस्त्रलं स्पर्धते ।

चक्राङ्गश्च यथा पदद्वयमिदं मन्ये तथा कोऽप्ययं

नोविद्याधरचक्रवर्त्तिपदवीमप्राप्य विद्याम्यति ॥१०॥ (ब)

अथवा कृतं सन्देहेन । व्यक्रमेतेनैव जीमूतवाहनेन

भवितव्यम् । मलयपत्नीं निरूप्य । अये । इयमपि राजपुत्री ।

उभौ विबोध्य । विरात् खलु युक्तकारी विधिः स्यात् । यदि

युगलकमेतदन्योन्यानुरूपं घटयेत् (भ) । उपसृत्य नायकं

निर्दिश्य । स्वस्ति भवते ।

नायकः भगवन् ! जीमूतवाहनोऽभिषादयते । उत्थात-

मिच्छति

तापसः । अलमलं अभ्युत्थानेन (म) । ननु सर्वस्याभ्या-

(ब) उष्णीष इति । मूर्धनि एषः स्फुटः सहजवजः उष्णीषः शिरोवेष्टनभूतः राजसुकुटविशेष इत्यर्थः । विभ्रति विराजते, भुवोः स्थलः मध्ये इयम् ऊर्णा रोमराजिरित्यर्थः, वक्षुः तामरसानुकारि रक्तोत्पलसदृशं वक्षस्त्रलं हरिणा मृगेन्द्रेण स्पर्धते मृगेन्द्रवत् विशालमिति भावः । इदञ्च पदद्वयं यथा चक्राङ्गं चक्रचिह्नतश्च, तथा मन्ये सम्भावयामि कोऽपि अयं पुरुषः विद्याधरचक्रवर्त्तिपदवीं विद्याधराधीश्वरत्वम् अप्राप्य नो विद्याम्यति न तिष्ठतीत्यर्थः । व्यवस्थमेवायं विद्याधरचक्रवर्त्ती भविष्यतीत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(भ) युक्तकारी योग्ययोजनकारीत्यर्थः । युगलकं मिथुनम् । घटयेत् सङ्गमयेत् ।

(म) अभ्युत्थानेन उत्थाय अभ्युत्थानादिकरणम् अभ्युत्थानं वैभ ।

यतो गुरुरिति भवानेवात्माकं पूज्यः । तद् यथासुखं
स्थीयतां ।

नायिका । अज्ज ! पणमामि (१) ।

तापसः । नायिकां निर्दिश्य । वक्षे ! अनुरूपभर्तृगा-
मिनी भूयाः । राजपुत्रि ! त्वामाह कुलपतिः कौशिकः ।
यथा प्रतिक्रामति मध्यन्दिनसवनवेला । तत् त्वरितमा-
गम्यतामिति ।

चलयन्ती । जं गुरु पाणवेदिं आक्रमतम् । एकतो गुरुव-
पणं पश्यतो दृष्टदं नपमुहंति गमणागमणाधिरूढं (य)
अज्जवि मं दोलएदि हिप्रश्नं (२) ।

उत्थाय निश्चल्य सलज्जं सातुरागञ्च नायकं पश्यन्ती तापससङ्गिता
निष्क्रान्ता

नायकः । कोत्कण्ठं निश्चल्य, नायिकां पश्यन्

अनया जघनाभोगभरमन्यरयातया ।

अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥२८॥(१)

(१) - आर्य्य ! प्रणमामि ।

(२) यद् गुरुराज्ञापयति । एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शन-
सुखमिति गमनागमनाधिरूढमद्यापि मां दोलयति हृदयम् ।

(य) गमनागमनाधिरूढं गमनम् अनमनञ्च अधिरूढं गन्तुकाम-
अन्यतुकामश्चेत्यर्थः ।

(१) अन्ययेति । अनया जघनस्य आभोगभरेण विलसारातिरेकेण
मन्यरं चन्दं यातं गमनं यस्यास्तथाभूतया । अन्यतोऽपि अन्यत्र
व्रजन्त्या गच्छन्त्या अपि मे सम हृदये पदं निहितं दत्तम् ।

विदुः । भो ! दिदृक्षं तु ए पेक्षितव्यम् । ता दाणिं मज्झ-
ससुरकिरणसन्तावदिउणिदी विष मे उदरस्मी धमधमा-
अदि (ल) । ता एहि पिक्कमद्वा । जेष ब्रह्मणो पदिही
भविष सुणिजणसमासादो लहेहिं कन्दमूलफलैहिं पि दाव
पाणधारणं करोमि । (१) ।

नायकः । ऊर्ध्वमवलोक्य । मध्यमध्यास्ते नभस्तलस्य भग-
वान् सहस्रदीधितिः । तथाहि —

तापात् तत्क्षणवृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपालौ वहन्
संसक्तौ निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमानाननः ।
सम्प्रत्येष विशेषसिक्तहृदयो हस्तोज्झितैः शीकरैः
ग्लायच्छलकटुः सहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः ॥ १८ ॥ (२)

इति निष्कान्ताः सर्वे ।

इति प्रथमोऽङ्कः ।

(१) भो ! दृष्टं त्वया प्रेक्षितव्यम् । तदिदानीं मज्झससुर-
किरणसन्तावद्विद्युत्त इव मे उदरस्मिन् धमधमायते । तदेहि निष्का-
नावः । येन ब्रह्मणोऽस्ति यिभूत्वा सुनिजनसकाशात् लब्धैः कन्द-
मूलफलैरपि तावत् पाणधारणं करोमि ।

(२) प्रेक्षितव्यं दृष्टव्यम् । मध्याह्नेति । मध्याह्ने सूर्यस्य
किरणैः सन्तापात् विद्युत्त इव हैशुष्यं प्राप्य इव क्षतिवर्जित
इत्यर्थः । धमधमायते ज्वलतीत्यर्थः ।

(३) तापादिति । यः गजानां पतिः गजराजः तापात् हेतोः
शैत्यलाभाद्येति भावः । तत्क्षणं वृष्टः मदितः चन्दनस्य तरोः रसः
निर्यासः याभ्यां तादृशौ कतएव पाण्डू शुभ्रौ कपोलौ गच्छौ वहन्
संसक्तैः संलतेः निजौ कर्णौ एव तादृशौ तावदन्ते इत्यर्थः शीकोः

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति बेटी ।

बेटी । आणत्तद्धि भट्टिदारिषाए मलप्रवदीए जहा-
हञ्जे ! मणोहरिए अज्ज चिरायदि मे भापरी अज्जमित्ता-
वसू । ता गदुष जाणैहि किं आगदी ण वेत्ति । परिक्का-
मति । नेपथ्याभिमुखं दृष्ट्वा का उष एसा तुरित्तुरिदं इदी
एव्व आयच्छदि । निवृण्व । कथं चदुरिषा ? (१) ।

ततः प्रविशति द्वितीया बेटी ।

प्रथमा । उपसृत्य । जला चदुरिए ! किं निमित्तं उष
मं परिहरिष एव्वं तुरिदाए गच्छीषदि (२) ।

(१) आणत्तद्धि भट्टिदारिकया मलयवत्या यथा हञ्जे मनो-
हारके ! अद्य चिरयति मे भ्राता आर्यामित्रावरुः । तद् गत्वा
जानीहि किमागता नर्वात । का पुनरेषा त्वरितत्वरितमित एवा-
गच्छति । कथं चदुरिका ? ।

(२) जला चदुरिके ! किं निमित्तं पुनर्न परिभूष्य एवं त्वरि-
तया गम्यते ।

पवनैः वायुभिः संबीज्यमानम् आननं यस्य तथाभूतः तथा हस्तेन
गुण्डादयस्तेन उज्झितैः क्षिप्रैः शीकरैः जलकणैः विशेषेण सिद्धं
वृद्धयं यत्तस्यैवं यस्य तादृशः सन् सम्मतिं ग्लायतां ग्लानिं गच्छतां
शङ्कानां गजभक्ष्यतद्विशेषाणां दुःसङ्गामिव कोटुमयक्यामिव दृष्टी
वक्षे प्राप्नोति शङ्कका यथा गजैर्भक्ष्यमाणा नितरां दुर्दृशां गच्छन्ति
गजा अपि पीड्योत्तापेन तथेति भावः । शार्दूलविप्रीडितं वृक्षम् ।

द्वितीया । हला मणोहरिण ! आणत्तद्धि भट्टिदारिषाण
मलप्रवदीए हज्जे चट्टारिण ! कुसुमावचपपरिस्ममणीसहं
मे सरीरं । सरदादवजणिदी विप मे सन्दाबो अधिप्रतरं
बाधेदि । ता गच्छ तुमं बालकदलीपत्तपरिक्खित्ते चन्द-
णलदावरण चन्दमणिसिलाफलं (क) सज्जीकरेहिंति ।
अणुचिद्विअं अ मए जधा आणत्तं । जाव गदुअ भट्टिदारि-
षाण णिवेदेमि (३) ।

प्रथमा । जइ एव्वं ता लहुं गदुअ णिवेदेहि । जेण
से तहिगदाए उवसमदि सन्दाबो (४) ।

द्वितीया । विहसुत्ताकगमम् । ण ईदिमो मे सन्दाबो । जो
एव्वं उवसमिस्सदि । विचित्तरमणीपं चन्दणलदावरणं
पेक्खन्तीए अधिप्रदरो सन्दाबो हुविस्सदित्ति तकेमि ।

(३) हला मनोहरिके ! आणत्तद्धि भट्टिदारिकया मलय-
पत्या । हज्जे चट्टारिके ! कुसुमावचपपरिस्ममनिःसहं मे शरीरम् ।
शरदातमजनित इव मे सन्तापोऽधिकतरं बाधते । तद् गच्छ त्वं
बालकदलीपत्तपरिक्लिप्ते चन्दनलतामृते चन्दमणिसिलातलं सज्जी-
कुरिति । अणुचितञ्च मया यथाशक्तम् । यावद् गत्वा भर्तृदारिकायै
निवेदयामि ।

(४) यद्यप्यं तच्छु गत्वा निवेदय । येनास्यासक्त मताया उप-
शान्त्यति सन्तापः ।

(क) कुसुमेति । कुसुमानाम् अवचये चयने यः पारश्वभः तेन
निःसृज्यम् अवशं ह्रान्तमित्यर्थः । बालकदलीति बालैः नवैः शरपै-
रित्यर्थः कदलीपत्रैः परिक्लिप्ते आसृते । चन्दमणिसिलातलं चन्द-
कान्तपापाथतलमित्यर्थः ।

प्रकाशम् । ता गच्छ त्वम् । अहम्भि सञ्जीविदं मणिसिला-

मलंति गदुम्र भट्टिदारिपाए णिवेदेमि (५) ।

इति निष्कान्ते ।

ततः प्रविशति सोत्कण्ठा मलयवती चेटी च ।

मलयवती । निःश्वसात्मगतम् । हिपप ! तथा नाम तस्मिं
जणे जं लज्जाए मन्यरं सुहं कदुम्र दाणिं तंहिं पत्तया
गतोसित्तिं पही । दे अण्णम्मरित्तणं (ख) प्रकाशम् । इह
चदुरिणं । आदेसेहि मे भगवदोए आप्रदणं (६) ।

चेटी । आत्मगतम् । चन्दणलदाघरं पत्तिदा भणदि भण-
वदिणं आप्रदणं । प्रकाशम् । चन्दणलदाघरं भट्टिदारिपा
पत्तिदा (७) ।

नायिका । सबज्जम् । इह ! सुठु, सुमराविदं । ता एहि
तहिं एव्व गच्छेहि (८) ।

(५) नेष्टुस्तथाः सन्तापः । य एवमुपयमिष्यति । विचित्र-
रमणीयं चन्दनलतामृहं प्रेक्षमाणाया अधिकतरः सन्तापो भविष्य-
तीति तर्कयामि । तद्वच्छ त्वम् कदापि सञ्जीकृतं मणिसिलातल-
मिति मत्वा भट्टिदारिकायै निवेदयामि ।

(६) हृदय ! तथा नाम तस्मिन् जने यत् लज्जाया मन्यरं सुहं
लत्तेदानीं तत्तात्मना गतोऽसीति अहो ! ते आत्मभारितम् । इह
चदुरिणे । आदिश मया भगवत्या आचतनम् ।

(७) चन्दनलतामृहं प्रस्रियता भवति भगवत्या आचतनम् ।
चन्दनलतामृहं भट्टिदारिका प्रस्रियता ।

(८) इह ! सुठु, आरितम् । तदेहि तत्रैव गच्छावः ।

(ख) मन्यरं जडम् अपागित्वर्थः । आत्मभारितं कार्यपरत्वम् ।

चेटी । एदु एदु भट्टिदारिषा । (८)

नायिका अन्वतो गच्छति ।

चेटी । घृष्टो हृष्टा सोमेनमात्मगतम् । अहो ! ये सुखहि-
अपत्तयं । कथं तं एव देवीभवनं पत्तिदा । प्रवासम्
भट्टिदारिण ! णं इदो चन्दणलदाघरघं ता इदो इदो
एहि (१०) ।

नायिका सविलसस्मितं (ग) तथा करोति ।

चेटी । इदं चन्दणलदाघरघं । ता पविमिष चन्दमणि-
सिलादले उपविमिष समस्मदु भट्टिदारिषा (११) समे-
उपविषतः ।

नायिका । निःश्वस्य आत्मगतम् । भगवं कुसुमाउह ! जेष
तुमं रूपसोहाए णिज्जिदीसि । तस्स तुए ण किम्पि
किदं । मम उण पणवरदाएवि भवलेत्ति करिष पहरन्तो
य लज्जेसि आत्मानं निर्वर्ग्य मटनावस्यां नाटयन्ती । पङ्कजम् ।
हस्ते ! कीम उण घणपल्लवणिखड्गसूरकिरणं (घ) तं एव

(८) एदु एदु भट्टिदारिका ।

(१०) अहो तस्याः शून्यहृदयत्वम् । कथं तदेव देवीभवनं प्रस्यता ।
भट्टिदारिके ! नान्वितचन्दनलतामृदम् । तदित इत एहि ।

(११) इदं चन्दनलतामृदम् । तत् प्रविष्ट्य चन्द्रमणिपिण्डातले
उपविष्ट्य समाश्रित्य भट्टिदारिका ।

(ग) सविलसस्मितं सलस्यकितम् ।

(घ) घनपल्लवति । घनेः निविष्टैः पल्लवैः निरुद्धा निवारिताः
सूर्यस्य किरणा यस्मात् तथोक्तम् ।

सुन्दरदावरणं च मे सञ्जावि सन्दाबदुक्खं पक्कं
वेदि (१२) ।

देवी । जाणामि पक्कं एत्थ सन्दाबसस्य कारणं । किं
उत्थ ससञ्जाविणी भट्टिदारिद्र्या च तं पडिबल्लिस्स-
दित्ति (ङ) । (१३)

बायिका । आत्मगतम् । सखिदा विष पक्कं एदाए ।
सञ्जावि पुच्छिस्सं प्रकायम् । इहो ! किं तं जं थं पडिब-
ल्लिस्सदि । ता कहिहि दाव । किं तं कारणं ? (१४) ।

देवी । एसो दे हिप्पपडिदो वरो (१५) ।

बायिका । रुद्धं ससन्धमोक्षाय द्विर्वाण्य पदानि गत्वा कहिं
कहिं सो ? (१६) ।

(१२) भगवन् कुसुमायुध ! येन त्वं रूपशोभया निर्जितोऽसि ।
वदस्व त्वया न किमपि कृतम् । मम पुनरनपराधाया अपि अत्रलेवि
कस्या प्रहरन् न सञ्जये । इहो ! किं पुनर्धनपञ्चवनिद्वन्द्वस्य कारणं
तदेव सन्दनजतामृदं न मे अद्यापि सन्तापदुःखमपनयति ।

(१३) जानास्यस्यस्य सन्तापस्य कारणम् । किं पुनरसञ्जाविनी
भट्टिदारिका न तत् प्रतिपत्स्यते इति ।

(१४) सखितवाङ्मतेनया । तथापि पृच्छामि । इहो ! किं
तत् वच प्रतिपद्यते । तत् कथं तान् । किं तत् कारणम् ?

(१५) एष ते रुद्धवस्वितो वरः ।

(१६) कुल कुल सः ? ।

(ङ) सन्तापस्य कारणं कीमूतवाङ्मनसि मायः । किं पुनः
किन्तु असञ्जाविनी कीमूतवाङ्मनो मे भर्ता भवितेति असम्भवं सत्य-
मावेत्यर्थः । तत् सदभिप्रेतम् । प्रतिपत्स्यते कीदृशं इति ।

• • चेटी । उत्याव सञ्चितम् । भट्टिदारिए ! सो को ? (१७) ।

नायिका । सज्जसुपविश्य अधोमुखी तिष्ठति ।

चेटी । भट्टिदारिए ! एदच्छि वत्तुकामा । एसो दे हिप्रभट्टिदो वरो एव्व देवीए दिस्सो सिद्धिणके । पच्छवि क्लणं एव्व पविमुक्कुमुमवाणो विप्र (च) मप्ररउओ भट्टि-
दारिषाए दिट्ठो । सो दे इमस्स सन्दावस्स कारणं जेण
एदं सहावसौदलस्मि चन्दणलदाघरअं ण दे सन्दाबटुकं
अवणेदि (१८) ।

नायिका । चटुरिषाए लच्छिदमहि । मअं हज्जे !
चटुरिषा क्व तुमं । किं दे अवरं पच्छाईपदि । ता
कहिस्सं (१९) ।

चेटी । भट्टिदारिए ! दाणिं एव्व कहिदं । किं बहुवा
पलविदेण । अलं सम्भमेण (२०) । मा सन्तप्य । जइ अहं

(१७) भट्टिदारिके ! स कः ?

(१८) भट्टिदारिके ! एतदस्मि वत्तुकामा । एष ते हृदयस्थितो
वर एव देव्या दत्तः स्वप्ने । पश्चादपि क्षणमेव प्रविस्तृक्तकुसुमवाण एव
अकरध्वजो भट्टिदारिकया दृष्टः । स ते अस्य सन्दापस्य कारणम् ।
येनैतत् स्वभावशीतलमपि चन्दनलतामृदं न ते सन्दापदुःखमपनयति ।

(१९) चटुरिकया लज्जितास्मि । सत्यं वृद्धे ! चटुरिका खलु
त्वम् । किं ते अपरं प्रच्छाद्यते । तत् कथयिष्यामि ।

(च) पश्चादपि स्वप्नदर्शनात्तन्मप्येत्यर्थः । प्रविस्तृक्तेति प्रविस्तृतः
प्रजिप्तः कुसुमवाणः येन तादृश एव ।

(२०) सम्भमेण शङ्कया ।

सुदुरिषा तदा सोवि भट्टिदारिद्र्यं पवेकल्लो ण सुहुत्तम् ।
पि अहिरमिस्सदि (ज) । ता एदम्मि मए लक्खिदं (२०) ।

बायिका । सारम् । हञ्जे ! कुदो अन्हाणं एत्तिपो
मापधेपो (२१) ।

चेटी । भट्टिदारिद्र्यं ! मा एव्वं भण । किं मधुसुप्रणो
विष वच्छत्थलेण लक्खिं अण्व्वहत्तो णिव्वुदो भोदि (२२) ।

बायिका । किं सुप्रणो पिपं वज्जिप अस्सं भण्णिदुं
जाणेदि । सहि ! अदोवि मे सन्दावो अधिप्रदरं वाधेदि ।
खं सो महाणभापो वाष्ठाभेत्तकेण वि मए ण सम्भाविदो
भोवि अकिदपड्डिवत्तो प्रदक्खिणेत्ति (अ) मं सम्भावह-
स्सदि (२३) इति रोदिदि ।

(२०) भट्टिदारिके ! इदानीमेव कथितम् । किं बहुना प्रवृत्तितेन
खलं सम्भ्रमेण मा सन्नयस्व । यद्यहं चतुरिका तदा सोऽपि भट्टि-
दारिकाम् अपेक्षमाप्नो न सङ्कलनमभिरक्षते । तदिदमपि वया
वञ्चितम् ।

(२१) हञ्जे ! कुतोऽस्माकमेतावद्भागधेयम् ?

(२२) भट्टिदारिके ! भैवं भण । किं मधुसूदन इव वज्रः स्थलेन
लक्ष्मीमनुहञ्चन् निवृत्तो भवति ।

(२३) किं सुजनः प्रियं वर्जयित्वा अन्यत् भणितुं जानाति ।
सखि ! अतोऽपि मे सन्नापोऽधिकतरं बाधते । यत् स महाबुधो
वाङ्मालेणापि वया न सम्भावितः । सोऽप्यकृतप्रतिपत्तिरदक्षिणेति
सम्भावयिष्यति ।

(ज) अभिरक्षते न सुस्थिरो भविष्यतीत्यर्थः ।

(अ) अकृतप्रतिपत्तिः अकृतसर्वसारः । अदक्षिणा अनुदारा
अविनीतेत्यर्थः ।

• • बेटी । भट्टिदारिए ! मा रोद । यहवा कहं ण रोदु
 स्सदि । यहिओ से हिषयस्स सन्दाओ अधिपदरं बाधेदि ।
 ताकिं दारणीं एय करइस्सं । ता आव चन्दणलदापण-
 रसं से हिषए दाइस्सं । उयाय चन्दनपण्डुं गृह्णात्वा निष्पेक्ष
 हृदये ददाति । भट्टिदारिए ! णं भणामि मा रोद । अन्नं क्व
 ईदिओ चन्दणरओ इमेहिं अणवरपडुत्तेहिं वाहवि-
 विन्दूहिं उण्हीकिदो ण दे हिषयस्स एदं सन्दाव अ-
 येदि (२४) । कदलीपल्लमादाय वीजयति ।

बायिका । इत्थेन निवारयति । सहि ! मा वीजेहि । उण्ही
 क्व एओ कदलीदलमारुदो (२५) ।

बेटी । भट्टिदारिए ! मा इमस्म दोसं कहेहि । तुमं
 चित्रचन्द पल्लवसंसगगीदलं इमं णीसासेहिं पपाञ्चिअ (अ)
 कदलीदलमारुदं उण्हं कुणसि (२६) ।

(२४) भर्तृदारिके ! मा रुदिक । अथवा क्वं न रोदित्वि ।
 अधिकोऽस्या हृदयस्य सन्तापोऽधिकतरं बाधते । तत् किमिदानीयम्
 करिष्ये । तद् यावत् चन्दनलतापल्लवरसमस्या हृदये दास्ये । भर्तृदा-
 रिके ! ननु भणामि मा रुदिक । अन्नं कदलीदलचन्दनरस एभिन्नवरस-
 पतञ्जिवीर्यविन्दुभिरुष्णीकृतो न ते हृदयस्य एतं सन्तापनपनयति ।

(२५) सहि ! मा वीजय । उण्णः अल्लेष कदलीदलमारुदः ।

(२६) भर्तृदारिके ! या अल्लु दोसं कथय । तं चित्रचन्दनपल्लव-
 संसगगीतलम् इमं निःशब्दैः प्रपञ्च्य कदलीदलमारुतम् उण्णं करोमि ।

(अ) चित्तेति । चित्तस्य घातितस्य चन्दनपल्लवस्य संसर्गस्य अल्ल-
 केष पीतस्य कदलीदलमारुतं कदलीपल्लवात् निःशब्दैः प्रपञ्च्य
 वीजयति ।

भायिका । साक्षम् । सहि । अत्यि कोवि इमस्स दुक्खस्स
उवसमोवापो (२७) ।

वेटी । भट्टिदारिए ! अत्यि अदि सो एत्थ पाप-
च्छदि (२८) ।

ततः प्रदिशति नायको विट्पक्कञ्च ।

नायकः ।

व्याप्त्यैव सितासितेक्षणरूपा तानाश्रमे शाखिनः
कुर्वन्त्या विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघानिव ।
यदृष्टोऽस्मि तया मुनेरपि पुरस्ते नैवमभ्याहते
पुण्ये षो । भवता सुखेव किमिति चिन्त्यन्त एते शराः ॥ (२०) (८)
विदू । भो वयस्य ! कहिं क्व दे गदं तं धीरत्तणं ? (२१)

नायकः । वयस्य ! ननु सुधोर एवास्मि, कुतः —

(२०) सहि ! अस्ति कोऽपि अयस्य सन्तापस्योपशमोपायः ।

(२८) भट्टिदारिके ! अस्ति यदि सोऽत्रागच्छति ।

(२१) भो वयस्य ! कुल खलु ते गतं तत् धीरत्वम् ?

(४) व्याप्त्येति । हे पुण्ये षो ! कसुमशर ! मुनेरपि पुरः अग्रतः
जया कान्तया सितञ्च अक्षितं नीलञ्च यत् रेक्षणं नेलं तस्य रूपा
कान्त्या आश्रमे तान् शाखिनः पृच्छान् विटपेषु शाखासु व्यवसक्ताः
संख्याः विखसन्तः स्फुरन्तः कृष्णाजिनानां कृष्णसारचर्मणां
घोषाः सङ्घाता येषां तथाविधानिव कुर्वन्त्या सत्या व्याप्त्य पराप्त्य
सङ्गमिति शेषः दृष्टोऽस्मि यत् तेन पराप्त्य दर्शनेन एव एतस्मिन् इत्यम्
अभ्याहते तादृशे कटाक्षवाच्यमहते इति भावः मयीति शेषः भवता
सुखेव अर्थमेव किमिति वचम् एते शराः चिन्त्यन्ते पात्यन्ते ? मङ्गते
प्रहारो न युक्त इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

नीताः किं न निशाः शशाङ्कधवलाः नाघ्रातमिन्द्रीवरम्

किं नीलोत्तितमालती सुरभयः सोढाः प्रदोषानिहाः ।

भङ्गारः कमलाकरे मधुलिङ्गां किं वा न श्रुतो

निर्व्याजं विधुरेष्वधीर इति मां येनाभिधत्ते भवान् ॥२१॥

विचिन्त्य । अधवा सृषा नाभिहितं, वयस्याधेय ! नन्व-

धीर एवास्मि—

स्त्रीहृदयेन न सोढाः क्षिप्ताः कुसुमेपथोऽप्यनङ्गेन ।

येनाद्यैव पुरस्तव वदामि धीर इति स कथमहम् ॥२२॥ (ङ)

विद्वद् । आत्मगतम् । एवमधीरत्तत्त्वं पण्डितैरुक्तं पाच-

(ठ) नीता इति । शशाङ्कधवलाः चन्द्रकिरणोन्मल्ला निशाः रजन्त्यः किं न नीताः नातिवाङ्मिताः ? अतिवाङ्मिता एवेत्यर्थः भवेति सर्वत्र योज्यम् । इन्द्रीवरं नीलोत्तलं न आघ्रातम् ? अपित आघ्रातमेवेत्यर्थः । उत्तोलिता विकसिता या मालत्यः ताभिः सुरभयः सुगन्धाः प्रदोषानिहाः निशावायवः किं न सोढाः अपित सोढा एवेत्यर्थः । कमलाकरे सरसि मधुलिङ्गां भ्रमराणां भङ्गारः ध्वनि-विशेषः किं वा न श्रुतः । अपित श्रुत एवेत्यर्थः येन भवान् मां विधुरेषु कातरेषु अधीरेष्वित्यर्थः मध्ये अधीर इति अधीरतम इत्यर्थः निर्व्याजं निष्कपटं निश्चितमित्यर्थः अभिधत्ते कथयति । एतावति धीरत्वेऽपि मम अधीरत्वकथनमशुक्रमिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं दत्तम् ।

(ङ) स्त्रीहृदयेनेति । भवेत्यध्याहार्यम् । स्त्रीहृदयेन कान्तागत-मनसा मया अनङ्गेन क्षिप्ताः कुसुमेपथः पुष्पमवाः शरा अपि न सोढाः येन अद्यैव तव पुरः व्यपतः सः असोदपुष्पशरः अहं धीरः अहमिति शेषः इति कथं वदामि ? तत्त्वमीमे मम धीरत्वप्रकटन-मशुक्रमिति भावः । आख्यायितम् ।

किंवदो महान्तो प्रणेष हिमप्रस्य आवेगो, ता जाव कर्हि
एव एदं भवकिवामि, (ठ) प्रकायम् । भो वधस्य ! कोस
रण भज्य तुमं लुङ् जेव गुरुप्रथं सुसुसिप्र इह
आगतो ? (३०) ।

नायकः । वयस्य ! स्थाने प्रपन्नः, कस्य वान्यस्यैतत् कव-
नीयम्, पद्य खलु स्वप्ने जानामि—सैव प्रियतमा । अङ्गुल्या
निर्दिष्टम् । अथ चन्दनलतागृहे चन्द्रकान्तमणि शिला-
यामुपविष्टा प्रणयकुपिता किमपि मानुपालभमानेव (ण)
वदती मया दृष्टा, तदिच्छामि स्वप्नानुभूतदयितासमा-
गमरम्ये अस्मिन्चन्दनलतागृहे दिवसशेषं समतिवाहयि-
तुम्, तदेहि गच्छावः । परिक्रान्तः ।

चेटी । कथं दत्त्वा सयम्भ्रमम् । भट्टिदारिए ! पदसहो
विप्र (३१) ।

नायिका । सयम्भ्रममात्मानं पश्यन्ती । हृत्ते ! मा ईदिसं
आधारं पेक्खिष कोवि मे हिमप्रं तुजईस्सदि (त) ता

(३०) एवमधीरत्वं प्रतिपाद्यमानेन आचष्टो महाननेन वृद्धवस्था-
नेनः । तत् वावत् कृत्यैव एनम् अपक्षिपामि, भो वधस्य ! कथं
पुनरद्य त्वं कथमेव गुरुजनं शुश्रूषिता इहागतः ?

(३१) भट्टिदारिके ! पदसह इव ।

(ठ) अपक्षिपामि कस्मिन् विषये एनं व्याधिप्रवृद्धयं करोमि
वेनास्मि विस्मरणेन कथमपि कियत्कथं विनोदः स्यादिति भावः ।

(ण) उपाकभमानेव अभिधिपन्तीव ।

(त) तुजयिस्सति आस्सति ।

उठेहि, इमिणा रक्ताशोकपादवेण अन्तरिदाघ पेक्खम्ह-
दाव को एसोत्ति । (३२) तथा कुबजः ।

विदू । एदं चन्दणलदाघरघं । ता एहि पबिसम्ह (३३) ।

नाथेन प्रविशतः ।

नायकः ।

चन्दनलतामृदमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।

चन्द्राननया रहितं चान्द्रिकया मुखमिव निशायाः ॥२३॥ (य)

चेटो दृढा । भट्टिदारिए ! दिट्ठिआ वड्डसि । सी एव्व ण
दे हिअअवज्जही जणो (३४) ।

नायिका । दृढा सहपै समाध्वसञ्च । हञ्जे ! एदं पेक्खिअ
अदिसज्जसेण ण सक्खीमि इह एव्व आसणे चिट्ठिदुं,
कदापि रसी पेक्खदि, ता एहि अस्सदी गच्छम्ह । सोत्तम्ह
पदं गत्वा । हञ्जे ! वेवदि मे ऊरु (३५) ।

(३२) हञ्जे ! मा इदमकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे हृदयं व्यथि-
ष्यति, तदुत्तिष्ठ, अनेन रक्ताशोकपादमेव अन्तरिते प्रेक्ष्य त्वे तावत् क
एव इति ।

(३३) इदं चन्दनलतामृदम् । तदेहि प्रविशतः ।

(३४) भट्टिदारिके । दिष्ट्या वड्डसे ? स एव ननु ते हृदयशङ्को
जनः ।

(३५) हञ्जे ! एनमप्य अतिसाध्वसेन न यत्नोमि इहैवावसे
स्यात्तम्, कदापि एव प्रेक्षते । तदेहि अन्यतो गच्छावः । हञ्जे !
वेपते मे ऊरुः ।

(य) चन्दनेति । चान्द्रिकया लघोत्प्लवा रहितं निशाया मुख-
मिव प्रारब्ध इव चन्द्राननया तथा कान्तया रहितम् इदं चन्दनलता-
मृदं चन्द्रमणिशिलया चन्द्रकान्तयाप्रायेण सहितमपि नम प्रियं न ।

चेटी । विप्लव ! यह काधरे ! इह हिंदं तुमं को
पेखुदि ? थं विसुमरिदी दे थथं रत्तासीधपाद्वो, ता
इह एव्व सबविसिध चिट्ठम्ह (३६) । तथा कुरुतः ।

विदू । निरूप्य भो वधस्य ! एसा सा चन्द्रमणि-
शिला ? (३७) ।

नायकः । सवाय्यं निःश्रुति ।

चेटी । भट्टिदारिए ! जानामि सिबिणभालावो विध ।
ता भवहिदा दाव सुणम्ह (३८) । उभे आकर्षयतः ।

विदू । हस्तेन चालयन् । भो वधस्य ! थं भणामि एसा
सा चन्द्रमणिलेत्ति (३९) ।

नायकः । सवाय्यं निःश्रुत्य । सम्यगुपलक्षितम् । हस्तेन
निर्दिश्य ।

शशिमणिशिला सेयं यस्यां विपाण्डुरमाननं
करकिमलये कृत्वा वामे घनश्रुसितोद्गमा ।
चिरयति मयि व्यक्ताकृता मनाक् स्फुरिताधरा
विरमितमनोमन्युर्दृष्टा मया रुदतो प्रिया ॥ २४ ॥ (द)

(३६) अयं काधरे ! इह स्थितां त्वां कः प्रेक्षते ? ननु वि-
प्लवको अयं रत्ताशोकपादपः, तद्विह्वल उपविश्य तिष्ठतः ।

(३७) भो वधस्य ! एसा सा चन्द्रमणिशिला ।

(३८) भट्टिदारिके ! जानामि सप्रश्लाप इव, तद्वह्निं ताव-
च्छृणुयः ।

(३९) भो वधस्य ! ननु भणामि । एसा सा चन्द्रमणिशिलेति ।

(द) शशिमणिशिलेति । सा इयं शशिमणिशिला, चन्द्रकालशिला
यस्यां शिलायां मयि चिरयति विह्वलमाने वामे करकिमलये विपा

उद्वेहि, इमिणा रक्ताभीषपादवेण अन्तरिदाघ पेषुम्ह-
दाव को एमीत्ति । (३२) तथा कुरुतः ।

विदू । एदं चन्दणलदाघरभं । ता एहि पविसम्ह (३२) ।

नाथेन प्रविशतः ।

नायकः ।

चन्दनलतागृहमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।

चन्द्राननया रहितं चन्द्रिकया मुखमिव निशायाः ॥३३॥ (थ)

चेटो दृष्टा । भट्टिदारिए । दिट्ठिआ वड्डसि । सो एव्व णं
दे हिअप्रवत्तहो जणो (३४) ।

नायिका । दृष्टा महर्षे समाध्वमव । हञ्जे । एदं पेक्खिअ
अदिसज्जसेण ण सकुणोमि इह एव्व आसणे चिट्ठिदुं,
कदापि एसी पेक्खदि, ता एहि अस्पदो गच्छम्ह । सोत्तुअ
पदं गत्वा । हञ्जे । वेवदि मे ऊरु (३५) ।

(३२) हञ्जे ! मा इदमकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे हृदयं तुल्यि-
ष्यति, तदुत्तिष्ठ, अनेन रक्ताभीषपादवेण अन्तरितं मे व्याधहे तावत् न
एष इति ।

(३३) इदं चन्दनलतागृहम् । तदेहि प्रविशतः ।

(३४) भट्टिदारिके ! दिष्ट्या वड्डसे ? न एव ननु ते इदं प्रवृत्तं
जनः ।

(३५) हञ्जे ! एनमपेक्ष्य व्यक्तिमाध्वमेन न शक्नोमि इहैवामत्रे
स्थितम्, कदापि एष प्रेक्षते । तदेहि अन्वतो गच्छावः । हञ्जे !
वेपते मे ऊरुः ।

(थ) चन्दनेति । चन्द्रिकया ज्योत्स्नया रहितं निशाया मुख-
मिव प्रारम्भ इव चन्द्राननया तथा कान्तया रहितम् इदं चन्दनलता-
गृहं चन्द्रमणिशिलया चन्द्रकान्तपाषाणेन रहितमपि मम प्रियं न ।

चेटी । विहस्य । पर काशरे ! इह हिदं तुमं को
पेक्खदि ? णं विमुमरिदो दे अणं रत्ताभोप्रपादवो, तां
इह एव्व चवविसिअ चिहम्ह (३६) । तथा कुरुतः ।

विहू । निरूप्य भो वपस्स ! एसा सा चन्दमणि-
सित्ता ? (३७) ।

भावकः । सवस्सं निःशयिति ।

चेटी । भट्टिदारिण ! जाणामि सिबिणआलावो विअ ।
ता अणहिदा दाव सुणस्स (३८) । उभे आकर्णयतः ।

विहू । हस्तेन आलवय । भो वपस्स ! णं भणामि एसा
सा चन्दमणिसित्ति (३९) ।

भावकः । सवस्सं निःशय । सम्यगुपलक्षितम् । हस्तेन
निदिश्य ।

शशिमणिसित्ति मेव यस्या विषाण्डुरमाननं
करकिमल्ले कृत्वा वामे घनखमितोद्गमा ।

चिरयति मयि व्यक्ताकृता मनाक् स्फुरिताधरा

विरामतमनोमन्युदृष्टा मया रुदती प्रिया ॥ २४ ॥ (दृ)

(३६) याय काशरे ! इह भियतां तां कं वेत्तते ? ननु दि-
ष्टवस्ते अये रत्ताभोप्रपादवः, अहिहो ! उपविश्य दिष्टवः ।

(३७) सा वदस्य ! एसा सा चन्दमणिसित्ति ।

(३८) भट्टिदारिके ! जानामि स्वशालाय इव, तदवर्णते ता-
वत्सुगुणः ।

(३९) भो मयस्य ! ननु भणामि । एसा सा चन्दमणिसित्ति ।

(दृ) शशिमणिसित्ति । सा इयं शशिमणिसित्ति, चन्द्रकान्तसित्ति
यस्या मिलाया मयि चिरयति विखम्बमाने वामे करकिमल्ले विषा

नायकः । वयस्य ! जानि तामेवास्यां शिलायामालिख्य
मया चित्रगतया आत्मानं विनीदयामीति, तदित एव
गिरितटात्मनःशिलाशकलान्यादायागच्छ (प) ।

विदू । जं भवं आणवेदि । पत्तिकस्य गृहीत्योपस्थस्य । भो
वप्रसप्त ! तए एको वण्णो आणत्ती, मए उण इह एव
सुलहपञ्चरादणी वण्णो आणोदेत्ति, आलिहदु भवं (४८) ।
उपनयति ।

नायकः । वयस्य ! साधु कृतम् । गृहीत्वा । शिलायामा-
लिखन् सरोमाहम् । सखे ! पश्य—
अक्लिष्टविष्वशीभाधरस्य नयनोत्पलस्य शशिन इव ।
दयितामुखस्य मुखयति रेखापि प्रथमदृष्टेयम् ॥ २६ ॥ (फ)
लिखति ।

विदू । सकौतुकं निवेद्य । अपञ्चकवेवि एव णाम रूपं
लिहोमदि, मही अच्छरियं ! ! (४८) ।

(४८) यद्वयान् आनीययति, भो वयस्य ! त्वया एको वण्णो
व्याजप्रः मया पुनरिहैव सुलभपञ्चरादणी वण्णो आनीतः इति
आलिखत भवान् ।

(४८) अपत्यस्येति एवं नाम रूपं लिख्यते, अहो आश्चर्यम् !

(प) मनःशिलाशकलानि मनःशिलास्वभावात्खण्डान् ।

(फ) अक्लिष्टेति । दयितायाः प्रियाया मुखस्य शशिन इव
चन्द्रस्येव नयनोत्पलस्य नेत्रानन्दिनः अधरस्य अक्लिष्टा यज्जुग्मा विष्व-
स्येव तदास्यफलस्येव शोभा यस्यां तादृशी प्रथमदृष्टा सकृद्वचोकिता
इयं रेखापि मुखयति आनन्दयति । आश्चर्यकृतम् ।

नायकः । मस्मितम् । वयस्य !—

प्रिया सन्निहितेवेयं सङ्कल्पस्थापिता पुरः ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखास्येतां यदि तत् कोऽत्र विस्मयः ॥२७॥ (ब)

नायिका । मास्रम् । चतुरिण ! जाणिदं क्खु कहावसाणं,
ता एहि दाव मित्तावसुं पेक्खन्ह (५०) ।

चेटी । सविषादमात्मगतम् । जीविदणिरवेक्खो विष मे
उल्लावो । (भ) प्रकाशम् । भट्टदारिण ! णं गदा एव्व तहिं
मणोहारिणा, ता कदापि भट्टा मित्तावसु इह एव्व
पापच्छदि (११) ।

ततः प्रविशति मित्रावसुः ।

मित्रा । आन्नापितोऽस्मि तातेन, यथा वत्स मित्रा-
वसो ! जीभूतवाहनोऽस्माभिरिहामब्रभावान् सुपरोचि-

(१०) चतुरिके ! ज्ञातं अलु कथावसानं, तदेहि तावन्मित्रावसुं
प्रेषावहे ।

(११) जीवितनिरपेक्ष इयास्या उल्लापः । भट्टदारिके ! नतु
गतैव तत्र मनोहरिका, तत् कदापि भट्टा मित्रावसुर्निवैवागच्छति ।

(ब) प्रियत । पुरः व्यपतः संकल्पेन मानसकल्पनया स्थापिता
अतएव सन्निहितैव समीपवर्तिन्येव प्रिया, अतः दृष्ट्वा दृष्ट्वा सङ्कल्प-
स्थापितामिति शेषः यदि लिखासि तत् तदा अत्र लिखने को
विस्मयः आश्चर्यम्, नैयास्यमित्यर्थः ।

(भ) जीवितनिरपेक्षः जीवनाकाङ्क्षारहितः । उल्लापः आलापः
वचनमित्यर्थः यदि एनं प्रियजनं न प्राप्नोति तदा जीवितं त्यज्यतीत्य-
मिति भावः ।

तोऽयं, कुतोऽस्माद्योग्यो वरः, तदस्मै वत्सा मलयवती
 प्रतिपाद्यतामिति, अहन्तु स्नेहपराधीनतया अन्यदेव
 किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि (म)। अन्यच्च,
 यदिद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मती
 रूपेणाप्रतिमः पराक्रमधनो विद्वान् विनीतो युवा ।
 यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थं मभ्युद्यत-
 स्तो नास्मै ददतः स्वसारमतुलां तृष्टिर्विषादय मे ॥२८॥ (य)
 श्रुतञ्च, यथा—जीमूतवाहनो गीर्थ्याश्रमसम्बद्धे चन्दन-
 सतागृहे वर्तत इति, तदेतत् चन्दनसतागृहं यावत्
 प्रविशामि । प्रविशति ।

विदुः । मण्डूकमवबोध्य । भो वपस्व ! पच्छादेहि

(म) आसन्नभावात् निकटस्थितत्वात् सुपरीक्षितः वरत्वेनेति
 भावः । प्रतिपाद्यतां समर्थताम् । स्नेहपराधीनतयेत्यादि परिणीता
 वत्सा मलयवती मां तत्काले भर्तृगृहं गमिष्यतीति स्नेहकातरतां गतो-
 ऽस्मीति भावः ।

(य) यदिति । विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः वर्तमान् सतां
 साधूनां सम्मतः रूपेण अप्रतिमः अतुल्यः पराक्रमः महावीर-
 इत्यर्थः विनीतः विनयमस्पृक्षः युवा इति यत् तथा करुणया अतु-
 कस्यया सत्त्वार्थं प्राणिरक्षणार्थम् अभ्युद्यत उद्युक्तः सन् अस्मिन्
 प्राणानपि सन्त्यजेदिति यत् तेन उक्तं, द्विविधेन हेतुना अस्मै जीमूत-
 याहनार्थं अतुलां निरूपमां स्वसारं भागिनीं ददतो मे मम तृष्टिः
 हर्षः विषादश्च भवतीति शेषः अतिसुपाले अस्मिन् भागिनीदाने
 हर्षः, कस्यापि जीवनाय स्वजीवनदाने भगिन्या वैधव्यापत्तिरिति
 विषाद इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं एतम् ।

‘इमिणा कण्वलीवत्तेण इमं चित्तगदं कण्वं, एसी क्वु
सिद्धजुवराओ मित्तावसू इह आगदो कदापि पेक्खि,
आदि (५२) ।

भायकः । कदलीपत्रेण प्रच्छादयति ।

मित्रा । प्रियम् । कुमार ! मित्रावसुः प्रणमति ।

भायकः । इहा । मित्रावसो ! स्वागतम्, इतःस्थीय-
ताम् ।

चेटी । भट्टिदारिण ! आग्रतो भट्टा मित्तावसू (५३) ।

नायिका । हृल्ले ! प्रियं मे (५४) ।

भायकः । मित्रावसो ! अपि कुशलो सिद्धराजो
विश्वावसुः ? ।

मित्रा । कुशलो तातसन्देणेनास्मि त्वत्तकाशमागतः ।

भायकः । किमाह तत्रभवान् ? ।

नायिका । सुणिष्णं दाव—किं तादेष कुसलं
संदिट्ठं त्ति (५५) !

मित्रा । राखं । इदमाह । तात, अस्ति मे मलयवती
नाम कन्या जीवितमिवास्स सवेस्यैव सिद्धराजान्वयस्स,
सा मया तुभ्यं प्रतिपाद्यते । प्रतिगृह्यतामिति ।

(५२) भो वयस्य ! प्रच्छादय क्वनेन कदलीपत्रेण इमं चित्तगदं
कण्वकम्, एष खलु सिद्धजुवराजो मित्रावसुरिहागतः कदापि प्रेक्षि-
ष्यते ।

(५३) भट्टिदारिके ! आगतो भर्ता मित्रावसुः ।

(५४) हृल्ले ! प्रियं मे ।

(५५) श्रोष्यामि तावत् । किं तातेन कुशलं सन्दिष्टमिति ।

चेटी । विहस्य । भट्टिदारिण ! किं ण कुप्पसि दाणो (५६) ।

नायिका । सखितं सलज्जञ्च कधोसखी स्थिता । हञ्जे ! मा
हस, किं विसुमरिदं दे एदस्स पण्हिअपत्तणं (५७)

नायकः । अपवार्य । वयस्य । सङ्घटे पतिताः स्मः ।

विदू । अपवार्य । भो ! जानामि, ण तं वज्जिअ दे
खेहिं चित्तं अहिरमेदि, जधा तधा जं किम्मि भणिअ
विसज्जीअदू एसो (५८) ।

नायिका । सरोध्मात्कृतम् । हृदास ! को वा एदं ण
वाणदि (५९) ।

नायकः । क इह नच्छेद भवद्भिः सह आद्यमीदृशं
सम्बन्धम्, किन्तु न शक्यते चित्तमन्यतः प्रवृत्तमन्यतः
प्रवर्त्तयितुं, ततो नाहमेनां प्रतिग्रहोत्तुमुत्सहे ।

नायिका । मूर्च्छां नाटयति ।

चेटी । सजस्ससदु सभस्ससदु भट्टिदारिणा (६०) ।

विदू । भो ! पराधोर्णा कतु एसो, किं एदिणा पव्व-
त्थिदेण, ता गुरुअणं से गदुअ पव्वभट्टेहि (६१) ।

(५६) भट्टिदारिके ! किं न कुप्यमीदानीम् ?

(५७) हञ्जे ! मा हस किं विसृज्यते एतस्यान्यद्वदयन्तम् ?

(५८) भो ! जानामि, न तां वज्जयित्वा ते अन्यत्र चित्तपथि-
रभ्यते, यथा तथा यत् किमपि भणित्वा विसर्ज्यतामेधः ।

(५९) हताश ! को वा एतन्न जानाति ।

(६०) समाश्रमितुं समाश्रमितुं भट्टिदारिका ।

(६१) भो ! पराधीनः क्षुडु एष, किमनेनाभ्यर्थितेन । सदुगुरु-
जनसंयुक्ता गत्वा अभ्यर्थयेत् ।

मित्रा । आत्मगतम् । साधूक्तम्, नायं गुरुजनमतिक्रामति एष गुरुवर्यस्त्रिजेव गौर्याश्रमे प्रतिवसति, तद्वावहृत्वा अस्य पित्रा मलयवतीं प्राहयामि ॥

नायिका । वसाम्भसि ।

मित्रा । एवं निवेदितात्मनोऽस्मान् प्रत्यावच्छाणः (१) कुमार एव बहुतरं जानाति ।

नायिका । मगधं विहस्य । कथं पच्छाक्खाणल्लभित्तावसू पुणोवि मन्तेदि (६२) ।

मित्रावसूर्दिष्कान्तः ।

नायिका । आत्मगतम् सास्त्रमात्मानं पश्यन्ती । किं मम यदिणा दोहगकलद्वन्द्वलेण अस्मन्तदुक्त्वभाइणा अज्जवि सरीरेण धारितेण, ता इह जीव्व समोपपाप्पवे इमाए अदिमुत्तलदाए उज्जम्भिअ अत्ताणं वावाइइस्सं, ता एदं एव्वं दाव । प्रकाशं विलसन्ति तेन । हस्ते ! पैकु दाव मित्तावसू गदो ण वेत्ति जेण अहम्मि इदो गमिस्सं (६१) ।

चेटी । कतिचित् पदानि गत्वा अवबोध्य आत्मगतम् ।

(६२) कथं प्रत्याख्यानलघु मित्रावसूः पुनरपि मन्त्रयति ।

(६१) किं मम एतेन दौर्भाग्यमन्त्रिणेन अत्यन्तदुःखभागिना अद्यापि शरीरेण धारितेन, तदिहैव अथोकपादपे अनया अतिमृक्ततया उद्धव्य आत्मानं व्यापादयिष्यामि, तदिदमेवन्तावत्, हस्ते ! मेज्जन्तावत् मित्रावसूर्गतो भवेति येन अहमपि इतो गमिष्यामि ।

(१) प्रत्यावच्छाणः परिहरन् ।

- अस्सारिसंसे हिपत्रं पेक्खामि, ता ण गमिस्सं । इह
• ज्जिब्ब भोवारिदा पेक्खामि किं एसा पडिबज्जदित्ति (६४) ।

नायिका । दिशोऽवबोध्य पात्रं गृहीत्वा वाक् । भगवति
गौरिण ! त्वेह इह ण किदी (ल) ता अस्सस्मिम्पि
जन्मन्तरे जधा ण ईदिसी दुक्खभाइणी होमि तथा
करेसि (६५) । इत्यभिधाय कण्ठे प्रागमपंयति ।

चेटी । इदा समम्भमसुपसृत्य । पलित्ताभदु पलित्ताभदु
अज्जी, एसा भट्टिदारिष्ठा उब्बन्धिअ अत्ताणअं वावा-
टादि (६६) ।

नायकः । समम्भमसुपसृत्य । कासी ? कासी ? ।

चेटी । इअं प्रसोपपादवे (६७) ।

नायकः । सत्कर्षमवबोध्य । सैवेयमस्मन्ननोरथभूमिः ।

नायिकां पाणो गृहीत्वा लताप्रागभातिपति ।

न खलु न खलु मुग्धे ! साहसं कार्य्यमीदृक्
व्यपनय करमेतं पल्लवाभं लतायाः ।

(६४) अस्यादृशमस्या जूटयं प्रेक्षे, तच्च गमिष्यामि इहैवा-
पवारिता प्रेक्षे किमेवा प्रतिपद्यते इति ।

(६५) भगवति ! गौरि ! त्वया इह न कृतः, तदन्यस्मिन्पि
जन्मान्तरे यथा न ईदृशी दुःखभागिनी भवामि तथा करिष्यामि ।

(६६) परिव्रायतां परिव्रायतामार्थः, एषा भट्टिदारिका उब्बध्य
व्याख्यानं व्यापादयति ।

(६७) इयमशोकपादवे ।

(ब) इह अस्मिन् जन्मनि न कृतः प्रसाद इति शेषः ।

कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये समर्थः,

कलयति स कथन्ते पायमुद्भवनाय । २८ ॥ (व)

नायिका । ससाध्वमम् । हज्जे ! को उण एसो ? । निरुय
सरोपं हस्तमाचेप्पुमिच्छति । सुञ्च सुञ्च अमाहृत्यम्, को तुमं
णिवारेदुं । मरणेवि किं तुमं ज्जेव्व पब्भट्ठणीओ (६८) । (य)

नायकः ।

कण्ठे हारलतायोग्ये येन पायस्त्वयार्पितः ।

गृहीतः सापराधीऽयं कथन्ते मुच्यते करः । ३० ॥ (प)

विद्व । भोदु, किं उण से इमस्स मरणव्यवसायस्स (स)
कारणं ? (६९) ।

(६८) हज्जे ! कः पुनरोपः ? । सुञ्च सुञ्चायहस्तम्, कस्त्वं निवा-
रयितुम् । मरणेऽपि किं त्वमेवाभ्यर्थनीयः ।

(६९) भदत्त, किं पुनरस्या व्यस्य मरणव्यवसायस्य कारणम् ?

(व) नेति । हे सुगन्धे सुन्दरि ! रेत्यं माह्वमम् व्यग्नियकारित्वं
न खलु नैव न खलु नैव कार्यं कर्तव्यं त्वयेति शेषः एतं पल्लवाभं
किमलयनिभं करं कतायाः सकाशात् व्यपनय्य अपमारय । यस्तं
करः कुसुममपि विचेतुं न समर्थ इति मन्ये स ते करः कथम् उदु-
बन्धनाय पायं कलयति गृह्णाति । मालिनीवृत्तं न नमयययुतेयं
मालिनी भोगिजोकरिति तल्लज्जणात् ।

(ग) अभ्यर्थनीयः प्रार्थनीयः ।

(प) कण्ठे इति । त्वया येन करेण हारलतायोग्ये मुक्ताहारो-
चिते कण्ठे पायः अर्पितः, सापराधः कतापराधः स ते तव करः
गृहीतः मयेति शेषः कथं मुच्यते त्यज्यते, अपराधी गृहीतो विना
दण्डं न भोच्य इति भावः ।

(स) मरणव्यवसायस्य मरणोद्योगस्य ।

चेटी । अं एसी एव ते पिपवपस्सो (७०) ।

नायकः । कथमहमेवास्या मरणकारणम्, न खल्व-
वगच्छामि ।

विदू । भोदि ! कहं विअ (७१) ।

चेटी । वाकृतम् । जा सा पिपवपस्से ण दे कावि हिप-
अवसहा सिलाअले आलिहिपा, ताए पक्वपादिणा
एदेण पडिवादअन्तस्सवि मित्तावमुणो णाहं पडिच्छि-
देत्ति जादणिव्वे दाए इमाए एव्वं व्ववसिदं (७२) । (ह)

नायकः । सहर्षमात्मगतम् । कथमियमेवासौ विश्वावसो-
दंष्टिता मलयवती, अथवा रत्नाकरादृतं कुतश्चन्द्रलेखायाः
प्रसूतिः, हा ! कथं वञ्चिताऽस्मि अनया ।

विदू । भोदि ! जदि एव्वं ता अणवरद्धी दाणीं पिप-
वअस्सो । अहवा जइ मम ण पत्तिआअसि । तदा सअं
ल्लिअ सिलाअलं गदुअ पक्वदु भोदी (७३) ।

(७०) नन्वेव एव ते प्रियवयस्यः ।

(७१) भवति ! कथमिव ।

(७२) या सा प्रियवयस्येन ते कापि हृदयवत्, शिलातले
आलिखिता, तस्याः पक्वपातिना एतेन प्रतिपादयतोऽपि मित्रावसो-
नं च प्रतीयेति जातनिर्वेदया अनया एवं व्यवसितम् ।

(७३) भवति ! यद्येवं तदनपराद्ध इदानीं प्रियवयस्यः, अथवा
यदि मम न प्रत्येति, तदा स्वयमेव शिलातलं गत्वा प्रेक्षतां भवती ।

(ह) प्रतिपादयतः ददतः । प्रतीया मृह्यता । जातनिर्वेदया
सङ्घातवैराग्यया । व्यवसितम् उद्युक्तम् ।

नायिका । सङ्घर्षे नक्षत्राञ्च नायकं पश्यन्ती हस्तमारुपति ।

नायकः । सङ्घतम् । न तावन्मुञ्चामि यावन्मम हृदय-
वक्त्रभां गिलायामालेख्यगतां न पश्यसि ।

सर्वे परिक्रामन्ति ।

विदू । कदलीपत्रमपनीय । भोदि ! पेक्ख पेक्ख एदं से
हिप्रभवक्खहं जणं (७४) ।

नायिका । निरूप्य व्यपवार्थं सङ्घतम् । चदुरिए ! अहं
विप्र भालिहिटा (७५) ।

सेटी । चित्ताकृतिं निर्वर्ण्य । भट्टिदारिए ! किं भणामि
अहं विप्र भालिहिटेत्ति । इदिमं सोमारिच्छं (च) । जेण
ण जाणीमदि किं दाव इह जेव्व सिलापले भट्टिदारिभाए
पाडिबिस्वं सइत्तं । उद त्थं भालिहिटेत्ति (७६) ।

नायिका । विहस्य । हस्ते ! दुज्जणो कदम्ह इमिणा मं
वित्तगद दंसपन्तेण (७७) ।

विदू । णिव्वत्ती दाणीं दे गन्धव्वो विवाहो (क) । ता

(७४) भवति ! मे लेख्यं मे लेख्य एतस्य हृदयवक्त्रं भवति ।

(७५) चदुरिके ! अहमिमां लिखिता ।

(७६) भर्तृदारिके ! किं भणामि ? अहमिमां लिखितेति । रीदं
सोमादृश्यम् । येन न जायते किं तावदिहैव गिलातले भर्तृदारिकायाः
प्रतिबिम्बं संक्रान्तं त्वमालिखितेति ।

(७७) दुर्जनिकायामि अनेन मा वित्तगतां दर्शयता ।

(क) सोमादृश्यं सुन्दरगत्वं सम्यक् साक्षात्सन्त्यथः ।

(क) निर्मूलः सञ्जातः । गान्धर्वविवाहः परस्परानुरागजनित
उद्वाहः गान्धर्वः सनयान्मथ इति याज्ञवल्क्यस्मरणात् ।

मुञ्च दाव से प्रग्न हृत्यं । एसा क्वु काबि तुरिदतुरिदां ।
 १६६ एव्व आपच्छदि (७८) ।

नायकः । सुञ्चात ।

ततः प्रविशति चेटो ।

चेटो । वक्कम् । भट्टिदारिए ! दिट्ठिपा वव्वसि ।
 पडिच्छिदा क्वु तुमं भट्टिणो जोमूतवाइणस्स
 गुरुहिं (७९) ।

विद्व । वट्ठन् । हो हो—भो सम्मूणा मनोरहा
 पिणवपस्सस्स । अइवा णहि णहि । भोदोए मल्लपव-
 दोए । अधवा ण एदाणं । भोजनमभिनयन् । मम जीव
 एकस्स वट्ठणस्स (८०) ।

चेटो । नायिकासुहिं । आपत्तम्हि जुअराजमिता-
 वसुणा जह अज्ज जीव मल्लपवदोए विवाहो ता
 तद्धं तं गण्हिअ आपच्छत्ति । ता एहि गच्छन्ह (८१) ।

(७८) निर्दल इदानीं ते गात्रयो विवाहः । तत्र च तावत्स्या
 अग्रहस्तम् । एसा क्वु कापि त्वरितवर्गता इहेवग ।

(७९) भर्तृदारिके ! दिष्ट्या वव्वसे प्रतापे क्वु त्वं भर्तुर्जीमूत-
 वाङ्मस्य गुरु मः ।

(८०) हो हो—भो ! सम्पूर्ण मनोरथाः प्रियवयस्यस्य ।
 अथवा नहि नहि भवत्या मलययत्याः । अथवा न ए योः । ममेव
 एकस्य वट्ठणस्य ।

(८१) आक्षताय युवराजमितावसुना यथा अद्यैव मलय-
 यस्या विवाहः तत्क्षणे तां गृहीत्या आगच्छति । तदेहि गच्छाव ।

विदुः । गदा क्व तुमं दासीए धीए एदं गेण्हिअ ।
वधस्सेण किं इध एव्व पवत्थिदव्वं ? । (८२)

चेटी । हदास ! मा तुवर तुवर । तुम्हाणंपि
एहपणकं (ख) आगदं एव्व (८३)

नायिका । सानुरागं मुनञ्जश्च नायकं पश्यन्तो सपरिवारा
निष्क्रान्ता ।

नेपथ्ये धैतान्त्रिः पठति ।

वृद्धा पिष्टातकस्य द्युतिमिह मलये मेरुतुल्यां दधानः ।
मद्यः सिन्दूरधूलोक्तां दिवससमारम्भसम्यातपथीः ।
उद्गीतैरङ्गनानामरुणमणिरणवूपरारावहृद्यै-
रुदाहस्रानवेलां कथयति भवतः मिदये मिदलोकः । ३१ (ग)

(८२) गता खलु त्वं दास्याः पुत्रि इमां गृहीत्वा । वधस्सेन
किमिदं पश्यस्यति अस्मै ? ।

(८३) हतास ! मा त्वरस्व त्वरस्व । युष्माकमपि स्तूपनकमा-
गतये ।

(ख) स्तूपनके स्नानादिनिर्वाहकं द्रव्यमिति यावत् ।

(ग) पृथ्युति । इह अस्मिन् मलये पर्वते पिष्टातकस्य पृथ्वा मेरु-
तुल्यां मुनेरुमहर्षिः द्युतिं दधानः धारयन् मद्यः साम्प्रतं सिन्दूर-
धूलौभिः कृता दिवससमारम्भे प्रातःकालेऽपीति यावत् सम्यातपथ
सायंकालीः सूर्याकिरणस्य शीटेन तद्यः भवतः मिदलोकः अङ्गनानां
नारीणां अरुणाः रक्ता मणयो येषु तादृशानां रणतां ध्वनतां
नदाराणाम् आरावेण अनन्तरेण हृद्यैः सनोहरीः उद्गीतैः उच्चैः
गन्धार्यामेण गतैः पङ्कजमध्यमामानौ घामौ गायन्ति मानवाः ।
न तु गन्धार्यानामानं स लब्धो देवयोनिभिरिति सङ्कीर्तनास्त्रनिय-
मात् । भवतः तव जीभूतवाहनस्तेति भावः मिदये शुभपरिणय-

विदुः । आकर्ण्य ! भो वयस्स ! दिट्ठिपा पागदं
'ण्हपणअं (८४) ।

मायकः । सङ्कपेम् । यद्येवं किमिदानीमिह स्थि-
तेन । आगच्छ तातं नमस्कृत्य स्नानभूमिमेव गच्छावः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति सती नित्यं विजृम्भितो यक्षप्रकृतो

विटः स्वस्वार्थोपसृताभासद्वयेन । (क) ।

विटः ।

गिच्चं जी पिबइ सुरं जणस्स पिपमज्झमच्च जी कुणइ ।

अहं ते दो षावि दवा बलदेवो कामदेवो य ॥ ३२ ॥ (ख)

(८४) भो वयस्य ! दिट्ठ्या आगतं स्वपनकम् ।

सम्पादनाय उदाहस्तातवली वैवाहिकस्नानसमयं कथयति स्मृत्यतः ।
सम्प्राप्यतम् ।

(क) सतः सद्यपानेनेति शेषः । यक्षप्रकृतः यः पानपाणिः ।

यक्षकीऽस्त्री पानपादमित्यमरः । विटः सम्भोगहीनसम्पदं विटस्तु
धूर्तः कलैकदेशजः । वेणोपचारकुशलो प्राग्नी मधुरोऽप्य बलमनो-
गोष्ठ्यामित्युक्तवचनः । विटः गृहप्रातिनायकस्य यक्षस्य सहायविशेषः ।
तदुक्तं दर्पणे, प्रह्लादस्य सहाया विटविटविट्टकाद्याः स्युः । भक्ता
नर्मसु निपुणाः प्रमितपूर्व नन्दनानाः युद्धा इति तथा शकारवेदाद्या
रूपमाः परिकीर्तिता इति च ।

(ख) नित्यमिति । यः नित्यं सुरां पिबति, यश्च स्नानस्य प्रिय-

पूर्णम् । सफलं क्व मे सेहरमस्म (ग) जीवन् ।

वच्छत्यलमहि ददामा णीलपलवासिपा मुहे मदिरा ।

सौमन्त्रि य सेहरपो णिच्चं विष चेडिपा जस्स ॥३३॥ (घ)
पल्लवन् । अरे ! को मं चालेदि ? । सङ्घर्षम् । अवशं
योमालिपा मं परिहसदि (१) ।

चेटः । भट्टक ! य य दाव सा यज्जवि इहाग-
च्छदि (२) ।

विटः । सरोपम् । पट्टनपहरे ज्जिच्च मलप्रवदोए
विवाहमङ्गलं णिच्चत्तं । ता कीस सा दाणीं पभादेवि
यागच्छदि । विचिन्त्य सङ्घर्षम् । यहवा विवाहमहोक्षवे

(१) नित्यं यः पिबति सुरां जनस्य प्रियमङ्गमञ्च यः करोति ।

अथ तौ दावपि देवौ बलदेवः कामदेवश्च ।

सफलं खलु मे शेखरकस्य जीवितम् ।

वज्रः स्थले दयिता नीलोत्पलवासिता मुखे मदिरा ।

शीर्षे च शेखरको नित्यमिव चेटिका यस्य ॥

अरे ! को मं चालयति ? व्यर्थं नयमालिका मं परिहसति ।

(२) भर्ता ! न च तावत् सा व्यद्यापि इहागच्छति ।

सङ्गमं प्रियजनेन मङ्गलं करोति, तौ बलदेवः कामदेवश्चेति द्वौ देवौ ।

बलदेवस्य सुराप्रियत्वात् कामदेवस्य विनासित्वादिति भावः ।

(ग) शेखरकस्य तटाख्यस्य ।

(घ) वज्रः स्थले दयिता प्रिया, मुखे नीलोत्पलवासिता नीलो-
त्पलसुरभिः मदिरा, यस्य नित्यं चेटिकेव मङ्गिनी दावीव तिष्ठतीति-
शेषः स शेखरकः शीर्षे च शिरसि च सर्वेषामिति शेषः तिष्ठतीति-
शेषः सर्वलोकेभ्यः शेखरकोऽहं श्रेष्ठः सुखीवेति भावः ।

सख्यो एव पिपपणरणीजनसखाहो सिद्धविद्याहरलोपो
कुसुमाप्ररुजाणे प्रापाणप्रसोक्तमणुभविस्सदित्ति (६)
तक्केमि तहिं जेव्व षोमालिप्रामं प्रवेक्कमाणा विट्ठदि ।
ता तहिं जेव्व गमिस्सं । कीदिसो षोमालिप्राए विद्या
सेहरपो (३) ।

प्रसव्लसिष्कामति ।

चेटः । एदु एदु भट्ठके ! एदं कुसुमाप्ररुजाणं । ता
पविसदु भट्ठके ! (४) । उभो प्रवेशं नाटयतः ।

ततः प्रविशति स्वस्वव्यस्तस्त्वयुगलो विदूषकः ।

विट्ठ । सम्पुष्पा मणोरहा पिपवप्रसस्स । सुदं क्व
मए वि पिपवप्रसो कुसुमाप्ररुजाणं गमिस्सदित्ति । ता
जाव तहिं एव्व गमिस्सं । परिक्कप्पावसोक्क च । इदं
कुसुमाप्ररुजाणं । जाव पविशामि यं । प्रविश्य भ्रमरवापां
नाटयन् । परे ! कोस उण दुट्ठमहुपरा मं एव्व अभि-
भवन्ति । आत्मानमाप्राय । भोदु जाणिदं । जं तं मलप-

(३) प्रथमप्रहरे एव मलयाल्या विद्याङ्गमङ्गलं निर्वृत्तम् । तत्
कथं सा रदान्ती प्रभातेऽपि नागच्छति । अथवा विद्याङ्गमङ्गलं सर्वं
एव प्रियप्रणयिणीजनसनाथः सिद्धविद्याधरकोकः कुसुमाकरोद्याने
आपाणमौख्यमनुभविष्यतीति तर्कयामि तत्रैव नवमालिका नाम् अवे-
ष्टमाणा तिष्ठति । तत्रैव गमिष्यामि । कीदृशो नवमालिका वा विद्या
सेहरकः ।

(४) एत एव भर्ता । इदं कुसुमाकरोद्यानम् । तत् प्रविशतु भर्ता ।

(६) आपानमौख्यं सुरापानजनितं सुखमित्यर्थः ।

बदीबन्धुजणेन जामातुप्रसूतं वधसूतोक्ति कदुप्र सबद्ध-
माणं वधकीर्तिं विचिन्तिदोमहि । सन्ताणकुसुमसेहरश्च व-
मम सीसे पिण्डं । सी क्लृ एषो पञ्चाभरो वधत्योभूदो ।
किं दाणिं एत्थं करइस्सं । अधवा एदेण जेव्व मलप्र-
बदीसपासादो लहेणं रत्तं सुपल्लुप्रलेण इत्थिप्रवेसं विहिप्र
उत्तरीप्रकपावगुण्णो गमिस्सं । पेच्छामि दाव किं
दासीए पुत्ता मधुकरा करइस्सन्ति ? (५) । तथा करोति ।

विटः । निरुध्य मङ्गलम् । अरे चेडा ! अकृत्या निर्दिष्ट
वधावम् । एसा क्लृ योमालिपा प्राप्रदा । मं पेक्खिप्र
चिरस्स प्राप्रदीत्ति कुबिदा अवगुण्णं कदुप्र अस्सदो
गच्छदि । ता कण्ठे गेण्हिप्र पसादेमि थं (६) । सहसो-
बद्धत्वं कण्ठे गृहीत्वा मुखे ताम्बूलं दातुमिच्छति ।

(१) सम्पूर्णा मनोरथाः प्रियवयस्यस्य । नृतं खलु मयापि प्रिय-
वयस्यः कुसुमाकरोद्यानं गमिष्यतीति । तद्यावत्तत्रैव गमिष्यामि । इदं
कुसुमाकरोद्यानम् । यावत् प्रविशाम्येतत् । अरे ! कथं पुनर्दुष्टमङ्ग-
करा मामेव अभिभवन्ति । भवतु ज्ञातम् । यत्तन्मलयवतीबन्धुजनेन
जामातुर्वयस्य इति ज्ञत्वा सबद्धमानं वर्णकैर्विचित्रितोऽस्मि । सन्ताण-
कुसुमसेखरकञ्चु मम सीसे पिण्डम् । स खलु एषः कल्याणः अनर्थो-
भूतः । किमिदानीमत्र करिष्यामि । अथवा एतेनैव मलयवतीसका-
शाच्छब्देन रत्तंशुकयुगलेन स्त्रीवेद्यं विधाय उत्तरीयकतावगुण्णो
गमिष्यामि । प्रेक्षेतावत् किं दास्याः पुत्रा मधुकराः करिष्यन्ति ? ।

(६) अरे चेड ! एषा खलु नवमाबिका आगता । मां प्रेक्ष्य कथं
चिरस्यागत इति कुपिता अवगुण्णं ज्ञत्यान्यतो गच्छति । क्लृ कण्ठे
गृहीत्वा प्रसादयाम्येनाम् ।

विदुः । मन्त्रगन्धं सूचयन् नासिकां गृहीत्वा पराङ्मुखः स्निग्धा ।
कहं एकाग्रं महुश्रवणं सभासादो परिवृभट्टो दाणिं
अश्वत्स दुष्टमहुश्रवस्स सुहे पडिदाम्हि (७) ।

विदुः । कहं कोविणं परम्भुही भूदा ? प्रणामं कुर्वन् विदु-
षकस्य शरणमात्मनः शिरसि कृत्वा । पसादं योमालिह !
पसीद (८) ।

ततः प्रविशति बेटी ।

बेटी । आणत्तमिह भट्टिदारिआए । हज्जे योमालिह !
कुसुमाश्रुज्जाणं गदुअ उज्जाणपालिअं पल्लविअं भणायिह ।
अज्ज ! सविसेअं तमालवौहिअं सज्जीकरेहि । मलय-
वदीसहिदेण जामाउकेण तत्थ गन्तव्वंति । आणत्ता मए
पल्लविआ । ता जाव रपणीविरहवड्ढिट्ठिदुक्कण्ठं पिअवज्ज-
स्सुअं सेहरअं अस्सेसामि । इदा । एसो सेहरयो । सरोअम् ।
कहं अण्णं कम्मि इत्थिअं पसादेदि । ता इह डिदा एव्व
आणामि का एसेत्ति (९) ।

(७) कथमेतेषां मधुकराणां सकाशात् परिध्वस्तानीमन्यस्य
दुष्टमधुकरस्य मुखे पतितोऽस्ति ।

(८) कथं कोपेन पराङ्मुखोभूता ? प्रसीद नवमालिके ! प्रसीद ।

(९) आश्रमास्मि भर्तृदारिकया हज्जे नवमालिके ! कुसुमाकरो-
द्यानं गत्वा उद्यानपालिकां पल्लविकां भण । अद्य सविशेषं तमाल-
वौहिकां सज्जीकुरु । मलयवतीसहिदेन जामाता तत्र गन्तव्यमिति ।
आश्रमा मया पल्लविका । तद्यावत् रजनौविरहवर्द्धितोत्कण्ठं प्रिय-
वयस्यं श्रेष्ठरक्तमनिध्यामि । एष श्रेष्ठरक्तः । कथमन्यां कामपि
शक्त्यं प्रदायति । तदिह स्थितैव जानामि कैवेति ।

विटः । वरुणम् ।

हरिहरपितामहानाथं वि गच्छिदो जी य आवइ यमिदुं ।

सो सेहरपो चलणिसु तुज्ज णीमालिए । पडइ ॥६४॥ (१०)

विट् । दामीए पुत्ता ! मच्चवालपा ! कुदो एत्थ णीमालिपा (११) ।

बेटो । निरुप्य सन्नितम् । कहं मं ति करिष मद्परव्वसेण सेहरएण अज्जअत्तेपो पसादीपदि । ता आव पलीअकीवं करिष दुवेवि एदे परिहसिस्सं (१२) ।

बेटः । बेटो हृष्टा शेखरकं हृक्तेन चानयन् । भटका ! सुख एदं, य भोदि एना यीमालिपा, एसा उण रोसारत्तेहिं लोपणेहिं पेक्खन्ती आग्रदा (१३) ।

बेटो । उपस्थ । सेहरअ ! का उण एसा पसादीअदि ? (१४) ।

विट् । अवगुगटनमवतः । भोदि ! कोवि बम्हणो अहं मन्दभागधेपो पठत्तो (१५) ।

(१०) हरिहरपितामहानाथं वि गच्छिदो यो न जानाति नन्तुम् ।

स शेखरकशरणेषु तत्र नवमल्लिके ! पतितः ।

(११) दास्याः पुत्र ! मत्तवालक ! कुतोऽत्र नवमल्लिका ।

(१२) कथं मामिति ज्ञत्वा मद्परवशेन शेखरकेण आर्यावशः प्रसाद्यते । तद्यापत् अलीकं कीमं ज्ञत्वा हावयेतो परिहसिष्यामि ।

(१३) भर्तृमुद्धेतम् । न भवत्येषा नवमल्लिका । एषा पुनारोषारक्षेत्रीचनैः प्रेक्षमाणा आसता ।

(१४) शेखरक ! का पुनरेषा प्रसाद्यते ?

(१५) भवति ! कोऽपि ब्राह्मणोऽहं मन्दभागधेपोपयुक्तः ।

विटः । विदूषकं निरूप्य । अरे कपिलमर्कटुप्रा (च) ।
 तुमस्मि सेहरअं पदारसि ? अरे चेडा ! गेण्ह एदं, जाव
 णोमालिअं पसादेमि (१६) ।

चेठः । जं भट्ठके प्राणवेदि (१७) ।

विटः । विदूषकं सक्ता चेष्टाः पादयोः पतति । प्रसीद
 णोमालिए ! प्रसीद (१८) ।

विदू । आत्मगतम् । एसी मे अवक्कमिटुं अवसरो (१९) ।
 पलायितमीहेते ।

चेठः । विदूषकं वञ्चोपवीते गृह्णाति यञ्चोपवीतं ह्युच्यते ।
 कहिं कहिं कपिलमर्कटुप्रा पलायसि (२०) । तदुत्तरीयेणैव
 वल्लके बद्ध्वा कर्षति ।

विदू । भोदि णोमालिए ! प्रसीद मुञ्चायेहि मं (२१) ।

चेटी । विहस्य । जइ भूमौ ए सीसं णिवेसिअ पादेसु
 मे पडसि (२२) ।

(१६) अरे कपिलमर्कट ! त्वमपि सेहरकं पदारयसि ? अरे
 चेठ ! गृह्णायेतम् । यावत् नवमालिकां प्रसादयामि ।

(१७) यत् भर्ता आज्ञापयति ।

(१८) प्रसीद नवमालिके ! प्रसीद ।

(१९) एष मेऽपक्रामितुमवसरः ।

(२०) क क कपिलमर्कट ! पलायसे ?

(२१) भवति नवमालिके ! प्रसीद मुचय माम् ।

(२२) यदि भूमौ शीर्षं निवेश्य पादेषु मे पतसि ।

(च) कपिलमर्कट ! वर्षकविशेषरक्षितगात्रत्वात् पिङ्गलवर्ण-
 वानराकृतिः ।

विदू । शरोरं वक्ष्ये । भो ! गन्धर्वराजमित्रो बन्धुः
भविष्य दासीए धीम्राए पादेसु पङ्कजम् (२३) ।

चेटी । अङ्गुल्या तर्जयन्ती सञ्चितम् । दाणिं पाङ्कजम्,
सेहरम् ! उठ्ठेहि, पससा दे म्हां । कण्ठे गृह्णाति । एसी
उण जामाउकस्स पिअवयस्सी तुए खलीकदी, एव्वञ्च
सुणिअ कदापि भट्टा मितावस्स तव कुप्पइ, ता आदरेण
सम्मानेहि णं (२४) ।

विदू । जं णीमालिआ पाणवेदि । विदूषकं कण्ठे गृह्णीता ।
अव्व ! तुमं मए सम्बन्धिकीत्ति करिअ परिहसिदी ।
घूणं । किं सञ्चकं जेव्व सेहरओ किं कदी परिहासी ? ।
उत्तरीयं वर्त्तनीकृत्य आसनं ददाति । इह उबविसदु सम्ब-
न्धिकी (२५) ।

विदू । अगतम् । दिट्ठिआ अउगदी बिअ से मदा
वेगो (२६) । उपविशति ।

(२३) भो गन्धर्वराजमित्रः ब्राह्मणो भूत्वा दास्याः पुत्र्याः पादेषु
पङ्क्तिष्वभि ।

(२४) इदानीं पातयिष्यामि । शेखरक ! उत्तिष्ठ । पसन्ना ते-
ऽङ्गम् । एष पुनर्जामातुः प्रियवयस्यस्त्वया खलीकृतः । एवञ्च श्रुत्वा
कदापि भर्ता मितावस्तव कुप्यति । तदादरेण सम्मानयेनम् ।

(२५) यज्ञवल्किना व्याज्ञापयति—आर्य ! त्वं मया सम्बन्धीति
कृत्वा परिहसितः किं सत्यमेव शेखरकः, किं कृतः परिहासः ?
इह उपविशतु सम्बन्धी ।

(२६) दिष्टप्रापगत इवास्य मदावेगः ।

विटः । श्रीमालि ! उवविस तुमम्पि एदस्स पासे,

जेण दुवेवि तुम्हे समं एव्व सम्भाणइस्सं (२७) ।

चेटी । विहसोपविशति ।

विटः । चपकमादाय । चरे चेडा ! सुभरिदं क्खु एदं करेहि चसकं सुराए (२८) ।

चेटी । नाश्वेन चपकभरणं करोति ।

विटः । क्षणिरःशेखरात् (क) पुष्पाणि गृहीत्वा चपके विम्बस्य जालुभ्यां स्थित्वा नवमात्रिकाया उपनयति । श्रीमालि ! आक्खअ देहि एदं एदस्स (२९) ।

चेटी । सञ्चितम् । जं शेहरओ भणादि (३०) । तथा कृत्वा विटस्यापयति ।

विटः । विटूपकस्य चपकमपयति । एदं श्रीमालिआसुह-
संसग्गसाविसेसवासिअरसं शेहरअण्णेण केणवि अणासा-
दिदपुक्खं, ता पिबेहि एदं, किं ते अदोवि अवरं
रुम्माणं करइस्सं (३१) ।

(२७) नवमात्रिके ! उपविश्य त्वमपि एतस्य पासि, येन हास्यपि
युवां सममेव सम्मानयिष्यामि ।

(२८) चरे चेटी ! सुपुरितं खल्लेतं चपकं कृत्वा चुरया ।

(२९) नवमात्रिके ! आसाद्य देहो तमेतस्य ।

(३०) यत् शेखरकी भवति ।

(३१) एदं नवमालिकासुहसंसग्गसविशेषवासितरसं शेखरकादन्येन
केनाप्यनासादितपूर्वम् । तत् पिबेत् । कं ते अतोऽप्यवरं सम्मानं
करिष्यामि ।

(क) क्षणिरःशेखरात् निमग्नशिरोभूषणमाख्यात् ।

विदू । सर्वव्यापितं कृत्वा । सेहरक ! बम्हणो क्व
अहं (३२) ।

विदू । अदि तुमं बम्हणो, ता कहिं ते णव-
सुत्तं (३३) । (ज)

विदू । तं क्व मे इमिणा चेडेण कट्टीअमाणं द्विस्सं (३४) ।

पट्टो । विदूस्स । अइ एव्वं, ता वेदक्खुराइमि दाव
कतिवि उदाहर (३५) ।

विदू । भोदि ! इमिणा सीधुगन्धेण कहिं वेदक्ख-
ुराइ, अहवा किं मम भोदोए समं विवादेण, एसो दे
बम्हणो पादेस पड्दि (३६) । इति पादयोः पतिवृत्तिश्च ।

पट्टो । हस्ताभ्यां निवार्ये । मा क्व एव्वं करोदु अज्जी,
सेहरक ! ओसर, ओसर, बम्हणो क्व एसो । विदूषकस्य पादयोः
पतितः । अज्ज ! ण तुए कुपिदव्वं, सम्बन्धिकानुरूपो क्व
एसो नए परिहासो कट्टी (३७) ।

(३२) श्रेष्ठक ! ब्राह्मणः खल्वहम् ।

(३३) यदि ते ब्राह्मणः । तत् क ते नवसूत्रम् ?

(३४) तत् खल्वन पट्टेन कृपमाणं द्विषन् ।

(३५) यस्य वस्त्रं, तद्देवाचाराण्यपि कदापि उदाहर ।

(३६) भवति ! अनेन साधुगन्धेन क्व वेदाचाराणि, अथवा किं
मम भवत्या सह विवादेन, एष ते ब्राह्मणः पादेषु पतति ।

(३७) मा खल्वेवं करोत्वार्थः, सेहरक ! अपसर अपसर,
ब्राह्मणः खल्वेषः, वार्थ ! न तथा आपितव्यम्, सम्बन्धिकानुरूपः
खल्वेष मया परिहासः कृतः ।

(ज) नवसूत्रं नवीनं यज्ञसूत्रमित्यर्थः ।

विदुः । अहमि खं पसादेमि । पाद्वोर्निवत् । मरि-
रोदु मरिसेदु अज्जो, जं मर मदपरव्वसेण सबरहं, जेव
अहं योमालिपाए सह आवाणमं गमिस्सं (३८) ।

विदुः । मरिसिदं मए, गच्छ तुम्हे, अहमि पियवयस्सं
पेक्खामि (३९) ।

निष्कालो पिटवेषा सह सेठव ।

विदुः । अदिक्खन्तो वग्गणस्स अकात्तमित्तु, ता जाव
अहमि मत्तवालप्रसङ्गदूसिदो इह दिग्घिकाए ण्हा-
इस्सं । तथा करोति । नेपथ्याभिरुत्थमवलोक्य । एसी पियवय-
स्सोवि रुक्खिणीं विप्र हरो मलयवदीं अवलम्बिप्र इदी-
एव्व आप्रच्छदि, ता जाव पासपरिवत्ती होमि (४०) ।

ततः प्रविशति स्मृतीतवरनेपथ्यो नायको मलयवती
विवर्तय परिवारः ।

नायकः । रुक्खवतीमवलोकयन् सहस्रम् ।

दृष्ट्वा दृष्टिर्मघो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता
शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेषते ।

(३८) अहमस्ये तं प्रसादयामि, मर्त्यत्वार्थः, यत् मया मदपर-
वसेणपराहम्, येनाहं नवमालिङ्गया सह आवाणं गमिष्यामि ।

(३९) मरिषे तं मया । गच्छतु तुभ्यम् । अहमपि पियवयस्सं प्रेक्षे ।

(४०) आतङ्कान्तो द्वाभ्याम्युक्तकालमृत्युः । तद्यावदहमपि मत्त-
वालप्रसङ्गदूषित इह दीर्घिकायां आस्मि । एष पियवयसोऽपि
रुक्खिणीमिव हरिर्सेलयवतीमवलम्ब्य इत एवागच्छति । तद्यावत्
मात्रं परिवर्त्ती भवामि ।

(अ) ददति । अद्य नयीदा नवपरिणीता प्रिया वासतय

निर्ध्यात्सीषु सखीषु वासभवनाभिगन्तुमेवेहते

याता वामतथैव मेऽद्य सुतरां प्रीत्यै नवीढा प्रिया ॥१५॥ (अ)

अन्यत्रतो पश्यन् । प्रिये अलपयति !

छुडारं ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं

यदावानलदौमिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैः स्नापिता ।

ध्यातं यत् सुवङ्गन्यनन्यमनसा नक्तन्दिनानि प्रिये !

तस्यैतत् तपसः फलं सुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥१६॥ (अ)

प्रतिकूलतयैर मे मम सुतरां अत्यर्थं प्रीत्यै जाता अतिप्रीतिकरी धूतेत्यर्थः तथाहि दृष्टः अत्रकाङ्क्षिता मती अपोर्द्धादं ददाति, आभा-
पिता आलपिता मती न आलापं कर्तुं, गय्यायां परिदृष्ट्य तिष्ठति,
ब्रह्मात् बलमाश्रित्येत्यर्थः आलङ्घिता मती वपते कम्पते, सखीषु
वासभवनात् निर्ध्यान्तु निर्गच्छन्तु मतीषु तिगन्तुमेव ईहते चेष्टते
इत्यं प्रतिकूलवर्तिनो अपि मम प्रीतिं वितनोतीति निष्कर्षः ।
शार्दूलविक्रीडितं यत्नम् ।

(अ) छुडारं मति । छे प्रिये । मया छुडारं प्रतिवचः ददता
यत् मौनं वाक्स्थितं इत्यर्थः अपोर्द्धादं अमुजितं दावानलस्यैव
होप्रियेषाम् अत्युद्गमकत्वादिति भावः तैः चन्द्रातपैः चन्द्रकिरणैः
यत् इयं तनुः स्नापिताः अभिर्षयिता, तथा अनन्यमनसा अन्येभ्यो
विषयेभ्यो निवर्त्तितचित्तो न सता सुवङ्गनि नक्तन्दिनानि व्याप्नोति
शेषः यत् ध्यातं चिन्तितं मौनं लज्जमं नियतध्यानं ध्यानञ्च तपसो-
ऽङ्कं मया च त्वत्प्राप्त्यागया तत्प्राप्तितत्तदा केनापि सहलापयन्नात्
मितराभावशक्तौ व्यापारे छुडारस्यैव प्रतिवचोदानात् चन्द्रकिरणा-
वासमितुल्याया तत्त्वैवतात् सततचित्तनाच तपोऽनुष्ठितमिति भावः
अधुना ते तव इदं सुखं पश्यामीति यत् एतत् तस्य पूर्वोक्तस्य तपसः
फलम् । शार्दूलविक्रीडितं यत्नम् ।

नायिका । अपशब्धे । हस्ते चतुरिण ! न केवलं दंस
शौभी, पिपस्मि भण्डुं जाणादि क्लेव (४१) ।

चेटी । विहस्य । यदिपक्ष्मादिणि सञ्चकं क्लेव एदं, (८)
किं एत्य पिश्रवप्रणं (४२) ।

नायकः । चतुरिकं । आदेयय मागे कुमुमाकरोद्या
नस्य ।

चेटी । एदु एदु भट्टा (४३) ।

नायकः । परिक्रम्य नायिका निर्दिष्ट्य । खैरं खैरमाग-
च्छतु भवती ।

खेदाय स्तनभार एव किमु ते मध्यस्य हारीऽपरः
आरपत्यनूयुगं नितम्बभरतः काञ्चानवा किं पुनः ।
शक्तिः पादयुगस्य नीरुयुगलं वीदुं कुतो नूपुरी
स्वाङ्गेव विभूषितासि बहसि क्लेमाय किं मण्डनम् ॥३७॥
(४)

(४१) हस्ते ! चतुरिके ! न केवलं दर्शनीयः दिशमपि भण्डुं
जानात्येव ।

(४२) अतिपक्ष्मातिनि मत्स्यकर्मैतत् । किमपि प्रियवचनम् ।

(४३) एदु एदु भट्टा ।

(८) अतिपक्ष्मातिनि अत्यन्तरागिणि । मत्स्यकर्मैतत् एतत्
कर्मण्येन यदुक्तं स्वार्थे तयः कृतमिति तत् मत्स्यकर्मैतत् ।

(४) खेदायेति । हे प्रिये ! स्तनभारस्तनयोर्विस्तार एव ते तव
मध्यस्य मध्यभागस्य खेदाय आशय भवतीति शेषः अपरः हारः
तदुपरोति शेषः किञ्च, अपिखेदाय भवतीति किं मत्स्य इति

चेटी । एदं कुरु तं कुसुमाकरोद्यानं, ता पविमदु
भट्टा (४४) ।

सर्वं प्रविशन्ति ।

भायकः । विचोक्य । अहो नु कुसुमाकरोद्यानस्य (४)

परा श्रीः । इह हि—

निष्यन्दस्यन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपं कुट्टिमानां
तारं धारागृहाणां ध्वनिमनुतनुते ताण्डवं नीलकण्ठः ।
यन्त्रोन्मुक्तस्य वेगाद् गलति विटपिनां पूरयन्नालवासान्
आपातोत्पीड्येच्छाहतकुसुमरजःपिप्परोऽयं जलोदः ॥३७॥
(८)

(४४) एतत् खलु तत् कुसुमाकरोद्यानम् । तत्प्रविशतु भर्ता ।

भावः । ऊरुयुगं नितम्बभरतः नितम्बातिभारात् आस्यति क्लृप्त्यति,
अनया कःक्ष्णाय रश्मयः पुनः किम् ? तदुपरि रश्मनातिस्फेदकरोति
भावः । ऊरुयुगलं बोद्धुं पादयुगलं चरणद्वयस्य न शक्तिः न सामर्थ्यं
भूपुरी कृतः ऊरुभारधारणाक्षमयोः पादयोः पुनर्नूरुभारश्चमतिस्फेद-
करमिति भावः त्वं स्नातृः निजावयवेरेव विभूषितासि अलङ्कृतासि,
अण्डनं अलङ्कारं क्लृण्वय किं कथं वदसि ? शार्दूलविक्रीडितं दृष्टम् ।
(८) परा भजती ।

(८) निष्यन्द इति । स्यन्दनानां निष्यन्दः रसः कुट्टिमानां लता-
मण्डपं शिशिरयति शीतलयति, नीलकण्ठो मयूरः धारागृहाणां
अलयन्त्रगृहाणां तारं महान् ध्वनिम् अनुसृत्य इत्यर्थः मेघध्वनि-
अनुसारेति भावः ताण्डवं नृत्यं ताण्डवं नटनं नृत्यमित्यमरः ।
वहते विस्तारयति । यन्त्रात् धारायन्त्रात् उन्मुक्तः निःसृतः अयं
जलोदः जनराणि वेगात् आपातेन निपतनेन यः उत्पीड्यः आशङ्क-
इत्यर्थः तेन हेतुना अनयास्तुन हतानां पातितानां कुसुमानां

अपिच—

अमी गीतारभैर्मखरितलतामण्डपमुवः

परागैः पुष्पाणां प्रकटपटवासध्यतिकराः ।

पिबन्तः पर्याप्तं सह सहचरीभिर्मधुरसं

समन्तादापानोत्सवमनुभवन्तीव मधुपाः ॥ ३८ ॥ (ण)

विदू । उपसृत्य । जेदु जेदु भवं । सोत्थि भोदोए (४१) ।

नायकः । वयस्य । चिराद्दृष्टोऽसि ।

विदू । भो वयस ! लहुं एव्य पात्रदोम्हि । किं सण

विवाहमहसवमिलिदसिहविज्जाहराणं पापाणदंसणकोदू-
हलेण परिब्भमन्तो एत्तिअं वेलं चिद्दिदोम्हि । ता तुमस्मि
दाव पेक्ख (४६) ।

(४१) जयतु जयतु भवान् । स्वस्ति भवत्यै ।

(४६) भो वयस्य ! लघ्वे वागतोऽसि । किं पुनर्विवाहमहोत्सव-
मिलितं मङ्गविद्याधराणां भाषानदर्शनकोदूहलेन परिभ्रमन्तेतावतीं वेलं
स्थितोऽसि । तत् त्वमपि तावत् प्रेक्षस्व ।

रजोभिः परागैः पिञ्जरः रञ्जित इत्यर्थः सन् विटपिनां तच्छृणाम्
काञ्चवालान् तलस्थितजलाधारवर्तुलाकारवदनानि पश्यन् गच्छति
पतति । स्रग्धराट्टनम् ।

(ण) अमी इति । अमी मधुपाः मधुकराः गीतारभैः सुख-
रिताः शङ्कित लतामण्डपान्येव भवः येः तथोक्ताः, पुष्पाणां परागैः
रजोभिः प्रकटः पटवासानां तटाख्य पटवासानां व्यतिकरः सम्पर्कः
घेषां तथाविधाः पटवासरञ्जिता इत्यन्वयः सहचरीभिः मधुकरोभिः
सह पर्याप्तं प्रभृतं मधुरसं पिबन्तः सन्तः समन्तात् आपानोत्सवम्
अनुभवन्तीव । एतुप्रेक्षाजङ्गारः । शिखरिणीवृत्तं रसेन्द्रैश्वर्या
यमनसमन्तागः शिखरिणीति तल्लक्षणात् ।

नायकः । एवं यथाह भवान् । समन्तादवलोकयन् ।

वयस्य ! पश्य पश्य—

स्निग्धाङ्गा हरिचन्दनेन दधतः सन्तानकानां स्रजो
माणिक्याभरणप्रभास्यतिकरैश्चित्रीकृताच्छांशुकाः ।
सार्धं सिद्धजनैर्मधूनि दयितापीतावशिष्टान्यमी
मिश्रीभूय पिबन्ति चन्दनतरुच्छायासु विद्याधराः ॥ ४० ॥ (त)
तदेहि वयमपि तां तमालवीथिं गच्छामः । परिक्रामति ।

विदू । एसा क्व तमालवीहिषा, एदं सञ्चरन्ती दाव-
परिखेदिदा विष भोदी दोसह, ता इह एव फलिहमणि-
मिलापले उपविसिष वीसमह ॥ ४१ ॥

नायकः । वयस्य ! सम्यगुपलक्षितम्—

‘एतन्मुखं प्रियायाः शशिनं चिन्ता कपोलयोः कान्त्या ।
तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम् ॥ ४१ ॥ (थ)

(४०) एषा खलु तमालवीथिका । एतां सञ्चरन्ती तावत् परि-
खेदिता भवती इत्यने । तदिहैव स्फटिकमणिशिलातले उपविश्य
विश्राम्यामः ।

(त) स्निग्धाङ्गा इति । अमी विद्याधरा हरिचन्दनेन स्निग्धं
विलिप्तम् अङ्गं येषां तथोक्ताः सन्तानकानां देवतकुरियेषाणां स्रजो
माल्यानि दधतः धारयन्तः तथा माणिक्याभरणानां प्रभास्यतिकरैः
प्रभासुषैः चित्रीकृतानि रञ्जितानि अञ्जनानि विगदानि अंशुकानि
रुक्मवसनानि येषां तथाविधाः सन्तः चन्दनतरुच्छायासु सिद्धजनैः
सार्धं मिश्रीभूय मिलित्वा दयितापीतावशिष्टानि मधूनि पिबन्ति ।
यादृक् त्विमीहितं दृष्टम् ।

(थ) एतदिति । एतत् प्रियाया मुखं कपोलयोः कान्त्या प्रमया

नायिका वसो मञ्जीता । प्रिये ! इहोपविशामः ।

नायिका । अं प्रज्जवत्तो पाणवेदि (४८) ।

सर्वे उपविशन्ति ।

नायकः । नायिकायाः सख्यसम्पत्तयः पश्यन् । प्रिये ! वृधैव
त्वमस्माभिः कुसुमाकरोद्यानकुतूहलिभिः खेदिता । कुतः ।

एतत्ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।

मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽन्यत् केवलं वनम् ॥४२॥ (द)

श्रेष्ठे । सखितं विदूषकं निर्दिश्य । सुदं तु ए भट्टिदारिषं
कहं वस्येदि । प्रज्ज उण पच्चं तुमं वणेमि (४९) ।

विदू । सहपम् । भोदि ! जीविदीम्ह । ता करोतु
मीदी पमादं । जेण एमो ध । मं पुणीवि ण भणादि ।
सहा तुमं ईदिमी । तादिमी कविलमंकड़ा पारोत्ति (५०) ।

(४८) यदार्यपुत्र आश्रययति ।

(४९) श्रुतं त्वया भर्तृदारकां कथं वर्णयति, अथ पुनरहं त्वं
वर्णयामि ।

(५०) भवति जीवितोद्भासि तत् करोतु भवतो पमादम् । येनैव

विशदयति गणः शशिनं चन्द्रं जित्वा निजित्व क । तापेन सूर्या-
तपेन अनुरक्तं सत् कमलं जेतुम् रेहते चेष्टते ध्रुवं मन्थे, मन्थे गच्छे
ध्रुवं प्राये नूनमित्येवमादय इति ध्रुवं पृथ्व्य उत्प्रेक्षाव्यञ्जकत्वात्
उत्प्रेक्षा लङ्कारः । व्याख्यातम् ।

(द) एतदिति । भ्रुवौ एव वते ताभ्याम् उद्भासि शोभमानं
पाटलः रक्तः अधर एव पल्लवः यत् तादृशं मुखं नन्दयतीति नन्दनं
तदास्त्वम् उद्यानं देवोद्यानमिच्छतेः अतः अस्मात् तव सख्यरूपाद्देवो-
द्यात् अन्वत् उद्यानं केवलं वनम् ।

(ध) एषः विदू इति भावः ।

चेटी । अज्ज ! तुमं मए विवाहजागरणे णिज्जाप्रमाण-
णिमीलिअअच्छी सोइणी दिट्ठी । ता तइ एव्व चिट्ठ जेण
वसो मि (५१) ।

विट्ठ । तथा करोति ।

चेटी । स्वगतम् । जाव एसो णिमीलिअअच्छी चिट्ठदि,
ताव णीलरसानुप्रारिणा तमालपल्लवरसेण मुहं काली-
करइस्सं (५२) । उट्थाय तमालपल्लवं निष्पीड्य विट्ठपकस्य मुखं
कालीकरोति ।

नायको नायिका च विट्ठपकं पश्यतः ।

नायकः । वयस्य ! धन्यः खल्वसि, योऽस्मासु तिष्ठत्सु
भवानिवं वर्ण्यते ।

नायिका । नायकस्य मुखं दृष्ट्वा स्मितं करोति ।

नायकः । नायिकासुखं दृष्ट्वा ।

स्मितपुष्पोद्गमोऽयन्ते दृश्यतेऽधरपल्लवे ।

फलं त्वन्यत्र सुगन्धि ! चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥४३॥ (न)

भा पुनरपि न भणति । यथा तस्मिंदृशः । तादृशः कपिलमर्कटा-
कार इति ।

(५१) आर्य ! त्वं मया विवाहजागरणे निहायमाणनिमीलि-
ताक्षः शोभनो दृष्टः । तत्तथैव तिष्ठ येन वर्ण्ययासि ।

(५२) यावदेव निमीलितान्तस्त्रिषति । तावन्नीलरसानुकारिणा
तमालपल्लवरसेन मुखं कालीकरिष्यासि ।

(न) स्मितेति । हे सुगन्धि ! सुलोचने ! ते तव अधर एव
पल्लवः नभस्मलयः तत्र स्मितमेव पुष्पं तस्य उद्गमः उदयः, अन्यत्र तु
पश्यतो मम चक्षुषोः फलं दृश्यते, यत्र पुष्पोद्गमस्तत्रैव फलोत्पत्तिरिति

विदू । भोदि ! किं तए किदं ? (५३) ।

चेटी । एं वस्सिषीसि (५४) ।

विदू । जस्सेन सुखं प्रसूज्य ददा सरोपं दण्डकाठसुदाय्य ।

आः दासीए धीए ! राअउलं क्व एदं । किं तव कर-
इस्सं । नायकं निर्दिश्य । भो तुम्हाणं पुरदो अहं दासीए
धीआए खलीकदो । ता किं मम इह द्विदेण । अस्सदो
गमिस्सं (५५) ।

निष्क्रामति ।

चेटी । कुबिदो मे अज्जअत्तेओ, जाव एं गदुप
प्रसादइस्सं (५६) ।

नायिका । हज्जे चटुरिए ! किं मं एआइणिं उज्झिप
गच्छसि ? (५७) ।

चेटी । नायकं निर्दिश्य सम्प्रितम् । एव्वं एआइणी चिरं
होहि (५८) ।

इति निष्क्रान्ता ।

(५३) भवति ! किं स्वया कृतम् ?

(५४) ननु वर्णितोऽसि ।

(५५) आः दास्याः पुत्रि ! राजकुलं खल्वेतत् । किं तव करि-
ष्यामि । भो युवयोः पुरतोऽहं दास्याः पुत्र्या खलीकृतम् । तस्मै
किं समेह स्थितेन । अन्यतो गमिष्यामि ।

(५६) कुपितो मे आर्यात्वेयः, यावदेनं गत्वा प्रसादयिष्यामि ।

(५७) उज्जे चटुरिके ! किं मामेकाकिनी उज्झित्वा गच्छसि ? ।

(५८) एवमेकाकिनी चिरं भव ।

प्रतिष्ठः, इदन्तु विपरातं तवाधरे स्मितपुष्पं मम चक्षुषि त्व तद्दर्शन-
जनितानन्दरूपं फलमिति भावः ।

नायकः । नायिकाया मुखं पश्यन् ।

दिनकरकरैर्मृष्टं बिभ्रत् द्युतिं परिपाटलां

दशनकिरणैः संसर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् ।

यदि मुखमिदं मुग्धे ! सत्यं समं कमलेन ते

मधु मधुलिङ्गः किञ्चैतस्मिन् पिबन् प्रविभाव्यते ॥४४॥ (प)

नायिका । विहस्य मुखमन्यतो नयति ।

नायकः । तदेव पठति ।

प्रविश्य पटाक्षेपेण (फ) ।

चेटी । उपसृत्य । एमी कवु अज्जमित्तावसू कज्जेण

केणवि कुमारञ्च पेक्खिदुमिच्छदि (५८) ।

नायकः । प्रिये ! गच्छ त्वमात्मनो गृहम्, अहमपि

मित्रावसुं दृष्ट्वा त्वरितमागत एव ।

नायिका । चेष्टा सह निष्क्रान्ता ।

(५८) एष खल्वार्यमित्रावसुः कार्येण केनापि कुमारं प्रेषितु-
मिच्छति ।

(प) दिनकरकरैरिति । हे मुग्धे ! सुन्दरि ! यदि इदं ते तव
मुखं दिनकरस्य सूर्यस्य करैः किरणैः मृष्टं स्फुटम् अतएव परि-
पाटलां परितो रक्तां द्युतिं कान्तिं बिभ्रत् दधत् तथा संसर्पद्भिः
प्रसरद्भिः दशनानां टलानां किरणैः स्फुटीकृताः व्यक्तीकृताः केशराः
किङ्कल्काः यस्य तथोक्तम् अतएव सत्यं कमलेन समं दृश्यते इति शेषः
तदा मधुलिङ्गः भ्रमरः एतास्मिन् तव मुखकमले मधु पिबन् किं कथं
न प्रविभाव्यते न लब्धते ? मधुकरस्याह मधुपानं युक्तमिति भावः ।
हरिणीष्टम् ।

(फ) पटाक्षेपेण पटस्य जवनिकायाः आक्षेपेण अपसारणेन ।

ततः प्रविशति मित्रावसुः ।

मित्रा । अनिहत्य तं सपत्नं कथमिव जीमूतवाहनस्याहम् ।

कथयिष्यामि हृतं तव राज्यं रिपुणेति निर्लेजः ॥४५॥ (ब)

अनिवेद्य च न युक्तं गन्तुमिति निवेद्य गच्छामि,

कुमार ! मित्रावसुः प्रणमति ।

नायकः । मित्रावसुं दृष्ट्वा । मित्रावसो ! इत आस्यताम् ।

मित्रा । निरूप्य उपविशति ।

नायकः । निरूप्य । मित्रावसो ! संरब्ध इव लक्ष्यसे ?

(भ)

मित्रा । कः खलु मतङ्गहृतके संरम्भः ? (म) ।

नायकः । किं कृतं मतङ्गेन ? ।

मित्रा । स्वनाशाय किल युष्मदीयं राज्यमाक्रान्तम् ।

नायकः । सहर्षमाक्रान्तम् । अपि नाम सत्यमेतत्

स्यात् ? ।

मित्रा । अतस्तदुच्छित्तये आज्ञां दातुमर्हति कुमारः ।

किं बहुना—

(ब) अनिहत्येति । अङ्ग जीमूतवाहनस्य तं सपत्नं शत्रुम् अनिहत्य स्वविनाश्यं निर्लेजः सन् रिपुणा तव राज्यं हृतमिति कथमिव कथयिष्यामि ? एतत्कथने मम लज्जा भयतीति भावः ।

(भ) संरब्ध इव सम्भ्रान्त इव संकुब्ध इव वा संरम्भः सम्भ्रमे कोपे इत्यमरः ।

(म) कः खलु मतङ्गहृतके संरम्भ इति मतङ्गहृतकं हन्तुं संरम्भः कः ? विना संरम्भेऽप्येव तं हृन्विष्यामीति भावः ।

संसर्पद्भिः समस्तात् कृतसकलवियस्यध्यानैर्विमानैः

कुर्वाणाः प्रातृषीव स्थगितरविरुचः श्यामतां वासरस्य ।

एते याताश्च सद्यस्तव वचनमितः प्राप्य युद्धाय सिद्धाः

सिद्धश्चोद्धृतश्चक्षुणभयविनमद्राजकं ते स्वराज्यम् ॥४६॥ (य)

अथवा, किं बलोपैः —

एकाकिनापि हि मया रभसावकृष्ट-

निस्त्रिंशद्वीधितिसटाभरभासुरेण ।

आरावपत्य हरिणेव मतङ्गजेन्द्रम्

पाजो मतङ्गहतकं हतमेव विद्धि ॥ ४७ ॥ (र)

यः संसर्पद्भिर्भरति । एते सिद्धाः तव वचनं प्राप्य समस्तात्
संसर्पद्भिः भक्ष्यमानाः कृतसकलपुं वियतसु अन्तर्गतेषु मध्ये यानं
सङ्घातो यैः तन्नामुरैः विमानैः देवयानैः प्रातृषीव पर्णस्त्रिवेद्यैः
स्थगिताः तिराजिता रवैः सूर्यस्य रूपो यस्य तादृशस्य वासरस्य
दिवसस्य व्यापाराः कृपाणाः सन्तः सद्यः भ्रष्टिति इतः आस्तात् पटे-
गात् युद्धाय याताः, उद्धृतस्यैः उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यः यत् क्षण-
भयम् अत्यन्तालोकं भयं तेन विनमनं आसीदत राजकं राजसमूहो
यस्मिन् तन्नाम्ना ते तव स्वराज्यं सिद्धम् शत्रुहृत्तात् उद्धृतम् अवि-
जम्बेन भवितेति भावः । सम्भराष्टतम् ।

(र) एकाकिनेति । मया एकाकिनैः निःसहस्रेणैव रभसेन
वेगेन अवकृष्टः यः निस्त्रिंशः अस्मिन् तस्य द्वीधितयः प्रभाः सटा इव
जटा इव तामा भरेण अतीरेकेण भासुरः समुज्ज्वलः तेन सता
हरिणा सिद्धेन मतङ्गजेन्द्रं हस्तीन्द्रमिव पाजो युद्धे आरात् समीपे
निपत्य मतङ्गहतकं हतमेव नाशितमेव विद्धि अगच्छ । उपमा-
बह्वारः । समन्ततिलकं दत्तम् । त्रैयं समन्ततिलकं तमजा जगौ न
इति तल्लक्षणात् ।

नायकः । आत्मगतम् कर्षो विधाय । अहह ! दास्यम-
भिहितम्, अथवा एवं तावत् । प्रकाशम् । मित्रावसो !
कियदेतत्, बहुतरमपि बाहुशालिनि (स) त्वयि सन्ना-
व्यते । किन्तु -

स्वशरीरमपि परार्थे यः खलु दद्यादद्याचितः कृपया ।

राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रीय्येन तुमन्वे ॥४८॥ (व)

अपिच । क्लेशान् विहाय मम शत्रुबुद्धिरिव नान्यत्र ।
यदि त्वमस्मात्प्रियं कर्तुमौहसे, तदनुकम्पातामसौ क्लेश-
दासीकृतो राज्यस्य कृते राज्यस्य तपस्वी (ग) ।

मित्रा । मामर्पम् । कथं नानुकम्पनीय (प) ईदृशीष्मा-
कमुपकारो कृपणश्च ।

नायकः । स्वगतम् । अनिवार्यसंरम्भः (स) कीपाक्षित-
चेता न तावदयं शक्यते निवर्त्तयितुम्, तदेवं तावत् ।
प्रकाशम् मित्रावसो ! उत्तिष्ठ, अभ्यन्तरमेव प्रविश्यावः,

(स) कियदेतत् कल्पमात्रमेतत् । बाहुशालिनि भूयार्थोक्तिमिति ।

(व) स्वशरीरमिति । यः खलु दद्यादचितः यः यतोऽपि कृपया
परार्थे स्वशरीरमपि दद्यात् राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रीय्ये
जायहितादिदुरतां कर्तुमिति श्रेयः अनुमन्व ? कथमनुमोदनं करो-
मीत्यर्थः । आर्याष्टकम् ।

(ग) क्लेशानिति । क्लेश एव मम शत्रु रिति भावः । ईहसे
चेहसे इच्छामीत्यर्थः, क्लेशदासीकृतः क्लेशपरतन्त्रः राज्यस्य कृते
राज्यनाशार्थम् । तपस्वी पराकः ।

(प) नानुकम्पनीय इति कोष्णुष्टनोक्तिः ।

(स) अनिवार्य संरम्भः दुर्निवारक्रोधः ।

तत्रैव तावत् त्वां बोधयिष्यामि, सम्प्रति परिणतमहः,
तथाहि ।

निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरमनिशं पद्मकीयादपास्यन्

आयापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्राणिताशेषविश्वः ।

दृष्टः सिद्धैः प्रसक्तसुतिमुखरमुखैरस्तमप्येष गच्छन्

एकः श्लाघ्यो विवस्वान् परहितकरणायैव यस्य प्रसादः ॥४६

(ह)

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

(ह) निद्रेति । पद्मकीयात् कमलसुकलात् अनिशं मतं निद्रा
व्यतिकारः स एव सुद्रावबन्धः सङ्कोचवस्थानं तस्य व्यतिकारं सम्बन्धम्
अपास्यन् निराश्रितं तथा आयातां दशां पुरः स्तेजसा पूरणमेव
एकं मुख्यं कर्म आया लोकानां प्राधानं तस्याः पुरः पूरणं भक्षणं-
करणं तद्वै एकं कर्म इति ध्वनिः तस्मिन् प्रवणैः निरतैः निजकरैः
स्वकिरणैः सहस्रोरति ध्वनिः प्राणितं जगत्तत्त्वम् अग्रेषां विश्वं जगत्
येन तथामृतः किञ्च अस्ति गच्छन्नाम प्रसक्ताभिः प्रसुताभिः सुतिभिः
मुखराणि मुखानि येषां तादृशैः सिद्धैः देवयोनिविशेषैः दृष्टः निरी-
क्षितः एषः एकः श्लाघनीयः विवस्वान् सूर्यः श्लाघ्यः प्रशस्तः, यस्य
सूर्यस्य प्रसादः उदयः प्रसङ्गता च परेण हितकरणाय सकृच्चानु-
ष्ठानाय एव । यतो जगद्भूताश्चमेव उद्गतिः अतः श्लाघनीय इति
निष्कर्षः । सगंधराष्ट्रम् ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति कञ्जुकी (क) गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः प्रतीकारश्च ।

कञ्जुकी । अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः

पटे पटे संस्खलितानि पश्यन् ।

जरातुरः सम्प्रति दण्डनीत्या

सर्वा नृपस्यानुकरोमि हृत्तिम् ॥५०॥ (ख)

प्रती । आर्य्य वसुभद्र ! क नु खलु भवान् प्रस्थितः ? ।

कञ्जुकी । आदिष्टोऽस्मि देव्या मित्रावमुज्जनत्या, कञ्जु-
किन् ! दमरात्रं त्वया यावन्मलयवत्या जामातुश्च रक्त-
वासामि नेतव्यानि, दुहिता च श्वशुरकुले वृत्तं ते । जीमू-
तवाहनोऽपि युवराजं न सह समुद्रवेलां द्रष्टुमय गत इति

(क) कञ्जुकी अन्तःपुरचरौ एवौ विप्रौ गुणगणान्वितः । मरी-
काव्यायं कुशलः कञ्जुकीत्यभिधीयते इत्युक्तलक्षणः पुराणः ।

अन्तःपुराणां विहितं कृता व्यवस्थां येन तथाभूतः पटे पटे
प्रतिपटविज्ञेयं प्रतिविषयञ्च संस्खलितानि पदसदृशानि अनवधान-
विजृम्भितानि च पश्यन् सम्प्रति दण्डनीत्या यदिग्रहणेन दण्डविधा-
यकनीतिशास्त्रेण च नृपस्य राज्ञः सर्वा एतन्मि आचारम् अनु-
करोमि । उपजातिहृत्तिम् । आदिन्द्रवज्रा यदि तो जगौ ग इति
उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सेति । अनन्तरोदीरितवस्त्रभाजौ पादौ
यदीयावपजातयस्ता इति च तल्लक्षणात् । ज्ञेयानुयाणित उपमा-
बह्वारः ।

श्रूयते, तत्र जाने, किं राजपुत्राः सकाशं गच्छामि,
अथवा जामातुरिति ।

प्रती । आर्य्य ! वरं राजपुत्राः सकाशं गन्तव्यम्,
तत्र हि कदाचिदस्यां वेलायां जामाता स्वयमेवागतो
भविष्यति ।

कञ्चुकी । साधूक्तम् अथ भवान् पुनः क्व प्रस्थितः ? ।

प्रती । पादिष्टोऽस्मि महाराजविश्वावसुना, यथा
भो सुनन्द ! गच्छ मित्रावसुं ब्रूहि, अस्मिन् दीपप्रति-
पदुक्षवे गङ्गा मलयवत्या जामातुश्च यत् किञ्चित् प्रदीयते,
तदुक्तवानुरूपं किञ्चिदागत्य चिन्त्यतामिति ।

ततः प्रविशति जामातुश्चो मित्रावसुश्च ।

नायकः ।

शय्या शङ्खनमामनं शुचि शिला सद्गद्गमाणामधः

शीतं निर्भरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया सृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवो दीपोऽयमेको वने

दुष्प्रापार्थिनि यत् परायघटनावस्येर्वृथा स्थीयते ॥५१॥

(च)

(ग) दीपप्रतिपदुक्षवे दीपप्रतिपक्षाम कश्चित् उत्सवः दीपदान-
रूपानन्दजनकस्यापारविशेषः स च कस्यामपि प्रतिपदि तिथौ क्रियते
अतस्तदुक्तो दीपप्रतिपदिति कथ्यते । तत्र ।

(घ) शय्येति । शङ्खनं नवदण्डं शय्या शयनीयं शुचि शिला पवित्रं
पापाणाम् आमनं द्रुमाणां छत्राणाम् अधः तलं सद्गद्गमाणः, पीयते
इति पानं शीतं शीतलं निर्भरवारि कन्दाः सूत्रविशेषाः अशनं भोज्यं
वस्तु इत्यर्थः सृगाः सहायाः सहवराः इति इत्यम् अप्रार्थितः
अप्राप्तः लभ्यः सर्वविभवः समस्तसम्पदु यस्मिन् तादृशे वने अयम्

मिता । जह्वमवलोच्य । कुमार ! त्वर्थतां त्वर्थताम्,
समयोऽयं चलितुमम्बुराशिः ।

नाटकः । आकलय । सम्यगुपलक्षितम् ।

उन्मज्जलकुञ्जरेन्द्रभसास्फालानुबन्धितः

सर्वाः पर्वतकन्दरीदरभुवः कुर्वन् प्रतिध्वानिताः ।

उच्चैरुच्चरति ध्वनिः श्रुतिपथोन्माथी यथायस्तथा

प्रायः प्रेङ्गदसंख्यगङ्गधवला वेलियमागच्छति ॥ ५२ ॥ (ङ)

मिता । नन्वियमागतैव, पश्य ।

कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्गारिमुरभिणा पयसा ।

एषा समुद्रवेला रत्नद्युतिरञ्जिता भाति ॥ ५३ ॥ (च)

यकः दोषः, बत् दुष्पापाः दुर्लभाः अर्थिनो यत्र तादृशे अर्चरहिते
इत्यर्थः अस्मिन् परार्थघटनायां परकार्यकरणे बन्धुः विफलेः
परकार्यमकुर्वद्भिरित्यर्थः एषा ख्यायते विफलं कालो नायते इत्यर्थः ।
शार्दूलविक्रीडितं एतम् ।

(ङ) उन्मज्जति । उन्मज्जताम् उत्पततां जलकुञ्जरेन्द्राणां जल-
हस्तिनां रमसेन नेगेन यः आस्फालः जनोत्पादनं तस्य अतुबन्धेन
सातत्वेन उद्भूतः उत्कटतां नीतः, तथा सर्वाः पर्वतानां याः कन्दराः
गुहाः तासाम् उदरभुवः अन्धन्तरभागान् प्रतिध्वानिताः प्रतिध्वनि-
श्रुताः प्रतिध्वानिनीरति पाठे स एवार्थः । कुर्वन् अतएव श्रुतिपथो-
न्माथी कर्णविवरक्रीणी अयम् उच्चैः मङ्गान् ध्वनिः यथा उच्चरति
उच्चरति, तथा प्रायः बन्धु प्रेङ्गदभिः चर्चद्भिः समन्वितैः शङ्खैः
धवला इयं वेला समुद्रजलराशिः आगच्छति उत्पतति । शार्दूल-
विक्रीडितं एतम् ।

(च) कवलितेति । एषा समुद्रवेला सागरतटी वेला ख्यासीरमोर-
मोरित्वमरः । कवलिताः भक्षिता लवङ्गपल्लवा येः तादृशान् करिणो

नायकः । मित्रावसो ! पश्य पश्य, शरत्समयपाण्डुभिः
पयोदपटलैः प्रावृताः प्रासेयाचलशिखरत्रियमुदङ्गमेते
मलयसानवः । (क) ।

मित्रा । नैवामी मलयसानवः, नागानामस्त्रिसं-
घाताः । (ज) खल्वमी ।

नायकः । साहेगम् । कष्टम् किं निमित्तममी संघात-
मृत्यवो जाताः । (झ) ।

मित्रा । कुमार ! नैवामी संघातमृत्यवः, श्रूयतां
यथैतत्, इह किल स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरतलपूरं
रसातलादुद्धृत्य प्रतिदिनमेकैकं नागनाहारयति वैत-
तेयः । (ञ) ।

जज्जस्तिनो मकरा जज्जन्तुविशेषाश्च करिसमा मकरा वा तान्
उद्भिरति उदमतोति तथोक्तम् अतएव सुरभि युगलं तेन प्रवसा
जलेनोपलक्षिता तथा रत्नानां समुद्रगर्भस्थितानां द्युतिभिः कान्तिभिः
रञ्जिता वती भाति राजते । व्याख्यातम् ।

(क) शरत्समयपाण्डुभिः शरटागमशुभैः पयोदपटलैः मेघ-
निचयैः प्रावृता आच्छादिता अतएव प्रासेयाचलस्य हिमशैलस्य
शिखरत्रियं शृङ्गकान्तिम् । मलयसानवः मलयपर्वततटाः ।

(ज) नागानां पक्षगानाम् ।

(झ) अमी नागाः सङ्घातमृत्यवः सङ्घातेन संज्ञायां मृत्युवेषां
तथोक्ताः । युगपत् बहुवो मृता इत्यर्थः ।

(ञ) स्वपक्षेति । स्वस्य पक्षयोः पक्षेन व्यप्राप्तः चालित
ताडितः समस्तः सागरतलस्य पूरः प्रवाहो यस्मिन् तद् वचा तथा
रसातलात् पातालात् । आहारयति भक्षयति वैततेयः विनशानन्दनो
गरुड इत्यर्थः ।

नायकः । भोदेनम् । कष्टमतिदुष्करं करोति, ततस्ततः ।

मित्रा । ततः सकलनागविनायाशङ्किना वासुकिना
गद्वान् अभिहितः ।

नायकः । सादरम् । किं मां प्रथमं भक्षयेति ? ।

मित्रा । नहि नहि ।

नायकः । किमन्यत् ? ।

मित्रा । इदमुक्तम्—त्वदभिपातसन्त्रासात् सहस्रयः
स्रवन्ति भुजङ्गमानां गर्भाः, शिशवश्च पञ्चत्वमुपयान्ति,
एवञ्च सन्ततिर्विच्छेदोऽस्माकम्, तत्र चैवं स्वार्थहानिः (८)
तत् यदर्थमभिपतति भवान् नागलोकं तन्निह नागमेके-
कमनुदिनं प्रेषयामि ।

नायकः । कथं रक्षिता नागराजेन (८) पत्रगाः ? ।

जिह्वासहस्रादितयस्य मध्ये

नैकापि सा तस्य किमास्ति जिह्वा ।

एकार्हाहरचार्यमर्हिद्विषेऽय

दत्ता मयात्मेति यथा ब्रवीति ॥५४॥ (९)

(८) त्वदभिपातसन्त्रासात् तत्र अभिपातं प्रापतः तत्र यः
सन्त्रासः नयः तस्मात् । एवञ्च एव कृते मताचार्यमेव सन्ततिर्विच्छेदः
वर्णलोपः । स्वार्थहानिः निजहारव्याघातः ।

(९) नागराजेन वासुकिना ।

(८) जिह्वेति । तस्य नागराजस्य जिह्वासहस्रादितयस्य सहस्र-
शिरस्वात् जिह्वासहस्रं द्विजिह्वत्वाद् तद्वद्विषयमिति बोध्यं मध्ये
सा एकापि जिह्वा किं नास्ति ? यथा जिह्वया यः पदं कष्टः नागस्य
रक्षार्थम् अथ द्विद्विषे नागशत्रो गद्वान् भवान् अस्माकं इति
ब्रवीति स इति शेषः । इन्द्रज्वारसम् ।

निजा । प्रतिपक्षं तत् (ठ) पक्षिराजेन -

इत्येष भोगिपतिना विहितव्यवस्थो

यान् भक्षयत्यहिपतीन् पतगाधिराजः ।

यास्यन्ति यान्ति च गताय दिने विवृष्टिं

तेषाममी तुङ्गिनशैलरुचोऽस्मिकूटाः ॥५५॥ (ष)

नायकः । आश्चर्यम् ! ! !

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।

शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते ॥५६॥ (त)

अहो ! कष्टपर्यवसानेयं (घ) विपत्तिर्नागानाम् । आत्म-

गतम् । अपि शक्तुं यामहं स्वशरीरसमर्पणेन एकस्य नामस्य

प्राणपरिरक्षां कर्तुम् ।

ततः प्रविशति प्रतीकारः ।

प्रती । आरूढोऽस्मि गिरिशिखरम्, यावन्निजावसुम-

(ठ) प्रतिपक्षं अत्र तत् नागराजवचनमित्यर्थः ।

(ष) इतीति । एष पतगाधिराजः इति इत्यं भोगिपतिना नागराजेन कृता व्यवस्था यस्य तयाविधेः यान् अहिपतीन् नागेन्द्रान् भक्षयति, तेषां नागेन्द्राणाम् असौ तुङ्गिनशैलरुचः हिमाचलप्रभाः अस्मिकूटा अस्मिन्नित्याः दिने प्रतिदिनमित्यर्थः विवृष्टिं विशेषेण दृष्टिं यास्यन्ति यान्ति गताय । वसन्तिवक्तुं इतम् ।

(त) सर्वेति । मूढा निर्बुद्धयोऽज्ञा इत्यर्थः सर्वेणाम् अशुचिनाम् अनेध्यानां निधानस्य आश्रयस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः क्षयध्वंसिनः शरीरकस्य च शरीरस्य अपि कृते निमित्तं पापानि कुर्वते आचरन्ति ।

(घ) अहो इति । खेदप्रकटनव्यवम् । कष्टं पर्यवसानम् अतो वसुधासाक्षी ।

निष्णामि । परिक्रम्य । अयं मित्रावसुर्जमातुः समीपे
तिष्ठति । उपसृत्य । विजयेतां कुमारी ।

मित्रा । सुनन्द ! किं निमित्तमिहागमनम् ? ।

प्रती । कर्णे कथयति ।

मित्रा । कुमार ! तातो मामाह्वयति ।

नायकः । गम्यताम् ।

मित्रा । कुमारेणापि बहुप्रत्यवाये (द) ऽस्मिन् प्रदेशे न
चिरं स्यात्तव्यम् । इति निष्कालः ।

नायकः । यावदहमप्यस्मान्निरिगिखरादवतीर्य समुद्र-
तटमवलीकयामि । परिक्रामति ।

नेपथ्ये । हा पुत्तत्र सखचूड ! कष्टं वाबादिप्रमाणां
अज्ज किल तुमं मए पेक्खिदव्वो ? (१) ।

नायकः । अथ कथं ? अये । योषित इवात्तप्रलापः, केयं,
कुतो वास्या भयमिति स्फुटीकरिष्ये । परिक्रामति ।

ततः प्रविशति इत्युक्ता उदयः सुगम्यमानः शङ्खचूडो

गोपायितप्रस्थयुगलश्च (ध) किशुरः ।

उद्वा । मास्मम् । हा पुत्तत्र सखचूड ! । हं वाबादिप्र-
माणां अज्ज किल तुमं मए पेक्खिदव्वो । चित्तुं महीत्वा ।

(१) हा पुत्तत्र सखचूड ! कथं व्यापाद्यमानोऽस्य किञ्च त्वं
मया प्रेषितव्यः ? ।

(द) बहुप्रत्यवाये बहुनिवृत्तरे बहुपापजनके वा ।

(ध) गोपायितेति । गोपायितं रक्षितं महीतमित्यर्थः शङ्ख-
युगलं येन तथोक्तः ।

इमिषा मुहचन्द्रेण विरहितं दाक्षीं चन्द्रपारोभविष्यदि
पापालं (२) ।

गङ्गा । प्रम्ब ! किमिति वैक्लव्येन ? (न) सुतरां नः
पीडयसि ।

उवा । निर्धग्यं पुत्रव्याक्रान्तिं सृगन्ती । हा पुत्र ! क्वं दे
अदिष्टसूरकिरणं सूडमारमरीरं णिगघिषिषी (प) गरुडो
आहारइच्छति (३) । कण्ठे म्हीत्वा रोदिति ।

गङ्गा । प्रम्ब ! पत्नं परिदेवितेन, पश्य ।
क्रोडो करोति प्रथमं यदा जातमनित्यता ।
धात्रोव जननी पश्चात्तदा गोकस्य कः क्रमः ? ॥ ५७ ॥ (फ)
गन्तुमिच्छति ।

उवा । पुत्र ! चिद् मुहुत्तमं, जाव दे वप्रणं
पेक्तामि ४ ।

(२) हा पुत्र ! क्वं दे । कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किञ्च त्वं
मया प्रेक्षितव्यः ? अनेन सुखचन्द्रेण विरहितमिदानीमन्धकारोभवि-
ष्यति पातालम् ।

(३) हा पत्न ! क्वं ते अदिष्टसूर्यकिरणं सूडमारमरीरं निर्धृषो
गरुड आहारयिष्यति ? ।

(४) पत्न ! तत्र मङ्गलम्, यावत् ते वदनं प्रेक्षे ।

(न) वैक्लव्यं न कातरभावन ।

(प) निर्धृषः निर्दयः ।

(फ) क्रोडो करोतीति । अनित्यतां विनश्यत्वं धात्रीय उपमातेव
यदा जातं जीवं प्रथमं क्रोडो करोति, क्रोडं नयतीत्यर्थः पश्चात्
जननी क्रोडो करोतीत्यर्थः तदा गोकस्य क्रमः नियतः हेतुरिति यावत्
कः ? न कोऽपि गोकहेतुरित्यर्थः ।

किङ्करः । एहि कुमाल गङ्गचूड ! किं ते एताए भयन्तीए, पुत्तसिषेहमोहिदा क्व एसा, ख भाषेदि लाप्रकज्जं ? (१) ।

गङ्ग । भयमागच्छामि ।

किङ्करः । आत्मगतम् अपतोऽवलोक्य । आशीर्दी क्व एसी मए वज्जसिलासमीवे, ता वज्जसिण्हं दाइस्सं (२) ।

नायकः । इयमसौ घोषित् । गङ्गचूडं दृष्ट्वा । नूनमने-
नास्याः सुतेन भवितव्यम्, तत् किमाकन्दति ? । सप्तना-
दवलोक्य । न खल्वस्या भयकारणं किञ्चित् पश्यामि, कुतो-
ऽस्या भयमिति, यावदुपसर्पामि, प्रसक्त एवायमेतेषामा-
लापः, कदाचिदत एवास्याभिव्यक्ति(ब)र्भविष्यति, तद्वि-
टपान्तरितस्तावच्छृणोमि ।

किङ्करः । सासं कताञ्जलिः । कुमाल संखचूड एसी सा-
मिणी आटेसोत्ति करिष ईदिसं षिङ्गुरं मन्तीपदि (३) ।

गङ्ग । भद्र ! कथय (भ) ।

(१) एहि कुमार गङ्गचूड ! किं ते एतयः बन्धा, पुत्रसिषे-
मोहिता खल्वेषा, न जानाति राजकार्यम् ?

(२) आनीतः खल्वेव मया वध्यशिवासमीमे, तत् वध्यविज्जं
दास्यामि ।

(३) कुमार गङ्गचूड ! एष सामिन आदेशेन इति कत्वा ईदृशं
निङ्गुरं मन्यते ।

(ब) प्रसक्त एव चलिता एव । अभिव्यक्तिः प्रकाशः ।

(भ) मन्यते कथ्यते ।

किङ्करः । नागलाभा वासुकिं आश्रयेदि (८) ।

गङ्गा । शिरस्यङ्गुलिं बद्ध्वा सादरम् । किमाज्ञापयति देवः ? ।

किङ्करः । एदं लतंसुभं जुषलं परिहृष पातुह बन्ध-
सिलं, जेष लतंसुभं सबलाक्लृष गलुङ्गी आहालइस्य-
दित्ति (९) ।

नायकः । युवा । कथससौ वासुकिना परित्यक्तः ? ।

किङ्करः । कुमाल ! गेण्ह एदं वसणजुषलं । (१०) इत्य-
पेयति ।

गङ्गा । सादरम् । उपनय । गृह्णात्वा । शिरसि आभ्या-
देयः ।

एडा । पुत्रस्य हस्ते वासुकीं दृष्ट्वा, सौरस्ताडम् । हा वच्छ !
एदं कतु वज्रपाङ्कससिभं सम्भावोषदि (११) । मोहं गता ।

किङ्करः । आसस्या गलुषस्य आप्रमणवेला, ता लहुं
गच्छामि (१२) । इति निष्क्रान्तः ।

गङ्गा । श्रम्ब ! समाग्रसिद्धि ।

एडा । समाग्रस्य साक्षम् । हा पुत्तक ! हा मनोरथ सप्र-
लह ! कहिं पुणोत्तुमं पेक्खिस्सं (१३) । कण्ठे गच्छति ।

(८) नागराजो वासुकिः आश्रययति ।

(९) इदं रक्ताङ्गुल्युगलं परिधाय आरोह बध्यशिलाम् । येन
रक्ताङ्गुल्युगलस्य गङ्गां व्याहारायिष्यतीति ।

(१०) कुमार ! गृह्णायतन् वसन्त्युगलम् ।

(११) हा वत्स ! इदं खलु वज्रपातभास्रभं सम्भाव्यते ।

(१२) आसस्या गङ्गायागमनवेला, तत्तुष्टु गच्छामि ।

(१३) हा पुत्तक ! हा मनोरथयतवत्स ! क पुनस्तां प्रेक्षिष्ये ?

नायकः । अहो ! नैर्घृण्यं (म) । गह्वरस्य अपि च—

मूढाया मुहुश्च्युसन्ततिमुखः कृत्वा प्रलापान् बहन्
कस्त्राता तव पुत्रवेति कृपणं दिक्षु क्षिपन्त्या दृश्यम् ।

अङ्गे मातुरवस्थितं मिश्रमिमं त्यक्त्वा घृणाभयतः

चक्षुषेण खगाधिपस्य हृदयं वज्रेण मन्ये कृतम् ॥ ५८ ॥ (य)

अङ्ग । आत्मनोऽश्रुणि निवारयन् । अस्व ! किमतिवैक-
र्येन ? ननु समाप्नोमिहि ।

दृष्ट्वा । मातुः । कह समन्तमिम्भं, किं एकपुत्रकोत्ति
कदुप साणुकस्मेण गाश्वराण्य पेमिदोसि, हा कहं अवि-
च्छिन्ने जीवलोप सम पुत्रो सुमरिदो (र) सव्यधा अहं
हि नन्दभगा (१४) । सुच्छेति ।

(१४) कथं दयावदभिधायि ? किमिच्छुः इति कृत्वा म लुकस्मेन
नागराजेन प्रेषितोऽसि ? हा कथमतिच्छिन्ने जीवलोके सम पुत्रकः
कृतः । सव्यधा एकस्मिन् नन्दभगा ।

(म) नैर्घृण्यं । नैर्घृण्यम् ।

(य) मूढाया इति । मूढाया मोहं गतायाः । अङ्गे हेतवेति मातुः
मुहुः पुनः पुनः मुहुः प्रलापान् कृत्वा क्युसन्ततिमुखः । मायसाति
त्यजन्त्या इत्यर्थः, हे पुत्रक ! कः ते तव क्राता रतिता इति कृपणं
दोने यथा तथा दिक्षु हर्गं मयने विपन्त्या ददत्वा मातुः, अङ्गे कोहं
अवस्थितम्, यमं मिश्रं घृणा दया त्यक्त्वा चक्षुषेण अश्रुतः भक्तयतः
खगाधिपस्य गह्वरस्य हृदयं वज्रेण कृतं निर्भयं मन्ये तर्क्यामि ।
शार्दूलविष्कीर्णितं वृत्तम् ।

(र) एकपुत्रक इति । एक एव पुत्रस्त्वं समेति कृत्वा विविध्य
मातुः कस्मेन दयावता नागराजेन कथं प्रेषितोऽसि, तव प्रेषणं

नायकः । सकल्पम् ।

पार्श्वे कण्ठगतप्राणं परित्यक्तं स्वबन्धुभिः ।

त्वाये नैनं यदि ततः कः शरीरेण मे गुणः ? ॥५८॥ (ल)

तद् यावदुपसर्पामि ।

गङ्गा । अस्व ! संस्तम्भयात्मानम् (व) ।

दृष्ट्वा । हा पुत्रम् ! जदा शाश्वलोपरिरक्त्वण वासु-
दना परित्यज्जामि, तदा को दे श्वरो परित्ताणं करि-
ष्यादि ? (१५) ।

नायकः । उपसृत्य । नन्वहमहम् ।

गङ्गा । नायकं दृष्ट्वा समम्भ्रभसुत्तरोपेण पुत्रकमाच्छाद्य नायक-
संप्रसृत्य जालुभ्यां स्थित्वा । विषादागन्ध ! वावादेहि मे
अहं दे शाश्वराण्य आहारणिमित्तं परिकल्पिता (१६) ।

नायकः । साक्षम् । अहो ! पुत्रवात्सल्यम् !!!

(१५) हा पुत्रक ! यदा नागलोकपरिरजकेण वासुकिना परि-
त्यज्जामि, तदा कस्मै अपरः परित्ताणं करिष्यामि ?

(१६) विनयानन्द ! व्यापाटय माम्, अहं ते नागराजैर्ना-
हारणिमित्तं परिकल्पिता ।

तादृशस्य दयावतो न युक्तमिति भावः । अविच्छिन्ने विच्छेदरहिते
जालुलोके संसारे । स्मृतः नागराजनेति शेषः आक्षेपोक्तिरियम् ।

(न) आर्त्तमिति । यदि आर्त्तं कातरं कण्ठगतप्राणं स्वबन्धुभिः
परित्यक्तम् एनं न त्वाये न रक्षामि, ततस्तदा मे शरीरेण को गुणः
किं प्रयोजनम् ? न कोऽपीत्यर्थः ।

(व) संस्तम्भय स्थिरौक्यम् ।

अस्या विलोक्य मन्ये पुत्रस्नेहेन विलम्बत्वमिदम् ।

अकण्ठहृदयः कण्ठां करिष्यति भुजङ्गग्रन्थि ॥६०॥ (ग)

गङ्गा । अयम् ! अलं दासेन, न नागग्रन्थिः, पश्य—

महाहिमस्त्रिष्कविभेदमुक्त-

रक्तच्छटावर्जितचण्डवधुः ।

कासी गरुडान् क्व च नाम सीम्य-

स्वभावरूपाकृतिरेष साधुः ॥६१॥ (घ)

गङ्गा । अहं क्व, तुष्क मरणभीषा सख्यं एव लोभं
गरुपमम् पितृवामि (६०) ।

कायकः । अयम् ! किं पुनः पुनरभिहितेन ? ननु कर्मणैव
सम्पादयामि (स) ।

गङ्गा । शिरस्यश्लिं वहा । पुत्तप्र ! चिरं जीष (६२) ।

(६०) अहं खलु तव मरणभीषा सर्वमेव लोभं गरुडमयं प्रीक्षे ।

(६२) पुत्रक ! चिरं जीष ।

(ग) अस्या इति । अस्याः नागमातुः पुत्रस्नेहेन इदं विलम्बत्वं
कातरत्वं विलोक्य अकण्ठहृदयः निर्दयात्वा भुजङ्गानां शत्रुः गरुडो-
ऽपि कण्ठां करिष्यति, मन्ये सम्भावयामि । आख्यातम् ।

(घ) महोत । महताम् अहीना नागानां त्रिष्कविभेदं शिर-
स्थितहताकारवस्तुनः विभेदात् सुक्ताभिर्निर्गलिताभिः रक्तच्छटाभिः
रुधिरधाराभिः चर्चितं रक्षितं रक्षोक्षते इत्यर्थः चण्डे भाषणे चतुषी
यस्य तादृशः असी गरुडान् क्व ? साय्याः स्वभावा रूपाणि व्याक-
तयन् यद्य तादृशः एषः साधुश्च क्व ? नामिति सम्भावनायाम् अस्य
गरुडत्वशङ्कायि न सम्भाव्यते इत्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ।

(स) कर्मणैव कार्खण्येव । सम्पादयामि कतोमि परित्राण-
मिति शेषः ।

नायकः । ममेतद्व्याप्यं बध्यविद्धं

प्राप्त्य यावद्विनतामजाय ।

पुत्रस्य ते जीवितरक्षणाय

अदेहमाहारयितुं ददामि ॥ ६२ ॥ (ङ)

दृष्टा । कर्णौ पिपाय । पडिहदं क्व, एदं, तुमस्य
सङ्कटदृष्टिर्विषेसो पुत्तो, अहवा सङ्कटदोबि अहि-
अपरो. ओ एव्यं बभ्रुजनपरिचत्तं बि पुत्तकं मे सरी-
रपदाणि रक्किदुमिच्छमि (१८) ।

शैव । अहो ! ! जगदिपरीतमस्य महासत्त्वस्य (च)
चेतः, कुतः ।

विश्वामित्रः श्वमांसं श्वपच इव पुराभक्षयद् यद्विमितं
नांहीजङ्घो निजघ्ने कृततदुपक्रुतिर्यत्कृते गौतमेन ।

(१८) प्रतिष्ठनं सत्त्वे तत्. त्वमपि सङ्कटदृष्टिर्विशेषः पुत्रः, अपवा
सङ्कटदृष्टिर्विशेषः, य एव बभ्रुजनपरिचत्तमपि पुत्रकं मे सरी-
रपदानेन रक्किदुमिच्छमि ।

(ङ) ममेति । हे अश्व ! मातः ! एतत् बध्यविद्धं रक्तवस्त्र-
युगलमिति भावः मम अप्येव देहि. यावत् तेनेत्यर्थः प्राप्त्य व्याख्या
व्याख्यानमिति शेषः ते तव पुत्रस्य जीवितरक्षणाय विनतामजाय
गहकते अदेहम् आहारयितुं भक्षयितुं ददामि । उपजातिवृत्तम् ।

(च) महासत्त्वस्य महाप्राणिनः महात्मा इत्यर्थः वा ।

(क) विश्वामित्र इति । विश्वामित्रः पुरा पूर्वजन्तु काले श्वपच
इव आशुकात् इव यद्विमितं येषां प्राचानां रक्तवस्त्रमित्यर्थः
श्वमांसं जङ्घुरजघनमांसमित्यर्थः अभक्षयत्, तदुक्तं महाभा, क्षुधार्त-
ज्ञातुमभ्यागाद् विश्वामित्रः श्वजायनीम् । आशुकाश्चक्षुःशरादाव

पुत्रोऽयं कश्यपश्च प्रतिदिनमुरगानन्ति तार्क्ष्यं यदर्थं
प्राणांस्तानेष साधुस्तृणमिव कृपया यः परार्थं ददाति ॥६३॥

(क)

नायकसिद्धिः । भो महासत्त्व ! त्वया दर्शिता एव आत्म-
प्रदानव्यवसायनिर्व्याजा मयि कृपालुता, तदनुमनेन
निर्वन्धनेन (ख) पश्य ।

जायन्ते च म्रियन्ते च मदिधाः क्षुद्रजन्तवः ।

परार्थं बहुकलाणां त्वादृशामुद्भवः कुतः ? ॥ ६४ ॥ (ग)

तत् किमनेन निर्वन्धनेन मुच्यतामयमध्यवसायः (घ) ।

नायकः । शङ्खचूड ! न मे चिरात्तन्मावसरस्य पश्य

धर्माधर्मविचक्षण इति । गौतमेन मुनिना कृता तस्य गौतमस्य उप-
कृतिरूपकारो देन तथोक्तो नाड्योक्तः तदाख्यो मुनिविमेषः यत्कृतं
येषां प्राणानां कृते रक्षणाधीनमर्थः निजघ्ने निजहतः । अयं कश्य-
पस्य पत्न्यः तार्क्ष्यः गुरुभ्रातृ यदर्थं येषां प्राणानां रक्षणाधीनं प्रति-
दिनम् उरगान् नागान् अन्ति भक्षयति, य एव सा परार्थं पर-
प्राणरक्षणाधीनं कृपया तान् प्राणान् तृणमिव ददाति । स्वधरा-
दृष्टम् ।

(ख) आत्मेति । आत्मनः स्वदेहस्य प्रदाने यो व्यवसायः उद्योगः
तेन निर्व्याजा अकपटा । निर्वन्धन आघोषेण ।

(ग) जायन्ते इति । मदिधाः मादृशाः क्षुद्रजन्तवः नीचप्राणिनः
जायन्ते च उदयन्ते च म्रियन्ते पञ्चत्वमायात्मिनः, परार्थं पर-
रक्षणाधीनं बहुकलाणां संयतकटीनां मन्त्रहानामित्यर्थः त्वादृशां त्वत्-
मदृशानां उद्भवः कुतः ? न कदापि त्वादृशा उद्भवन्तीत्यर्थः ।

(घ) अध्यवसायः उद्योगः ।

परार्थसम्पादनामनोरथस्यान्तरार्थं कर्तुंमर्हांत, तद्वत्
विकल्पेन (ङ) दीयतामेतद् बध्यचिह्नम् ।

शङ्क । भो महासत्त्व ! किमनेन वृथाभाषासेन ? न
खलु शङ्कधवलं शङ्कपालकुलं शङ्कचूडा मलिनीकरिष्यति,
यदि ते वयमनुकम्पनीयाः, तदा इयमस्मादपत्तिविक्रवा
मा यथा जीवितं जह्यात् (च) तथाभ्युपायश्चिन्त्यताम् ।

नायकः । किमत्र चिन्त्यते ? ।

स्त्रियते स्त्रियमाणे या त्वयि जीवति जीवति ।

तां यदिच्छामि जीवन्तीं रक्षात्मानं ममासुभिः ॥५६॥ (छ)

अयमभ्युपायः (ज) तदपि त्वरितं बध्यचिह्नम्, याव-
दनेनात्मानं प्रच्छाद्य बध्यशिलामारोहामि, त्वमपि जननीं
पुंस्कृत्य अस्मादुद्देशाविवर्त्तस्व, कदाचिदस्मा अलीक्य
घातस्थानं सर्वकष्टं स्वोत्पन्नभावकातरत्वेन जीवितं जह्यात्.

(ङ) चिरात् दीर्घकालात् परमिति शेषः लब्धावसरस्य प्राप्त-
कालस्य । परार्थति परार्थस्य परकार्यस्य सम्पादनायां निर्वहणे यः
मनोरथः अभिलाषः तस्य । अन्तराय विघ्नम् । विकल्पेन अन्यथा
कल्पनेन ।

(च) शङ्कपालेति । शङ्कपालस्य शङ्कचूडजनकस्य तुलम् । जह्यात्
त्यजेत् ।

(छ) स्त्रियते इति । या त्वयि स्त्रियमाणे स्त्रियते, त्वयि जीवति
जीवति, तां तव मातरमित्यर्थः यदि जीवन्तीमिच्छसि, तदा मम
असुभिः प्राणैः आत्मानं रक्ष ।

(ज) अयमभ्युपायः तव मातुः प्राणरक्षणे इति शेषः ।

किं न पश्यति भवानिदं विपक्षपक्षमानेककदाचसंकुलं (अ)

महाश्मशानम् ? तथाहि,

वक्ष्ये च पक्षतत्त्वतः पश्चित्तत्त्वतः ससंहरणम् ।

गृध्रेरावहपक्षहितविधुतिभिर्बद्धसाम्राज्यकारैः ।

वक्त्रोद्धानाः पतन्त्यः शमितमिच्छिमिच्छामि येषां स्निग्धमिवानां
पक्षलोतस्त्रजस्त्रसुतबद्धवसा वासविस्त्रे स्वनन्ति ॥६६॥ (अ)

यद्वा । कथं न पश्यामि ? ।

प्रतिदिनमहिनाहारेण विनायकाहितप्रोति ।

शमिधवलास्यिकपालं वपुरिव रौद्रं श्मशानमदिम् ॥६७॥ (उ)

(अ) विपक्षेति । विपक्षानां पक्षानां नामानाम् अनेकेः
वक्त्रभिः कहानैः आस्थिभिः सङ्कुलं व्याप्तम् ।

(अ) वक्ष्येति । वक्ष्यता वक्षता वक्षारपेक्ष गच्छत्येति शेषः
कृतं कृतं सत् च्युतं भवत् यत् पिशितं मांसं तस्य अवस्य खड्गस्य
प्राप्ते भक्षणे संहृष्टा सङ्घाता गृही लिप्ता येषां तादृशैः मांसव्यवह-
लोलुपैरित्यर्थः । गृध्रैः श्लेषानीयान्तिविशेषैः आवहस्य पक्षहितस्य
पक्षद्वयस्य विधुतिभिः कल्पनैः सङ्घातनैरिति वाच्यं । वक्षः सङ्कुटितः
साम्प्रः घनः अन्धकारो यस्मिन् तादृशे । अत्र अजस्रा अविरता
सुतिः स्त्रावी यासो तद्याभूतानां वक्षकानां प्रभूतानां वसानां सेटवा
वासेन संसर्गेण विस्त्रे आभगन्ति विस्त्रे आभगन्ति वदित्स्वरः ।
अस्मिन् अस्त्राणां हथिराणां स्त्रोतसि प्रवाहे शिवानां श्लेषाणां
वक्त्रेभ्यः सुखेभ्यः उद्धानाः उद्दीर्घाः सन् पतन्त्यः अतएव शमितः
निर्वाणं गताः मिच्छिनाम् अस्मानां सुखस्थितानामिति भावः मिच्छा-
नेष यः स्वनन्ति शब्दावन्ते । अग्निराहतम् ।

(उ) प्रतिदिनमिति । प्रतिदिनम् अहिना आहारेण अन्धम्
महिना हारेण, विनायकस्य शीनां पक्षिणां नायकस्य आभिनः

बहू । उत्थातः । अवाद्दृष्टमपि चदूरे भगवन्तं दृष्टि-
वशीकर्षं प्रदक्षिणीकृत्य स्वाभ्यादेशमनुतिष्ठामि (त) । अतो
निष्कान्तो ।

नायकः । इहा बह्वर्षबाह्वतम् । दिव्या सिद्धमभिधा-
व्युत्तम् अनेन अतर्कितोपनतेन (ब) रत्नाष्टकयुगलेन ।

प्रविष्टः ।

बहूकी । इदं वासीयुगं देव्या मित्रावसुजनन्या कुमा-
राय प्रेषितम्, तदेतत् परिधत्ता कुमारः ।

नायकः । वारम् । उपनय ।

बहूकी । उपनयति ।

नायकः । गृहीत्वा आकण्ठम् । सफलभूतो मे मलय-
वत्याः पाण्डित्यः । प्रकाशम् । कक्षुकिन् ! गम्यतां, मह-
श्चनादभिवादनीया देवी ।

बहूकी । यदाज्ञापयति कुमारः । इति निष्कान्तः ।

नायकः । वासीयुगमिदं रत्नं प्राप्ते काले समागतम् ।

महतीं प्रीतिमाधत्ते परार्थे देहम् अतः ॥८८॥ (द)

दिगोऽवकोच्य । यथायं अलितमलयाचलशिलास-

(त) अवात् वेगात् । दक्षिणगोकर्षं तदाभ्यं शिवादिभूमिलक्षः ।

स्वाभ्यादेशं आश्रितः प्रभोर्नागराजस्य आदेशम् ।

(ब) अतर्कितोपनतेन अतर्कभाषितोपस्थितम् ।

(द) वासीयुगमिति । प्राप्ते काले उपयुक्ते समये समागतम्

इदं रत्नं वासीयुगं बह्वयुगं परार्थे देहम् अतः त्यजतः मे
अम महतीं प्रीतिम् आधत्ते जनयति ।

सुखः प्रचक्षते नभस्मान् (ध) तथा तर्कयामि पावनीमृतः
 क्षुत् पक्षिराज इति । तथाहि, (न) तस्याः संवत् काभ्यः पिटपति ममनं संवत् पक्षतीनां
 तीरे वेगानिहोऽभ्यः क्षिपति भुव इव ह्यावनायाज्यरागेः ।
 कुर्वन् कल्याणशङ्कां संपदि च समयं वीक्षितो दिग्द्विपेन्द्रैः
 देहोद्योतैर्दयायाः कपिशयति मुहुर्द्वादयादित्यदीतिः ॥७०॥

(न)

तद् वावदसौ नागच्छेत् शङ्खपूहः, तावत् स्वरिततरभिमां
 बध्यमिनामारोहामि । तथा तथा उपविष्टः स्वयं नाटयति ।
 चक्षोः स्पर्शोऽप्याः ।

न तथा सुखयति मनो मलयवती मलयचन्दनरसाद्रौ ।
 अभिवाञ्छितार्थसिद्धेः बध्यमिलेयं यथाश्लिष्टा ॥७१॥ (प)

(ध) चक्षतेति । चक्षितः स्पर्शानात् भूटः मलयचक्षुः शिवा-

सुखः वक्ष्यात् तदाभूतः प्रचक्षतेः शङ्कान् नभस्मान् वायुः ।

(न) तस्या इति । संवत् काभ्यः संवत् काभ्यनेत्रैः तस्याः रत्नाः
 पक्षतीनां पक्ष्यः श्रेष्ठः ममनं पिटपति आच्छादयति । वेगानिहोः
 भुवः ह्यावनाय इव कल्याणरागेः तीरे कल्याणः क्षिपति । कल्याणशङ्कां प्रसव-
 सन्नेहं कुर्वन् कल्याणं कृतयव संपदि सङ्कषा दिग्द्विपेन्द्रैः दिग्गजैः
 समयं वीक्षितः दृष्टः तथा ह्यावनादित्यदीप्तिः ह्यावनादित्यदीप्तिः स्वयं
 नभस्मान्, देहस्य उद्योतैः प्रभाभिः सुखः पुनः पुनः इव आया दिवः
 कपिशयति कपिशाः पिङ्गवाः करोति । शङ्खरावतम् ।

(प) नेति । मलयचन्दनरसेन आर्द्रा विप्राङ्गी मलयवती
 आश्लिष्टा सती तथा मनो न सुखयति सुखीकरोति, अभिवाञ्छितार्थ-
 सिद्धेः परमाचरणाचक्षुष्यस्य सिद्धे आश्लिष्टा आश्लिष्टा इव बध्य-
 मिला यथा सुखयतीति शेषः ।

अथवा किं मलयवत्त्वा ?—

यदितेन मातुरहे विष्वक् श्रेयसे न तत् प्राप्तम् ।

सर्वं सुखं मयासा मध्यमिणावा यदुत्सहे ॥०१॥ (क)

तद्वदमागतो मयासा, वावदासानमाप्ताद्वाप्ति । तथा करोति ।

ततः प्रविशति गच्छः ।

गच्छः ।

दृष्ट्वा विष्वक् हिमांशोर्भवकृतवसयां संस्मरन् श्रेयमूर्तिं

सानन्दं सान्दनामनसनविवक्षिते पूष्णि दृष्टोऽप्यजेन ।

एष प्राप्तावसम्पन्नसधरपटसौरायतोभूतपक्षः

प्राप्तो वैखानदीध्रं मलयमहमहिमासम्पन्नः सप्येन ॥०१॥ (ख)

नावकः । यपरितोऽम् ।

(क) यदितेनेति । श्रेयसे वाक्ये मातुः कहे कोडे विष्वक् विःरहं यदितेन मया तत् सुखं न प्राप्तम्, अस्या मध्यमिणावा उत्सहे कोडे यदितेन यत् सुखं प्राप्तमिति शेषः ।

(ख) दृष्टेति । हिमांशोर्भवकृत विष्वक् दृष्ट्वा भवेत् सति शेषः इतं सर्वं मलयवाकारेण अवस्थानं यदा तावदां सद्गुणमीश्वर्यः श्रेयस्य अनन्तमानस्य मूर्तिं संस्मरन्, सान्दनामानां रसास्वानां लसजेन सति शेषः विवक्षिते सप्येने मयासाप्तादा इति यदिते इति वावत् पूष्णि सर्वं सप्येने सप्येने सान्दनामनसनाय मे यातीति वाक्ताद् इत्ये, तथा प्राप्तः सतएव अवसम्पन्नसधरपटः सौरायतोभूतः प्राप्तावसम्पन्नसधरपटसौरायतोभूतः विस्तारं गता इत्यर्थः पक्षः यस्य तप्येनः एषः सद्गुणं सप्येनां मानानां प्यासे भक्षये सद्गुः । सौकुपः यन् सप्येन वैखानदीध्रं सद्गुणतटस्थितं सप्येनपर्वतं प्राप्तः । सप्येना-
एतम् ।

संरक्षता पञ्चगमय पुष्पं
मवाजितं यत् स्वरीरदानात् ।
भवे भवे तेन समैव भूयात्
परार्थहेतोः खलु देहनाभः ॥७४॥ (म)

गरुडः । नायकं निर्वर्त्य ।

अस्मिन् बध्यशिलातले निपतितुं शेषानहीन् रक्षितुं
निर्मिद्याग्निचण्डचण्डतरया चक्षुधुना वक्षसि ।
भोक्तुं भोगिनमुद्धरामि तरसा रक्ताम्बरप्राप्तं
दिग्धं मङ्ग्यदीप्यमाणद्वयप्रम्यन्दिनेशसृजा ॥७५॥ (म)

एवमिदं नायकं गृह्णाति, नेपथ्ये पुष्पाणि पतन्ति, दुन्दुमवश
म्वनन्ति ।

गरुडः । मविस्मयम् । शये !

प्रामोदानन्दितालिनिपतति किमियं पुष्पवृष्टिर्नभस्तः
स्वर्गं किं वेष चक्रं मुखरयति दिग्धां दुन्दुभीनां निनादः ।

(म) संरक्षतेति । अद्य स्वरीरदानात् पञ्चमं संरक्षता मवा
यत् पुष्पम् अर्चितम् अनुष्ठितं तेन पुण्येन भवे भवे जन्मनि जन्मनि
परार्थहेतोः खलु पररक्षाहेतवे मम देहनाभो भूयात् । उपजाति-
वृत्तम् ।

(म) अस्मिन्निति । शेषान् अहीन् नागान् रक्षितुम् अस्मिन्
बध्यशिलातले निपतितम् एनमिति शेषः अक्षुधुना अग्निचण्डचण्ड-
तरया वक्ष्येयं अतिप्रचण्डया चक्षुःशक्त्या निर्मिद्या रक्ताम्बरप्राप्तं
रक्तवस्त्राच्छादितम् अतएव सतो भयेन दीप्यमाणत्वात् दृढत्वात् प्रम्य-
न्दिना स्वयता असृजा इधरेण दिग्धमिव लिप्यमिव भोगिनं पक्षि-
भोक्तुं तरसा बलेन वेगेन वा उद्धरामि । गार्ह्व्यविक्रिणीतं वृत्तम् ।

विहस्य ।

आः ज्ञातं सोऽपि मन्त्रे मम जवमहता कम्पितः पारिजातः
सर्वैः संवत्संकाभैरिदमपि रक्षितं जातसंहारमहैः ॥७६॥

(य)

नायकः । आत्मगतम् । दिष्ट्या कृतार्थोऽस्मि ।

गुरुः । नायकं कथयन् (र) ।

नामानां रक्षिता भाति पुरुषेषु यथा मम ।

तथा सर्पायनाकांक्षां व्यक्तमद्यापनेष्यति ॥७७॥ (न)

तद् यावदेनं गृहीत्वा मलयपर्वतमारुह्य यथेष्टमाहार-
यामि । इति निष्कान्तः ।

इति निष्कान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

(य) आसौदेति । आसौदेन नीरमेष आनन्दिता अलमो भवता
यथा तादृशी पुष्पाणां वृष्टिः इयं किं कथं नभसाः आकाशात् निप-
तति ? किंवा कथं वा स्वर्गे एव दुःखभीनां विनाशः दिशा वक्तुं
दिष्ट्याङ्कलं सुखयति ध्वनयति ?

आः ज्ञातमिति । आः ज्ञातं सम्यक् विदितं यथा जवमहता
देवान्निजेन सोऽपि पारिजातः कम्पितः तेनेतत् पुनर्वृष्टिरिति भावः
सर्वैश्च संवत्संकाभैः तदास्वमेवनिष्यैः ज्ञाता संहारस्य मलयस्य
गुरुः तेषां तथामूर्तेः मद्भिः इदं रक्षितं शङ्कायितमपि इति मन्त्रे
रक्षययामि । स्वधराष्टमम् ।

(र) कथयन् आत्मगतम् ।

(न) नागानामिति । नागानां रक्षिता कोऽपि अयं पुरुषेण
मध्ये यथा भाति राजते तथा व्यक्तं निश्चितम् अथ मम सर्पाणाम्
ग्रसनकाङ्क्षां भोजनेच्छाम् अपनेष्यति ।

अथ पद्ममोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति प्रतीकारः ।

प्रती । स्वगृहीद्यानगतेऽपि स्निग्धे पापं विप्रहृते स्नेहात् ।

किमु दृष्टवत्तपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे ॥७८॥ (क)

तथाहि—जीमूतवाहनो जलनिधिवेलावलीकनकु-
हलो निष्क्रान्तश्चिरयतीति दुःखमाप्ते महाराजविश्या-
वसुः । समादिष्टवास्मि तेन । यथा—सुनन्द ! श्रुतं मया
सन्निहितगरुडप्रतिभयमुद्देष्टुं कामाता जीमूतवाहनो
यत इति ग्रहित एवास्मि पनेन । तत् त्वरितं विज्ञायागच्छ
किमसौ स्वगृहमागती नवेति । यावत्तत्र गच्छामि । परि-
क्रामस्यो ददा । पथमसौ राजर्षिर्जीमूतवाहनस्य पिता
जीमूतकेतुर्गुह्याङ्गे सह सधर्मचारिण्या राजपुत्रा च
पर्युपास्यमानस्तिष्ठति (ख) । तथाहि ।

(क) स्वगृहेति । स्निग्धे स्नेहभाजने जने स्वस्य गृहस्य उद्यान-
गतेऽपि स्नेहात् पापम् क्षान्तिं विप्रहृते मन्यते, दृष्टः प्रहृतः अपावः
विनाशः यत् तद्वृत्तिं प्रतिभयं भयङ्करं भीषणं भयङ्करं प्रतिभयमित्य-
मरः । यत् कान्तारं दुर्गमं वनं कान्तारो यत् दुर्गममित्यमरः । तत्र
तिष्ठतीति तयाभूते स्निग्धे किमु ? किं वक्तव्यं गृह्यायाभिर्त्यर्थः ।
प्राप्यार्थकम् ।

(ख) सन्निहितेति । सन्निहितेन समागतेन गरुडेन प्रतिभयं
भयङ्करम् । पर्युपास्यमानः देव्यभावः ।

जीमे भङ्गवती तरङ्गतरले फेनाम्बुतले बहन्
 बाङ्गलेव विराजितः सुपन्नया देव्या महापुण्यया ।
 धत्ते तीयनिधेरयं सुसदृशी जीमूतकेतुः श्रियं
 यस्यैवान्तिकवर्त्तिनी मलयवल्गाभाति वेला यथा ॥८८॥

(ग)

तद् यावदुपसर्पामि ।

ततः प्रविशति पत्नीवधूमसेनो जीमूतकेतुः ।

जीमू । भुक्तानि यौवनसुखानि ययोऽवकीर्णं
 राज्ये स्थितं स्थिरधिया चरितं तपोऽपि ।
 श्लाघ्यः सुतः सुसदृशान्वयजा सुपेयं
 चिन्त्यो मया ननु कतार्थतयाद्य मृत्युः ॥८९॥ (घ)

(ग) जीमे इति । भङ्गवती भाङ्गवती इत्यर्थः तरङ्गतरले जीम-
 वपले फेनाम्बुतले फेनजननिमे जीमे पट्टद्वले बहन् दधानः सुप-
 न्नया विगताम्बुना बाङ्गव्या इव महापुण्यया अतिप्रयत्नया देव्या
 वैदिक्या विराजितः शोभितः अयं जीमूतकेतुः तीयनिधेः सुसदृश्य
 सुसदृशीम् अतुरूपं श्रियं जीमां धत्ते धारयति यथा मलयवती
 यस्य अन्तिकवर्त्तिनी मकीपवर्त्तिनी वेला यथा वेला वेला स्यात्तीर-
 नीरयोरित्यन्तरः । अभाति भाजते । भार्द्वलविकीर्णं वसम् ।

(घ) भुक्तानिति । मया यौवनसुखानि भुक्तानि, यमसा अवकीर्णं
 व्याख्यातिते पूर्णं इत्यर्थः राज्ये स्थितं यमसा बहु राज्ये पालित-
 निमित्तैः, स्थिरधिया अत्यन्तमनसा इत्यर्थः तपः शान्दायणादिकमपि
 चरितं कृतम् । सुतः पुत्रः जीमूतवाहनः समेत शेषः श्लाघ्यः सर्व-
 जनप्रशंसनीय इत्यर्थः एवञ्च सुसदृशान्वया अतुदुपसर्पणोक्त्वा सुपेया
 पुत्रवधूः मलयवतीत्यर्थः ननु अतएव अद्या ददामी मया कतार्थया
 सर्वेषु विषयेषु चरितार्थतया मृत्युः चिन्त्यः प्रार्थनीयत्वेनेति भावः ।

उभयः । वृक्षोपवन । जीमूतवाहनस्य ।

जीमू । वक्षो विधान । शान्तं पावनम् ।

इति । पङ्क्तिद्वयं क्व एदं समकृतं (१) ।

मलयगती । वेवदि मे द्विषमं शमिषा दुष्प्रमितिः (२) ।

जीमू । वाताच्छिन्नान्नं कृषयिषा । मद्र ! किं जीमूत-
वाहनस्य ।

उभयः । जीमूतवाहनस्य वातामिच्छेदं महाराज-
विद्यावसुना युषदन्तिकं प्रेषितोऽस्मि ।

जीमू । किमसन्निहितस्तत्र मे वक्षः ।

इति । वणिषारम् । महाराज ! जह तर्हि च सखिद्विदो
ता कर्हि गदो मे पुनको भविष्यति (३) ।

जीमू । नूनमस्मत्प्रावरणार्थे (४) गतो भविष्यति ।

वक्ष । वणिषादमात्मगतम् । अहं तत्र अज्जठत्तं अपेकुली
असं एव किम्पि पासङ्गामि (४) ।

उभयः । पात्रापय । किं मया आभिनी निवेदनीयम् ।

(१) प्रतिष्ठितं वृक्षोपवनम् ।

(२) वेवति मे हृदयमनेन दुर्निमित्तेन ।

(३) यदि तत्र न वणिषितकृतं च गतो मे पुनको भविष्यति ।

(४) अहं पुनरार्यपुनमप्रेषणाया अव्यदेव किमपि आगच्छे ।

इत्थं जनकतोऽहं वदा आत्मुत्तमं पश्यामीति चिन्तयामीत्यर्थः । वक्ष-
तित्वकं वक्षम् ।

(४) अस्मात्प्रावरणार्थम् अस्माकं जीविषावनावरणार्थमित्यर्थः ।

जीव । राक्षसिभ्यश्च न कृपयित्वा । जीमूतवाहनस्यिर-
यतीति पर्याकुलोऽस्मि वृद्धजेन ।

स्फुरसि किमु दक्षिणेतर ! मुहुर्महुः सूचयन्मानिष्ठम् ।

हतचक्षुरवहतं ते स्फुरितमिहायं करिष्यते भावुः ॥ ८१ ॥

(च)

अहं नवबोध्य । अयमेव विभुवनैकचक्षुर्भगवान् सङ्ख्यदी-

धितिः स्फुटं जीमूतवाहनस्य श्रेयः करिष्यति ।

विबोध्य सतिष्ठतम् ।

आलोक्यमानमतिलोचनदुःखदायि

रक्षाच्छटा निजमरीचिरूपो विमृशत् ।

उत्पातवाततरलीकृततारकाभम्

एतत्पुनरुः पतति किं सङ्घा नभस्तः ॥ ८२ ॥ (छ)

(च) स्फुरसीति । हे दक्षिणेतर ! हतचक्षुः दुर्भेत । मुहुः सङ्ख्यः
हुनः पुनः मम अस्मिन् कृपयन् प्रकटयत् किमु किमर्थं स्फुरसि
अन्धमे ? अयं भावुः सूर्यः रक्ष मरुक्ते इति भावः ते तव स्फुरि-
रम् अपहृतं विनाशितं करिष्यति सूर्यदेवस्य प्रसादेन दक्षिणाङ्ग-
अन्धनरूपं दुर्निमित्तं नश्यतीति भावः ।

(छ) आलोक्यमानमिति । आलोक्यमानं दृश्यमानम् अतिलोचन-
दुःखदायि नयनयोरतिदुःखदं निजमरीचिरूपः निजस्य अस्मिन् मरी-
चीनां प्रभाषाभिरु रूपः प्रभा यावां तादृशीः रक्षाणां छाटा धाराः
मुह्यन्त्यजत, तथा उत्पातवातेन दुर्निमित्तप्रवनेन तरलीकृता चक्षु-
कृता अश्रिता रक्षार्थः या तारका नक्षत्रं तयो व आभा यस्य तादृशम्
एतत् किं वस्तु सङ्घा नभस्तः अमरीयात् पुरः अयतः पतति ?
वचनतिष्ठकं इत्यम् ।

कथं वरचडोरिव वतितम् । नैव निवर्तयामि ।

जीम् । वरे । कथं वरचडोरिव वतितम् । (अ) ।

कस्य पुनरयं स्यात् ।

इहा । वरिणादम् । महाराज ! पुनरयं विषयः मे एव

चूडारपथं (५) ।

नमः । धन्यम् । मा एवम् भव (६) ।

सुनन्दः । महाराज ! मैवमविज्ञाव विक्रमो मूः । यत्

हि तावत्तैश्च भव्यमावासां नामाधिपानामनेन नक्षमुखोत्-
खाताः (अ) । पतन्त्येते शिरोमन्त्रवः ।

जीम् । टेवि । सोपपत्तिकमभिहितम् (ज) । कदा-

चिदेवमपि स्यात् ।

इहा । सुनन्द ! जाव इमा ए वेला ए समुद्रसदृशं एव

यागदो मे पुत्तको भविस्सदि । ता गच्छ जाणिष लहुं
सम्पादेहि (ट) । (७)

(५) महाराज ! पुनरयं मे एतच्चूडारपथम् ।

(६) धन्यम् ! मैवं भव ।

(७) सुनन्द ! यावदनवा वेलाया समुद्रनदनेवागतो मे पुत्तको
भविष्यति । तद्वत्त्वं यावा लहुं सम्पादय ।

(अ) ज्ञानेति । ज्ञानं वरचडुं खादुं रक्षाकृतिं यावत् सांभं
याचिन् तयाभूतः । चूडारपथः शिरोरत्नम् ।

(ज) तावत्तैश्च वरचडुः । नक्षमुखेन नक्षत्रेण उत्खाता
उत्पादिताः ।

(ट) सोपपत्तिकं वस्तुनिष्ठम् ।

(८) सम्पादय यागच्छेत्तवः ।

कनकः । यदाज्ञापयति देवी । इति विष्णुः ।

जीम् । देवि । अपि नामचूडामयिः स्थात् ।

ततः प्रविशति रत्नवस्त्राभ्यां (४) यद्वचूडः ।

यद्वा । वाचम् ।

गोकर्णमर्चयते त्वरितं प्रचक्ष्य

प्राप्तोऽस्मि तां खलु मुक्कङ्कमानां वक्ष्यभूमिम् ।

आदाय तं नखसुखयतवचसश्च

विद्याधरं गगनमुत्पतितो गदमान् ॥ ८१ ॥ (५)

रम् । हा महासत्त्व ! हा परमकारुणिक ! हा

निष्कारचैकवाक्य ! हा परदुःखदुःखित ! हा गतोऽसि

प्रयच्छ मे प्रतिवचनम् । हा यद्वचूड इतक ! किं कृतं त्वया ?

नाहिवाथा कीर्त्तिरेकाहमाता

नापि ज्ञाया स्वामिनोऽनुष्ठिताया ।

(३) रक्तेति । रत्नवस्त्राभ्यां संवीतः आच्छादितः ।

(४) गोकर्णेति । अर्चयते कसुडूतीरे गोकर्णं महासत्त्वं विष्णुं प्रचक्ष्य त्वरितं सत्वरं मुक्कङ्कमानां वक्ष्यभूमिं प्राप्तः आगतः अपि खलु । गदमानश्च नखसुखेन नखापेक्ष्य अतः विदीर्ष्य वक्तुं चाकिन् तदाया तदा तं विद्याधरम् आदाय गदयित्वा गगनम् आदायम् उत्पतितः । अत्र प्राप्य गगनमक्रिययोर्योगपद्यात् ससुखयोऽव-
मचकारः । तद्वचूडं दर्पये, ससुखयोऽवमेककिन् इति कार्यस्य साधके । खलु कपोतिबान्धायात् तत्करचेत् परोऽपि चेत् । शुष्मो क्रिये वा पुनपत् क्रातां यदा शुचक्रिये इति । वदन्तिवक्तं वक्तम् ।

(५) नेति । हे यद्वचूड इतक इति आक्षेपं प्रति आक्षे-
पोक्तः तदा एकाहम् अपिरत्राध्याहार्यः एकदिनमपि तर्षः अकिन्

दत्त्वात्मानं वक्षितोऽस्ये न शोचो

हा धिक् ! कष्टं ! वक्षितो वक्षितोऽमि ॥ ८४ ॥ (ठ)

तदाहमेवविधः क्षणमपि जीवन्मुपहाम्यमात्मानं
करोमि । यावदेतदनुगमनं प्रति यतिथे । परिक्रमन् भूमौ
रुज्ज्वलिः ।

आदावृत्तोद्भृष्टां प्रविरलपतितम्युलबिन्दुं ततोऽग्रे

प्रावस्यायामयाणीप्रसृततनुजगां कोटकौणो स्थलीषु ।

दुर्लभ्यां धातुभिन्ने घनतन्मिष्यन् स्यान्ननोलम्बकूपाम्

यतां तावच्च दिदृक्षुर्निपुणमनुसरन् रक्तधारां व्रजामि ॥ ८५ ॥

(ण)

भुजङ्गान् प्रायते इति अट्टिकायां कीर्तिः । न आप्ता न प्राप्ता एका-
क्षमपि भया भुजङ्गास्तदा इति कीर्तिर्न लब्धा । स्वात्मिनः प्रभोः
नागराजस्यैवार्थः प्राप्या आपरणीया अज्ञा नापि अनुष्ठिता त्वयाप्य
भुजङ्गमन्त्रो आप्राप्तेय इति आस्मादेवो न पाकित इत्यर्थः । अन्तेन
केनचित् साधुनेतव्यः आत्मानं दृष्ट्वा रजितः परित्याजः अस्मि, हा
कष्टं शोच्यः शोचनीयः अन्तर्भरति शेषः यथा वक्षितः वक्षितः
अतिमयेन वक्षितः विधमेति शेषः अस्मि, धिक् त्वां निन्दामीत्यर्थः
धिक् निर्भक्ष्येननिन्दयोरित्यमरः ।

(ण) आरावति । अर्चुं तावच्च गन्तव्यं दिदृक्षुः ददृभिक्षुः
अनुजिगमिषुरिति भावः आदौ प्रथमम् उत्पीड्येन उत्पीड्येन सुदृढ-
निपीडनेनेति यावत् पृथ्वीं भङ्गतीततः जननतरम् अग्रे पुरतः प्रविरला
अधनाः पतिताः स्थना बिन्दवो यस्यास्मादृष्टीं तत रज्यध्याङ्गां
यावत् शिखारु आयासेन दैव्यैश्च शीर्षाः चक्षिताः प्रसृताः रि-
सृताः तनयः जुष्टाः कणाः यस्यास्तथाभूतां स्थलीषु वनभूमिषु कोटेः
जुष्टजोषैः पिपासिकादिभिरित्यर्थः कीर्णो आप्रां, धातुभिः गैरिका-

इहा । सहाध्वम् । महाराज ! एषो ससोषो विष
अहणवपयो इदो एव्य तुरितं पापच्छन्तो हिपयं मे
आकुलीकरेदि । ता जाणीअदु दाव को एसोत्ति (८) ।

ओम् । यथाह देवी । आकण्यं सङ्घे विजय्य । देवि !
मुञ्च शोकम् । अस्यायं चूडामणिर्नूनं मांसलीभात् केनापि
पक्षिणा मस्तकादुत्खाय आनीयमानोऽस्यां भूमी पपात ।

इहा । सपरितोषम् — सलज्जवतीं भवति । अविधवे !
धीरा होहि । ण क्व इदिमो आकिदी वेडव्वदुक्कं पण-
डोदि (९) ।

मम । सङ्घम् । अस्व ! तुम्हाणं आसिमि पसा-
एण (१०) । पाटवोः पतन्ति ।

ओम् । वत्स ! कथमिदम् ।

(८) महाराज ! एष ससोषः इव अहणवपय इव एव तुरित-
मापच्छन्तु दूतयं मे आकुलीकरोति । तत् ज्ञावता तावत् क एव
रति ।

(९) अविधवे ! धीरा मम । न सलज्जवती ण कतिपेचव्वदुक्क-
मनुभवति ।

(१०) अस्व ! युष्माकमाश्रितं पसाटेम ।

विभिभिन्ने रङ्गिते प्रदेशे रति गेयः दुर्लभ्यः दुर्दृशः तुल्यवर्णत्वादिति
भावः । तथा यनानां सान्द्राणां तरुणां शिखरेषु उपरिभागेषु स्थानं
हृदि गतं भीमं स्वरूपं यस्यास्योक्तं नीलवर्णमङ्गोक्तं भीमीभूता-
मिति भावः यनां रङ्गधारं निपुणं यथा तथा अहणवपुं वज्रमि
नयामि । अङ्गराष्ट्रम् ।

गङ्गा । दुःखातिभाराद् बाष्पोपरहृक्कण्ठी न मज्जोमि
कथयितुम् ।

जाम् । आवेदय ममाक्षीयं पुनदुःखं सुदुःखम् ।

संक्रान्तमस्ति हृदये येन सङ्घं भविष्यति ॥८६॥ (त)

गङ्गा । श्रूयताम् । शङ्खचूडो नाम नागः खल्वहम्
आहारार्थं वासुकिना वैनतेयाय प्रेषितः । किं वा विस्त-
रेण । कदाचिदयं रुधिरधारापहतिः पांशुभिरवकीर्य-
माणा दुलेक्ष्यतामुपयाति (य) । तत् संक्षेपतः कथयामि ।

विद्याधरेण केनापि कुरुषाविष्टचेतसा ।

मम संरक्षिताः प्राणा दत्त्वात्मानं गुरुकृते ॥८७॥ (द)

जाम् । कोऽन्य एवं परहितव्यसनी (ध) । बख ! ननु
संश्लेषोच्यतां जीमूतवाहननेति । हा हतोऽस्मि ! मन्द-
भाग्यः ।

(त) आवेदयेति । आवेदय विज्ञापय, मम आक्षीयं स्वीयं सुदुः-
खम् पुनदुःखं पुनार्थं वैकल्यरूपं हृदये संक्रान्तं स्थितम् अस्ति, येन
हृदयस्थितेन सङ्घं तवावेदनमिति भावः भविष्यति ।

(य) रुधिरधारेति । रुधिराणां धारापहतिः धाराचिह्नम् ।
पांशुभिः धूलिभिः अवकीर्यमाणा आच्छाद्यमाना । दुलेक्ष्यताम्
अदृश्यतामित्यर्थः ।

(द) विद्याधरेणेति । केनापि कुरुषाविष्टचेतसा विद्याधरेण
गुरुकृते आत्मानं सदेहं दत्त्वा मम प्राणा रक्षिताः ।

(ध) परेति । परेषां हृते हृतामुशने व्यसनी आरुक्कः निरत
रुक्कः ।

दृष्ट्वा । हा पुत्तक ! कहं तु ए एदं कथं (११) ।

मन्त्र । कहं सञ्जीभूदं एव दुश्चिन्तिदं (१२) । सर्वं भोक्तुं
गच्छन्ति ।

शङ्ख । मास्वम् । नूनमेती पितरौ तस्य महासत्त्वस्य ।
कथमप्रियवादिना-मया इमामवस्थां नीती । अथवा
विषाहन्तं विषधरस्य सुखात् किमन्यत्रिःसरति । अहो !
प्राणप्रदस्य सुसदृशं प्रत्युपकृतं जीमूतवाहनस्य शङ्खचूडेन ।
तत् किमधुनैवात्मानं व्यापादयामि । अथवा समाश्वान-
यामि तावदेतौ । तात ! समाश्वमिहि । अस्वा समाश्व-
सितु । उभौ समाश्वन्ति ।

दृष्ट्वा । वच्छे ! दृष्ट्वेहि मा रोष । अस्ते किं जीमूत-
वाहण्येण विष्णा जीवन्त । ता समस्मिन् दाव (१३) ।

मन्त्र । समाश्वय । अज्जउत्त ! कहि मए तुमं पेक्खि-
दव्वा (१४) ।

जीमू । हा वत्स ! गुरुचरणशुश्रूषाविधिः ।।

चूडामणिं चरणयोर्मम पातयता त्वया ।

लोकान्तरगतेनापि नाञ्जितो विनयक्रमः ॥८८॥ (न)

(११) हा पुत्तक ! कथं त्वदेवत् कथम् ।

(१२) कथं सञ्जीभूतमेव दुश्चिन्तितम् ।

(१३) दृष्ट्वे ! उत्तिष्ठ । मा रुदिहि । वयं किं जीमूतवाहनेन
दिना जीवामः । तत् समाश्वमिहि तावत् ।

(१४) आर्य्य पुत्र ! क्व मया त्वं प्रोक्षितव्यः ।

(न) चूडामणिमिति । त्वया मम चरणयोः चूडामणिं पातयता

चूडामणिं दृष्ट्वा । हा वय ! कथमेतावन्मात्रदयनः
संवृत्तोऽसि । हृदये दत्त्वा । अहह ! ! !

भक्त्या सुदूरमवनामितनम्रमौलेः

शश्वत्तव प्रणमतस्वरणी मदीयौ ।

चूडामणिर्निकषणैर्मंसृणोऽप्यहिंस्त्रौ

गाढं विदारयति मे हृदये कथञ्च ॥८८॥ (प)

दृष्ट्वा । हा पुत्र जीमूतवाहण ! जस्म दे गुरुजनसुखसूत्रं
वज्रिप्र अणुं सुहं ण रोअदि । सो कहिं दाणिं पिदरं
अज्झिप्र सोणमुहमणुहोदुं गदोसि (१५) ।

जोम ! जावम् । देवि ! किं जीमूतवाहनेन विना
जीवामी वयं येनैवं प्रलपामि ।

मम । मद्योर्निमग्न कृताञ्जलिः । ता देहि मे अज्जउत्त-

(१५) हा पुत्र ! जीमूतवाहन ! यस्य ते गुरुजनसुखसूत्रं वज्र-
यित्वा अणुत्वं सुहं यं रोचते । स कर्णमिदानीं पितरसञ्ज्ञित्वा अणु-
सुखमनुभवितुं गतोऽसि ।

निजिप्रता मया लोकान्तरगतेनापि विनयक्रमः शिष्टाचारपद्धतिः न
उज्ज्वलितः न त्यक्तः ।

(प) भक्त्या । भक्त्या सुदूरम् अत्यन्तम् अस्माभितः नमः
स्वभावाविनतः मौलिः मस्तकं येन तादृशस्य शश्वत् सततं मदीयौ चरणौ
प्रणमतः वन्दमानस्य तत्र चूडामणिः निकषणैः शणैः मंसृणोऽपि
चिकषणोऽपि अहिंस्रः कामलः सन् हृदये मदीये हत इति शेषः
कथञ्च कथं वा गाढम् अत्यन्तं विदारयति कथमहं चरणयोर्म्योऽपि
हृदये धार्यते इति तत्केयतीति भावः । वसन्तितहकं वृत्तम् ।

चिह्नं चूडामणिं जेष एदं हिषए कटुष जलणपवेसेष
अवणेमि हिषपस्य सन्नावटुक्कं (१६) ।

जीमू । प्रतिवर्त ! किमेवमाकुलयसि । ननु सर्वेषामे-
वास्माकमयं निघयः ।

उवा । महाराज ! ता किं प्रस्तेहिं पडिपालोपादि ।

(१७)

जीमू । न खणु देवि ! किञ्चित् । किन्त्वाहिताग्निना-
ग्निनाग्निना संस्कारो यत् किञ्चित् । अतोऽग्निहोत्रमर-
थादग्नीनादायात्मानमुदापयामः ।

उवा । आनयस्व । कटं मर्मकस्य कुत सकलमेवदं
विद्याधरकुलसुच्छिद्रम् । तदेवं तावत् । प्रकाशम् । तात !
न खल्वतिश्चित्तैव युक्तानिदमीदृशं साहसमनुदायम् ।
सविचाराणि हि देवविलसितानि । कदाचिन्नाय नाय
इति ज्ञात्वा परित्यज्यश्रावणम् । तदनयेव दिमा वेनतेय-
मनुसरामस्तावत् ।

उवा । सव्यदा देवदाणं प्रसादेण जीयन्तस्म पशवस्म
मुहं दमेस । (१८)

(१६) तद्देहि मे आद्यं पुत्रानन्दं चूडामणिं यनेन हृदयं रुचा
अवलनप्रवेगेन व्यपनयामि हृदयस्य मन्त्रापदुष्यम् ।

(१७) महाराज ! तत् किमस्माभिः प्रतिपाल्यते ।

(१८) सर्वथा देवतानां प्रसादेन जीयतः पुत्रस्य रुस्य दर्शयामः ।

(फ) व्याहिताग्नेः अग्निहोत्रिणः अन्येन आहुतातिरिक्तेन ।
उस्कारो दाहः ।

मह । आकगतम् । दुःसहं क्व एदं मम मन्दभस्माए । (१८)

काशू । वत्स ! अर्धितद्यैषा तव भारती भवतु । तथापि
साम्नीनामवाष्माकं (व) युक्तमनुसक्तुम् । तदनुसरतु
भवान् । वयमप्यग्निगिरणादग्निनादाय त्वरितमेवानु
गच्छामः । परीक्षामुज्जिता निष्कृण्वः ।

पुत्र । तद् वावद् गुरुङ्मनुसरामि । अद्यतो निर्वृण्व ।

कुष्माण्डा र्वाधिराद्रे नक्ष, कपर्णैर्द्रोणीरिवाद्रे नैवाः

द्वर्धत्स्वातवतान्तरः स्वनयनज्योतिः शिखायै शिभिः ।

मज्जकठारिषोरनखुरप्रान्तावगाढावनिः

शृङ्गापे मलयस्य पद्मगोरपुटैर्गादसौ दृश्यते ॥ ८० ॥ (भ)

ततः प्रायमव्यवहनस्यः पुरःपातिरनाद्यको गच्छतः ।

गच्छतः । जन्मनः प्रवर्धत भुजङ्गपतोन् अश्वता गदना-

शय्ये नवा दृष्टप्रव्येत् । वदयं महात्मा न केवलं न व्यथते ।

प्रहृष्ट इवाकमापि दृश्यते । तथाहि

(१८) दुःसहं खल्वेतद् मम मन्दभस्माद्यायाः ।

(व) साम्नीनाम् आग्नेयवर्तिनाम् स्पर्शिताग्नीनामवस्थः ।

(न) कुष्माण्ड इति । र्वाधिराद्रे योः कपर्णेन प्रहरेण्येन
अद्रेः पर्यतस्य नवाः द्रोणीतरव नदरिष कुवाण्डा, सस्य नदनयोः
ज्योतिः शिखायै शिभिः अर्चःकथतिः शुद्धं दग्धम् उत्स्वातम्
उन्मूलितञ्च यनात्तरं काननावकाशो यन् तथाभूतः, तथा मज्जतो
वज्रकठाराणां घोराणां नखराणां प्रान्तैः अर्धैः अग्निगाढा अग्निः
पृष्ठो येन तथाविधः असौ पद्मगानां नागानां रिपुः गुरुत्मान् मलयस्य
शृङ्गापे दूरात् दृश्यते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

ग्लानिर्नाधिकपीयमानरुधिरस्याप्यस्ति धैर्योद्दये-

मांसीत्कर्तनया रुजोऽपि बहूतः प्रीत्या प्रसन्नं सुखम् ।

मात्रं यत्र विलुप्तमेकपुलकस्तत्र स्फुटो दृश्यते

दृष्टिर्मय्युपकारिणीव निपतत्यस्यापकारिण्यपि ॥ ८१ ॥

(म)

ततः कुतूहलमेव जनितमस्यानया धैर्यवृत्त्या (य) ।

भवतु न भक्षयाम्येवैनम् । पृच्छामि तावत् कीदृशमिति ।

नादकः । शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्त-

मद्यापि देहे मम मांसमास्ति ।

दृष्टिं न पश्यामि च ते महात्मन् !

किं भक्षणात्त्वं विरतो गरुत्मन् ! ॥ ८२ ॥ (र)

(म) ग्लानिरिति । अधिकं यथा तथा पीयमानं रुधिरं यस्य तादृशस्यापि यस्य ग्लानिः व्यथा नास्ति, मांसात् न उत्कर्तनेन खण्डनेन जायन्ते इति तथोक्तः । रुजः पीडा, अपि बहूतः अल्प धैर्योद्दयैः धैर्यतिरेकैः सुखं प्रसन्नं विषादो दूरमाप्तामिति भावः, यत्र मात्रं शरीरं न विलुप्तं निपतत्य अपितु तत्र एकः केशलः मुहकः रोमहर्षः परमाणुरज्यजनितानन्दोदयादित भावः । स्फुटः स्पष्टः दृश्यते । अस्म्य दृष्टिः उपकारिणि आततायनि अपि मयि उपकारिणीव निपतति । शार्दूलनिकोद्धृतं एतम् ।

(य) धैर्यवृत्त्या धैर्यव्यवहारेण ।

(र) शिरेति । शिराणां मुखैः रक्तं स्यन्दते खल्वेव, अद्यापि यत्र देहे मांसम् अस्ति, हे महात्मन् ! ते तत्र दृष्टिं परितोष्य न पश्यामि, हे गरुत्मन् ! त्वं किं कथं भक्षणात् विरतः निवृत्तः ? ।

गरुडः । आत्मगतम् । आश्चर्यमाश्चर्यम् ! कथमस्यामप्य-
वस्थायामेवमूर्जितमभिधत्ते (ल) । प्रकाशम् ।

आवर्जितं मया चक्षुः हृदयात्तत्र शोषितम् ।

अनेन धैर्येण पुनस्त्वया हृतमिवाद्य मे ॥ ८३ ॥ (व)

तत् कस्वमिति शीतुमिच्छामि ।

मायकः । एवं क्षुधुपतप्तो (ग) न श्रावणयोग्यस्त्वम् । कुरुष्व
तावत् मन मांसशोषितेन त्वमिम् ।

गरुडः । सहमोपसृज्य । तावत् ! न खलु न खलु साहसम-
नुष्ठेयम् । नायं नागः । परित्यजेन । मां भक्षय । अहं तवा-
हाराद्ये प्रेपिताऽस्मि वासुकिना । उरसे ददाति (घ) ।

मायकः । गरुडं दृष्ट्वा । कष्टं ! विफलीभूतो मे
मर्माशयः शङ्खचूडे नागच्छता ।

गरुडः । उभो निरुध्य । हयोरपि भवतीवेध्यचिह्नम् । कः
खलु नागइति नावगच्छामि ।

गरुडः । स्थान एव भ्रातिः ।

पास्तां स्वस्तिकलक्ष्म वक्षामि तनी नालीक्यते कञ्चुकी
जिह्वे जल्पत एव मे न गणिते नाम त्वया द्वे श्राप ।

(ल) ऊर्जितं तेजःफलम् ।

(व) आवर्जितमिति । कया चक्षुः तत्र हृदयात् शोषितम् आव-
र्जितम् आहृतं पीतमित्यर्थः पुनः किन्तु त्वया अनेन धैर्येण एत-
दवस्थायासपि स्वलोभ्यवरूपेणेति भावः । मे मम शोषितमिति
शेषः आहृतमिव ।

(ग) क्षुधुपतप्तः क्षुधानिपोद्धितः ।

(घ) उरः वक्षःस्थलं ददाति दर्शयतीत्यर्थः ।

तिस्रस्त्रीवविषाम्निधूमपटलव्याविष्टारत्नत्वयो

नैता दुस्सह्योक्तसौत्कृतमरुत्पोडाः फणाः पश्यसि ॥८४॥

(स)

गरुडः । उभो निरुध्य शङ्खपुङ्ख फणां दृष्ट्वा । तत्कः खलु
मया व्यापादितः ।

शङ्ख । विद्याधरवंशतिलको जीमूतवाहनः । कथ-
मकारुणिकेन त्वया इदमनुष्ठितम् ।

गरुड । खगतम् । कथमनुष्ठितम् । प्रयं विद्याधरकुमारो
जीमूतवाहनः ?

मेरो मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानी महेन्द्राचले

कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारभागेष्वपि ।

टिक्छेषु च तेषु तेषु बहुयो यस्य युतं तस्यथा

लोकालोकविचारिचारणगणैरुद्गीयमानं यमः ॥८५॥ (इ)

(स) व्याप्तामिति । वक्षसि अक्षिक लक्ष्म अक्षिकं नाम नाग-
विष्णुविशेषः तदेव लक्ष्म लक्ष्मम् व्याप्तां तिष्ठत, तनी शरीरे अमेति
शेषः कञ्चुकः (खोचोस इति यस्य प्रसिद्धिः) न व्याचोक्षते न दृश्यते
त्वमेति शेषः । किञ्च त्वया उत्पन्नः व्यापत एव न ह्ये जिह्वे अपि
न गच्छते न जायते नाम, तथा तीव्रे च तीक्ष्णे दाहणेनेत्यर्थः
विषाम्नेः धूमपटलेन धूमनिषेदेन व्याजिह्वा मखिना रत्नानां त्वयः
कान्तयः दाहां तथोक्ताः दुःखहेन मोदुमगच्छेन योक्तेन यत् सौत्कृतं
सौत्कारः तदेव मरुत् वायुः कम्पनकारित्वादिति भावः । तेन पोडा
कम्पनरूपा व्यथा दाहां तादृशीः तिलः एताः फणाः न पश्यसि ? ।
घातृष्वविशोद्धितं दृष्टम् ।

(इ) मेराविति । मया खलु मेरो सुनेहवैले मन्दरक पर्वतक
कन्दरासु युहासु, हिमवतः हिमाचलस्य सानी प्रक्षे, महेन्द्राचले,

सर्वथा महत्यङ्कः पङ्के (ख) निमज्जोऽस्मि ।

नायकः । भोः फणिपते ! किमेवमुद्दिम्योऽसि ।

गङ्गा । किमस्थानमिदमावेगस्य (क) ।

अशरीरमिदं दत्त्वा ताच्छात् परिरक्षितं यदीयमिदम्

युक्तं नेतुं भवतः पातालतलादपि तत्त्वं माम् ॥८६॥ (ख)

गङ्गा । अये ! करुणाद्र्चेतसा घनेन महात्मना

अस्मदपासगोचरपतितस्यास्य फणिनः प्राणान् रक्षितुं

स्वदेहं आह्वारार्थमुपनीतः । तन्महदुक्त्यमेतस्या कृतम् ।

किं बहुना बोधिसत्त्व एवायं व्यापादितः । तस्य महतः

पापस्य अग्निप्रवेशादृतं नान्यत् प्रायश्चित्तं पश्यामि । तत्

क नु खलु वङ्गिं समासादयामि (ग) ।

केवासस्य शिखातलेषु, मण्डपस्य पर्वतस्य ग्राम्भारभागेषु पुरविभागेषु तथा तेषु तेषु टिक्कज्जेषु दिगन्तकाननेषु बहुयः प्रभूतं पुनः पुनर्वा लोकालोके प्रवर्तते विचरन्तीति तद्योक्ता ये चारणगन्धाः वैतालिकवर्णाः ते उच्चैर्गान्धारधामेषु गीयमानं तत् प्रसिद्धं ययः श्रुतम् । शार्दूल-
पिक्क्रीडितं वृत्तम् ।

(ख) अङ्कः पङ्के पापपङ्के ।

(क) अस्थानम् अयोग्यस्थानम् । आवेगस्य वैकुण्ठस्य ।

(ख) अशरीरमिति । अशरीरम् इदं दत्त्वा ताच्छात् गङ्गात् यदीयं यस्य मम इदं शरीरं परिरक्षितं त्यजेति चेष्टः तं वा भवतः पातालतलात् अपि तत्त्वं नेतुं युक्तम् । इत्यन्धूते पाताले कथमहं सुखं इष्येयमिति अतस्तत्त्वादपि तले मम गमनं युक्तमिति निश्चयः ।

(ग) बोधिसत्त्वः तदास्यः बरुणाधारः कश्चिन्महात्मा । समा-
सादयामि प्रसीमि ।

दिशः पश्यन् । अये ! अमी केचित् गृहीताम्नय इत
एवागच्छन्ति । तद् यावदेतान् प्रतिपालयामि ।

शङ्ख । कुमार ! पितरौ ते प्राप्नौ ।

मायकः । समन्ध्रमम् । शङ्खवूड ! समुपविश्योत्तरीयेण
आच्छादितशरीरं कृत्वा धारय माम् । अन्यथा कदाचि-
दीदृशं सहसैव मां दृष्ट्वा अस्या जीवितं जहात् ।

शङ्ख । पार्श्वपतितमुत्तरीयं गृहीत्वा तथा करोति ।

ततः प्रविशति पत्नीबधूममेतौ जीमूतकेतुः ।

जीमू । शास्त्रम् । हा पुत्र जीमूतवाहन !

आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायां क्रमः
किं रक्ष्या बहवः किमेक इति ते जाता न चिन्ता कथम् ।
तार्क्ष्यात् वातुमहिं स्वजीवितपरित्यागं त्वया कुर्वता
येनात्मा पितरौ बधूरिति हतं निःशेषमेतत् कुलम् ॥ ८७ ॥

(घ)

दृष्ट्वा । मलयवतीसदृशम् । जादे ! विरम मुहुत्तप ।

(घ) आत्मीय इति । कृपायाम् अयम् आत्मीयः स्वजनः, अयं
परः इत्ययं क्रमः नियमः विचार इत्यर्थः कुतः, अयं खलु सत्यमेव
कृपावितरणे आत्मपरविचारो नास्तीति तथ्यमेवेत्यर्थः । किन्तु बहवः
किं रक्ष्याः रक्षणीयाः ? किम् एकः रक्ष्यः इति ते तत्र कथं न
चिन्ता जाता । येन त्वया अहिं पक्ष्यगम् एकमिति शेषः त्वात् रक्षितं
स्वशरीरपरित्यागं कुर्वता सता आत्मा पितरौ बधूरिति एतत् कुलं
निःशेषं हतं नाशितम् । शार्दूलविज्जीडितं हस्तम् ।

अधिरत्ननिषङ्गस्तवालविन्दूहिं अहिहवीषदि (ङ) अत्र
अग्नी (२०) ।

सर्वे परिक्रामन्ति ।

जीम् । हा पुत्र जीमूतवाहन !

गरुडः । शुभा । हा ! जीमूतवाहनेति ब्रवीति । तद्-
व्यक्तमयमस्य पिता । तत् किमेतदीयेनाग्निना आत्मानमु-
द्दीपयामि । न शक्नोमि अस्य पुत्रघातकञ्जया सुखन्दयं-
यितुम् । अथवा किमग्निहेतोः पर्याकुलोऽस्मि । तटस्थ (च)
एवास्मि अलनिधेः । तद् यावदिदानीं ।

ज्वालाभङ्गैश्चिलोक्यसनरसलसत्कालजिह्वापकल्पैः

सर्पद्भिः सप्तसप्तैः पद्मैश्च कवलीकृतुं मौयैः समुद्रे ।

स्वैरेवोत्पातवातप्रसरपटुतरैर्धुञ्जिते पञ्चधातैः

अस्मिन् कल्याणसानज्वलनभयकरे बाह्वाम्नी पतामि ८८

(ङ)

इत्युत्थातमिच्छति ।

(२०) जाते ! विरगं सङ्गर्तम् । अधिरत्ननिषङ्गाप्यविन्दुभिरभि-
मयतेऽयमाग्नः ।

(ङ) अभिभूयते निर्वाणम् प्राप्यते ।

(च) तटस्थः तोरस्थः ।

(छ) ज्वालाभङ्गैरिति । त्रिलोक्यस्य त्रिभुवनस्य पश्यने यः रसः
अनुरागः तेन लसत स्फुरत् यत् कालस्य जिह्वायां तत् कल्पैः तत्-
सप्तसप्तैः सर्पद्भिः सप्तसप्तैः अतएव सप्तसप्तैः सूर्यैश्च पटं स्थानं
सूर्यलोकमित्यर्थः । कवलीकृतुं पानीकृतुं रङ्गैः सप्तसप्तैः ज्वालाभङ्गैः
अग्निनिधेयैः उपलब्धिते इति शेषः उपलब्धये तृतीया । स्वैरेव उत्-

नायकः । भोः पक्षिराज ! अलमनेनाध्यवसायेन ।

नायं प्रतीकारोऽस्य (ज) पापमनः ।

गरुडः । जातुभ्यां स्त्रित्वा कृताञ्जलिः । भो महात्मन् !
कस्तर्हि कथ्यताम् ।

नायकः । प्रतिपालय घणमेकम् । पितरौ मे प्राप्नो-
यावदेतौ प्रणमामि ।

गरुडः । एवं क्रियताम् ।

जीमू । दृष्ट्वा सङ्घर्षम् । देवि ! दिष्ट्या वर्धसे । अयं वक्षो-
जीमूतवहनो न केवलं ध्रियते । प्रत्युत कृताञ्जलिना
गरुडेन शिथिलेव पर्युपास्यमानस्तिष्ठति (झ) ।

दृष्ट्वा । महाराज ! कथयन्ति । अक्षदसरीरस्य मुहं
पेक्विस्मं (२१) ।

सख ! अहं अज्जठत्तं पेक्विस्म अदिपिपत्ति करिष-
य पत्तिग्रामि (ज) । (२२)

(२१) महाराज ! कृतार्थाणि । अक्षतसरीरस्य सङ्घं प्रेक्ष्ये ।

(२२) अहमायं पुत्रं प्रेक्ष्य अतिप्रियमिति कृतं न प्रत्येभि ।

पाते प्रलये यः वातस्य प्रसरः प्रस्फुरणं तद्वत् पटुतराः प्रचण्डा-
दत्त्वर्धः तेः प्रलयोर्वातेः सदृशे धुलिते मन्दोपिते कल्यावसाने प्रलये
यः ज्वलनः अग्निः तद्वत् भयकरे भयजनके अग्निं वाङ्वाग्नी
पतामि । अग्धराष्टसम् ।

(ज) प्रतीकारः प्रायश्चित्तम् ।

(झ) ध्रियते जीवति । पर्युपास्यमानः श्रेयमानः ।

(ज) प्रत्येभि दिश्विभि ।

जीनू । उपसृत । वय ! एतेहि । परिष्वजस्व माम् ।

नायकः । एत्यातमिच्छन् पतितोत्तरीको मूर्च्छति ।

यह । कुमार ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

जीनू । हा वय ! कथं मां दृष्ट्वा परिष्वङ्गं (ट) गतो-
ऽसि ।

एहा । हा पुत्तक ! कहं बापामेत्तकेष वि तुए च
सम्भावदिहि (२१) ।

भव । हा अज्जउत्त ! कहं गुरुपथो वि दे च पेक्खि-
दब्बो (२४) । वरें कोहं नञ्चलि ।

यह । हा ! यहचूहहतक ! कथं गर्भस्थ एव न विप-
न्नोऽसि । येनैवं चचे चचे मरणातिगं दुःखमनुभवसि ।

गरुडः । सर्वमिदं मम नृशंसस्य असमीक्षकारिताया
विकृन्धितम् (ठ) । तदेवं तावत् करोमि । पञ्चाभ्यां वीजयन् ।
भो महात्मन् ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

नायकः । समाश्वस । यहचूह ! समाश्वसय गुरुन् ।

यह । तात ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अय्य !
समाश्वसिहि समाश्वसिहि । उभौ समाश्वसितः ।

(२१) हा पुत्तक ! कथं बापामेत्तकेष त्वया न सम्भावितास्मि ।

(२४) हा आर्यपुत्त ! कथं गुरुजनोऽपि ते न प्रेक्षितव्यः ।

(ट) परिष्वङ्गम् आशिङ्गनम् ।

(ठ) असमीक्षकारिताया अविक्षयकारितायाः । विकृन्धितं
विदार्यः कार्यं निरर्थकः ।

एडा । पुत्त ! कहं प्रेक्षन्ताणं एव्व भग्गहाणं कदन्त-
हदएण भवहरीयसि । (२५)

जीमू । देवि ! मैवममङ्गलवादिनी भव । भ्रियत एवा-
युष्मान् । तद्धूः समाश्वासयताम् ।

एडा । सुखं वस्सेणाएत्थ रुदती । पडिहदममङ्गलम् । थ
रोइस्साम् । मल्लपवदि ! समस्सस । वच्चे ! उट्ठेहि उट्ठेहि ।
वरं एत्तिअवेलं तुमं भत्तुणी मुहं पेक्ख । (२६)

मल । समाश्वस्य । । हा अज्जउत्त ! (२७)

एडा । मलययत्था सुखं पिधाय । वच्चे ! मा एव्वं करेहि ।
पडिहदं क्खु, एदं (२८) ।

जीमू । शास्त्रमात्मगतम् ।

विलुप्तशेषाङ्गतया प्रयातान्

निराश्रयत्वादिव कण्ठदेयम् ।

प्राणांस्थजन्तं तनयं निरीक्ष्य

कथं न तापात् शतधा प्रयामि ॥ ८८ ॥ (८)

(२५) कथं प्रेक्षमाणा नामेवास्माकं कृतान्तकृत्यनापत्तिरसि ।

(२६) प्रतिवृत्तममङ्गलम् । न रोदित्यामि । मलययति ! समाश्व-
सिहि वरमेतस्यां वेलायां त्वं भर्तुर्मुखं प्रेषय ।

(२७) हा आश्चर्यपूर्ण !

(२८) वत्से ! मैवं कुरु । प्रतिवृत्तं स्त्वमेतत् ।

(८) विलुप्तेति । विलुप्तशेषाणि विनष्टशेषाणि अङ्गानि अश्रवणा-
यस्य तत्तया हेतुना निराश्रयत्वात् निरवशम्भनत्वादिव कण्ठदेयं प्रया-
तान् गतान् प्राणान् स्थजन्तं तनयं पुत्रं निरीक्ष्य तापात् व्यथाति-

नह । हा अजउत्त ! अदिदुत्तरकारिणी कउ, पहं ।
जा ईदिसं अजउत्तं पेक्खन्तो अज्जावि जीमिधं च परिच-
यामि (१८) ।

उहा । नावककाङ्गानि अउप्पन्तो गरुडहृदि । विसंसं (उ)
कहं दाणीं तए एदं पावहमाचजीववसोहं तं एव एद-
वत्थं पुत्तपक्ख मे सरीरं कथं (१०) ।

नावकः । अय्य ! मा मैवं । किमनेन कृतम् । ननु मूय्य-
मय्ये तदीदृशमेव (ण) परमायतः । पय्य
मेदोऽस्मिमांसमज्जासकत्वात्तेऽस्मिंस्व बाह्वते ।
शरीरे वास्ति वा शोभा सदा बीभत्सदर्शने ॥ १०० ॥ (त)

(१८) हा आर्यपुत्र ! अतिदुत्तरकारिणी खल्वहम् । वा ईदृशम्
आर्यपुत्रं प्रेषयान्ता कदापि जीवितं न परित्यजामि ।

(१०) अयं ! कथमिदानीं त्वया एतदारोहक्षवयौवनशोभं तदे-
वेतावदवस्थं पुनकथ्य मे शरीरं कृतम् ।

रेकात् कथं यतथा न प्रयामि न विदीर्ये इत्यर्थः । उपजाति-
कृतम् ।

(८) अयं ! निर्दय !

(७) एतत् शरीरमिति शेषः परमायतः तत्त्वतः ईदृशम् एत-
दवस्थमेव ।

(त) मेद इति । मेदसां वसानाम् कस्यां कङ्काजानां कोसाभां
मज्जानाम् अस्त्रजां वधिराणाञ्च सङ्घाते समष्टिरूपे त्वया समया
व्याहृते आम्हादिते सदा बीभत्सं दृश्यतं दर्शनं यस्य तादृशे अस्मिन्
शरीरे का वा शोभा अस्ति ? नैव कापि शोभेत्यर्थः । तत् कथमेन-
मधिष्णिपति जननीति भावः ।

गरुडः । भी महात्मन् ! नरकानलज्वालावलीकमिवा-
कानं मन्यमानो दुःखं तिष्ठामि । तदुपदिश्यतां येन मुचे-
यमस्मादेनसः । (ध)

नायकः । अनुजानातु मां तातः । यावदस्य पापस्य
प्रतिपक्षमुपदिशामि । (द)

लीमू । वक्ष ! एवं क्रियताम् ।

नायकः । वैनतेय ! श्रूयताम् ।

गरुडः । कताञ्चिः । आश्नापय ।

नायकः ।

नित्यं प्राणाभिघातात् प्रति विरम कुरु प्राकृतस्वानुतापं
यज्ञात् पुण्यप्रवाहं समुपचितुं दिश्यन् सर्वसत्त्वेष्वभीतिम् ।
मग्नं येनात्र नैनः फलति परिणतं प्राणिहिंसासमुत्थं
येनैतद्धारिपूरे जलवणकणमिव चिह्नमस्तद्धृदस्य ॥१०१॥ (ध)

(द) नरकेति । नरकानलस्य ज्वालाभिः शिखाभिः यमकीदृ-
दग्धमिव । एतत् पापात् ।

(द) प्रतिपक्षं शत्रुं प्रायश्चित्तमिति यावत् ।

(ध) नित्यमिति । नित्यं सततं प्राणाभिघातं परप्राणहोकात्
प्रति विरम निवर्त्तय, प्राक् पुनश्चिन्तुं काले कृतस्य प्राणिहिंसनरूपस्य
पापस्य अनुतापं कुरु, कथमेतद्वया कृतमिति सन्तापम् अनुभव,
सर्वेषु सत्त्वेषु जीवेषु अभीतिम् अभयं दिश्यन् ददतु यज्ञात् पुण्यप्रवाहं
पुण्यसङ्घर्षं समुपचितुं अनुताप, येन येन उल्लङ्घनेष्वर्भणा इति
भावः । इत्थं जगति प्राणिहिंसासमुत्थं जीवहिंसामञ्जानं परिणतं
महोक्तुमिति । एतत् यनः पापं सुदस्य अन्नः वारिपूरे जलप्रवाहे
चिह्नं दण्डकणमिव मग्नं विखोजं विनष्टमिति यावत् न फलति न
फलं निर्वादादिकम् इत्यादयतीत्यर्थः । अग्निराद्यन्तम् । उपमाः चतवारः ।

गरुडः । यदाज्ञापयसि ।

यज्ञाननिद्राययितो भवता प्रतिबोधितः ।

सर्वप्राणिवधादेव विरतोऽद्यप्रभृत्यहम् ॥ १०१ ॥ (न)

सम्प्रतिहि

क्वचिद् द्वीपाकारैः पुलिनविपुलैर्भोगनिबहैः

लतावत् भ्रान्तिर्वल्लितशरीरः क्वचिदपि ।

वज्रं कूलात् कूलं क्वचिदपि च सेतुप्रतिषमः ।

समाजो नागानां विचरतु महीदन्वति सुखम् ॥ १०२ ॥ (प)

अपि च,

स्वस्थानापादलम्बान् घनतिमिरनिभान् केशपाशान् बह्वन्धः

सिन्दूरेणैव दिग्धैः प्रथमरविकरस्यमंताम्बैः कपोलैः ।

(न) कश्चानेति । यज्ञानमेव निद्रा तथा ययितः सुप्तः अवेतन
रतिं यावत् एषः अहं भवता प्रतिबोधितः जागरितः सन् अद्यप्रभृति
सर्वेषां प्राणिवनां वधात् विरतः निवर्त्त इत्यर्थः ।

(प) क्वचिदिति । नागानां समाजः गणः क्वचित् द्वीपाकारैः
सर्वतो जलवेष्टितो भूभागः द्वीपमुच्यते तदाकारैः, पुलिनं मैकतं
तोयोत्थितं तत् पुलिनं मैकतं विक्रान्तमवमिन्धमरः, तद्वत् विपुलाः
वृज्जलः तैः भोगनिबहैः शरीरसमूहैः भोगसुखेषु आदिभूतावकुलं कष-
काययोरित्यमरः । उपललितः क्वचित् बलियुतं मण्डलकृतं शरीरं
येन तथोक्तः अतएव कृता ललिता व्यापत्तं ललभ्यस्य स्यादावर्त्त-
ऽन्धसां भ्रम इत्यमरः, भ्रान्तिः भ्रमः येन तथाभूतः क्वचित् अपि
कूलात् कूलं वज्रं गच्छन् अतएव सेतुप्रतिषः सेतुनिभः सन् मही-
दन्वति महासमुद्रे सुखं निर्भयमिति यावत् यथा यथा विचरतु
सञ्चरतु । शिखरिणीकृतं रसैर्बहैश्चिन्ता यमनसमन्तातः शिखरिणीति
तत्तत्तथा ।

आयासेनालसाह्योऽप्यवगच्छितरुजः कानने चन्दनानाम्
अस्मिन् गायन्तु रागादुरगयुवतयः कीर्त्तिं मेतां तवैव ॥ १०४ ॥

(फ)

नायकः । साधु महासत्त्व ! साधु ! अनुमोदामहे ।
सर्वथा दृढसमाधानो (व) भव । शङ्खचूड निर्दिष्ट । शङ्खचूड !
त्वयापि स्रग्दहमिदानीं मम्यताम् ।

शङ्ख । निश्चय अधोमुखस्तिति ।

नायकः । निश्चय सातरं पश्यन् ।

उत्प्रेक्षमाणा त्वां तार्क्ष्यश्च कुटिलनिपातितम् ।
त्वद्दुःखदुःखिता नूनमास्ते सा जननी तव ॥ १०५ ॥ (भ)

(फ) सप्तान्वित । उरगाणां नागानां युवतयः पत्न्यः सप्तान्
स्त्वहितान् अतएव आपादनान् चरणपय्यनिपातितानित्यर्थः धन-
तिमिरनिभान् सान्द्रान्यकारप्रतिमान् केशपाशान् वेणीयुक्तकेशानि-
त्यर्थः बह्वर्ण्यः दधाना इत्यर्थः प्रथमेन नयोदितेन रविकरेण सूर्य-
किरणेन यः सृष्टः तेन तावताः रक्ताः तैः अतएव सिन्दूरण्येव दिग्धैः
हिमैः कपोलैः उपलक्षिता इत्यर्थः आयासेन अमेण विचारजनिते-
नेति भावः कलशानि आभानि अङ्गानि यासः तथोक्तः अपि स्व-
गणितना अविनितः रुचः प्रीडाः अभजनिता इति भावः याभिः
तदाभूताः सत्यः अस्मिन् चन्दनानां कानने रागात् अतुरागात् तवैव
यशस्यस्य सत्यव्यवच्छेदकत्वात् न भवेति भावः एतां कीर्त्तिं नातोऽ
अभयदानजनितामिति शेषः गायन्तु कीर्त्तयन्तु । सम्प्राप्तम् ।

(व) अनुमोदामहे अनुमन्यामहे । इदं समाधानं निश्चयो यस्तु
तादृशः सत्यप्रतिष्ठ इत्यर्थः ।

(भ) उत्प्रेक्षमाणेति । सा तव जननी त्वां तार्क्ष्यं च गुरुदेव
बहुकोशं बहुपे निपातितम् उत्प्रेक्षमाणा सम्भावयन्ती अतएव नूनं

दृष्ट्वा । खलुम् । धन्या खलु सा जननी या गहङ्गमुहपट्टि-
दस्म अखदसरीरस्म एव पुत्तपस्म मुह प्रेक्षित्वादि(११) ।

यद्वा । अस्व ! सत्यमेवेतत् । यदि कुमारः स्वस्मी भवि-
ष्यति ।

नायकः । वेदनां नाटयन् । अहह ! परार्थसम्पादनरसात्ते-
पाटेतावती वेला मया न लक्षिताः । सम्प्रति तु मां बाधि-
तुमारब्धा मर्म्मच्छेदिभ्यो वेदनाः । नरबाधस्यां नाटयति (म)

जीभू । ससम्भ्रमम् । हा वत्स ! किमेवं करोषि ।

दृष्ट्वा । हा ! किं तु खलु एवं वदति । सोरस्ताङ्गम् । परि-
त्ताग्रह परित्ताग्रह । एषी खलु मे पुत्तपो विवज्जइ । (य) (१२)

(११) धन्या खलु सा जननी या गहङ्गमुहपटितस्याशतशरीरस्थैव
पुत्रकस्य सुखं प्रेक्षिष्यते ।

(१२) हा ! किं तु खलु एवं वदति । परित्ताग्रहं परित्ताग्रहम् ।
एष खलु मे पुत्रको विपद्यते ।

निश्चितं तत्र दुःखेन भोकेन दुःखिता आत्मा आस्ते तिष्ठति, अथवा
मूढं मन्थे इत्युत्प्रेक्षा । अतः सत्वरं त्वया माता आश्वासनीयेति
भावः ।

(म) नाटयन् अभिनवन् । परार्थेति परार्थस्य परकार्यस्य
मागप्राणरक्षणरूपस्य इति भावः सम्पादने यो रसः अतुराग तस्य
आक्षेपात् अतिरेकात् । लक्षिताः गणिताः वेदना इत्यनेनाश्रयः ।
वेलाजिति व्याख्येयं द्वितीया । नाटयति अभिनवति ।

(य) सोरस्ताङ्गं वक्षःस्थलं ताडयित्वा । विपद्यते क्षियते ।

(र) समानय संयोजय ।

वह । हा अज्जउत्त ! परिसरदुक्कामो विष सक्खी-
असि । (३३)

नायकः । अज्जहिं चरुनिअन् । यच्चवुड्ढ ! समानय (२)
मे हस्ती ।

यज्ज । तथा कुर्वन् । कट्टमनाधीकृतं (३) जगत् ।

नायकः । अहोकीचित्तपणुः पितरं पय्यन् । तात ! अय्य !
अयं मे पश्चिमः प्रचामः ।

गाथाण्यमूनि न वदन्ति सचेतनत्वं

ओषं स्फुटाक्षरपदां न गिरं शृणोति ।

कट्टं निमीलितमिदं सहसैव चक्षुः

हा तात ! यान्ति विषयस्य समासबोऽमी ॥१०६॥ (४)

अथवा । संरक्षता पक्षगम् । रत्नादि पठिता पतति ।

यज्ज । हा पुत्त ! हा वच्छ ! हा गुरुपणवच्छस !
कहिंसि । देहि मे पडिवपणं (३४) ।

(३३) हा आर्यपुत्र ! परित्यक्तकाम इव सक्कसि ।

(३४) हा पुत्र ! हा वय्य ! हा गुरुजनपक्षगम् । कायि । देहि
मे प्रतिवचनम् ।

(३) तथा कुर्वन् करो संबोजवन् । अनाधीकृतं वाचनद्वयं कृतं
जयेति शेषः । पश्चिमः शेषः ।

(४) नागाधीति । अमूनि गात्राणि अक्षानि सचेतनत्वं चेतन्य-
मित्यर्थः न वदन्ति अवयवानि भवन्तीत्यर्थः । ओषं 'अक्षेन्द्रियं' स्फुटानि
सुव्यक्तानि अपि अक्षरपदानि बद्धां तादृशीनपीति शेषः । गिरं वाचं
न शृणोति । कट्टम् इदं चक्षुः सहसैव निमीलितम् । हा तात !

जीम् । हा बन्ध ! जीमूतवाहन ! हा प्रचक्षिण-
वक्त्रम् ! हा सर्वगुणनिधि ! क्षासि देहि मे प्रतिवचनम् ।
हस्ततर्क्षिण्य । कष्टं भोः कष्टम् ।

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः

अमः क्षान्तिं वोढुं क इह विरता दानपरता ।

कृतं सत्यं सत्यं व्रजतु च क्षपा क्षाय क्षपया

जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय ! लोकान्तरगते ॥१०७॥ (य)

मल । हा पञ्चउत्त ! कहं परिचरप गदोसि अदि-
णिग्घिणे मलपवदि ! किं तए पेक्खिद्वयं ? आ एत्ति प्रं
वेलं जीविषासि (१५) ।

गङ्ग । हा कुमार ! केमं प्राणेभ्योऽपि वक्त्रभं जनं परि-
त्यज्य गम्यते । तदवश्यमस्येति त्वां गङ्गचूडः ।

(१५) हा आर्य्यपुत्र ! कथं परित्यज्य गतोऽसि । क्षतिनिर्दोषे
मल्लयवति ! किं त्वया मे क्षितव्यम् ? या एतावद्देलं जीवितासि ।

विदग्धस्य मम अस्मीत्यस्यः प्राणा यानि निर्गच्छन्ति । यस्यन्तर्हितकं
एतम् ।

(य) निराधारमिति । हे तनय ! त्वयि लोकान्तरगते सति
धैर्यं निराधारं निराश्रयं न कोऽपीदानीं धैर्यमाश्रयतीति भावः
विनयः कमिव शरणं रक्षितारं शरणं स्फुरद्भित्तोरित्यमरः यातु
गच्छतु न कमपीत्यर्थः इह जगति क्षान्तिं क्षमां वोढुम् आश्रयितुं
कः क्षमः शक्नोति ? न कोऽपीत्यर्थः दानपरता वदान्यता विरता
रक्षिता, सत्यं सत्यं निश्चितं कृतं विनयम्, अद्य क्षपया दीना क्षपा
इया क क्व व्रजतु गच्छतु ? किं वक्तुना अद्य जगत् शून्यं जातम् ।
सर्वगुणशालिनस्तत्र विरहादिति भावः । शिफरिणीष्टम् ।

गरुडः । कष्टमुपरतोऽयं मे महाका । तत् किमिदानीं
करोमि ।

दृष्ट्वा । साक्षमूर्ध्वमवबोध्य । भगवन्तो लोकपाला ! कष्टमि
ममिदेष सेक्षिष पुत्तस्य मे जीवामेहि (३६) ।

गरुडः । वक्ष्येमात्मगतम् । अये ! समृतसङ्कीर्तनात्
साधु स्मृतम् । मन्ये प्रनष्टमयशः । तद् यावत् त्रिदशपति-
मभ्यर्थ्य तद्विदुष्टे नास्त्ववर्षेण न केवलं जीमूतवाहनमेता-
नपि पूर्वभक्तितानस्त्रिगोपानुवगपतीन् प्रत्युज्जीवयामि ।
यदि न ददात्वसौ (स) तदाहम् ।
पक्षैः पीत्वाम्बुनाथं पटुतरजवनैः प्रेथ्यमाणः समीरैः
नेत्राग्निप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्मानलहादृशाकैः ।
चक्ष्वा सक्षूर्णं यकाग्रनिधनदगदाम्रेतलोकैयदण्डान्
आर्जो निजेत्य देवान् क्षणममृतमयं वर्षमभ्युत्सृजामि ॥ १०८ ॥
(६)

(३६) भगवन्तो लोकपालाः । कष्टमप्यस्तेन रिक्ता पुत्तस्य मे
जीवय ।

(५) उपरतः स्मृतः ।

(६) त्रिदशपतिं देवराजम् । अभ्यर्थ्य याचिषा, तद्विदुष्टेन
तद्वक्त्रेन । असौ देवराजः ।

(७) पक्षैरिति । पटुतराः सप्तर्षतराः कृतएव जवना वेगवन्तः
तैः समीरैः पवनसदृशैरित्यर्थः पक्षैः प्रेथ्यमाणः उक्षुमान इत्यर्थः
अम्बुनाथं सक्षूर्णं पीत्वा नेत्राग्निनाथः प्लोषः दाहः तेन वा मूर्च्छा
भोहः तथा विधुरा विह्वलाः सन्तः निपतन्तः क्षान्धाः क्षान्तिकाः

तदयं गतीस्मि । इति साटोपं (क) परिक्रम्य निष्कान्तः ।

जीम् । वक्ष्ये शङ्खचूड । किमद्यापि ख्योयते । समाहृत्य
दारुणि पुत्रस्य मे विरचय चिताम् । येन वयमप्यनेन
सहैव गच्छामः ।

एवम् । पुत्र शङ्खचूड । लघुं सज्जेहि । दुःखं पम्हे हिं
विषा भाउणी दे चिट्ठदि (३७) ।

शङ्ख । माधवम् । यदाशोपयन्ति गुरवः । नन्वग्रग
एवाहं युष्माकम् । त्वयाय वितारचनां रुमा । तातं ! अम्ब !
सज्जीकृतं चिता ।

जीम् । देवि ! किमपरं रुच्यते । तदुत्तिष्ठ चिताया-
मारोहामः । मध्ये उत्तिष्ठति ।

मम । बह्मलिङ्गं पश्यन्ती । भगवदि गौरि ! तु
पापत्तं । जहा विजाहरचक्रवर्ती भक्ता ते भविष्यदिति ।
ता कहं मम मन्दभगाए कटे तुमं पलिपवधणा मं-
वुत्ता । (३८)

(३७) पुत्र शङ्खचूड ! लघुं सज्जय । दुःखमस्याभिर्विना भ्राता
ते तिष्ठति ।

(३८) भगवति गौरि ! त्वया शोकाग्रम् । विद्याधरचक्रवर्ती भक्ता

हादय चर्काः सूर्याः यस्य तथाभूतः चक्षुः शङ्खस्य इन्द्रस्य अश्विनः,
धनदस्य कुबेरस्य गदा, प्रेतलोकाणां सोमस्य वज्रस्य दण्डः तान्
सङ्गूर्य स्वाजौ युद्धे देवान् निर्लिख्य पराभूय जलम् अमृतमयं
वर्षम् अमृतसृजामि करोमीत्यर्थः । अश्वराक्षसम् ।

(क) साटोपं ससम्भ्रमं सावेगं वा ।

ततः प्रविशति वसन्तमा गौरी ।

गौरी । महाराज ! जीमूतकेती ! न खलु साहसमनु-
ष्ठातव्यम् ।

जीमू । अये ! कथममीषदृशं ना गौरी ।

गौरी । भगवन्तोत्तुह्य । वक्षे ! कथमहमस्त्रीकवादिनी
भवेयम् । नावस्तुपश्यन् वसन्तकुञ्जवेनाभ्युक्ष्य ।

निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः ।

परितुष्टास्मि ते वक्ष ! जीव जीमूतवाहन ! ॥१०८॥ (क)

नावक्षः । उत्तिष्ठति ।

जीमू । वक्षस्व । देवि ! दिष्ट्या वक्षसे । प्रत्युज्जीवितो
वक्षः ।

इहा । भगवदीय पसादेन । ॥११॥

नावक्षः । गौरी इहा बहाम्निः । अये ! कथममीषदृशं ना
भगवती ? ।

अभिसंधितास्त्रिज्वरदे । प्रविशति तज्जनार्त्तिहारिणि ! शरण्ये !
शरण्यौ नमाम्यहं ते विद्याधरवन्दिते । गौरि । ॥११॥ (ख)

ते भविष्यतीति । तत् कथं नम मन्दभाष्यायाः कृते त्वमस्त्रीवचनना
संभृता ।

(१८) भगवत्याः पसादेन ।

(क) निजेनेति । हे वक्ष ! जीमूतवाहन ! निजेन जीवितेन
जगतामुपकारिणः ते तव परितुष्टास्मि प्रीतास्मि ।

(ख) अभ्युक्षेति । अभिसंधितां वाष्पानाम् अक्षिणं समक्षं वरं ददातीति

इति गीर्वाः पादयोः पतति । सर्वे जहं पश्यन्ति ।

जीमू । अये ! कथमनभ्रा वृष्टिः । भगवति ! किमेतत् ।

गौरी । राजन् जीमूतवेत्ती । जीमूतवाहनं प्रत्युज्जी-
वयितुं मेतांशास्थिशेषानुरगपतीन् समुपजातपद्यात्तापेन
पक्षिपतिना देवलोकादियममृतवृष्टिः पातिता । अत्रत्या
निर्दिश्य । किं न पश्यति भवान् ।

सम्प्राप्ताः शङ्खचूडं स्फुटमणिकिरणैर्भासुरैस्तमाङ्गैः

जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिममृतरसास्वादलोभाक्षिप्तः ।

सम्प्राप्त्यावहवेगा मलयगिरिसरिदारिपूरा इवैते

वक्रैः प्रस्थानमार्गैर्विवधरपतयस्तीयराशिं विशन्ति ॥ १११ ॥

(ग)

नायवत्तद्विद्य । वत्स जीमूतवाहन ! न त्वं जीवित-
दानमाप्त्यैव योग्यः । तदयमपरस्ते प्रसादः ।

तत् सम्बोधने तथा प्रक्षिपतितानां ज्ञानानाम् आर्त्तिहारिणि !
क्षेयनाशिनि ! वरस्ये वरणागतरक्षिति ! विद्याधरैः वन्दिते !
हे गौरी ! अहं ते तव वरणी नमामि । आस्थावत्तम् ।

(ग) सम्प्राप्ता इति । शङ्खचूडं सम्प्राप्ताः सकृताः शङ्खचूडेन
मिलिता इत्यर्थः स्फुटा उज्ज्वलाः मण्योनां कणस्थितानामिति शेषः
किरणाः प्रभाः वेपां तादृगैः उत्तमाङ्गैः शिरोभिः कणैरिति वायत्
उपवक्ष्यताः अमृतरसस्य अन्तरीयात् एष्टव्येति भावः आस्वाद-
लोभात् जिह्वाकोटिद्वयेन जिह्वाहितवायुभागेनेत्यर्थः क्षितिं पृथिवीं
लिङ्गलः आस्वादवलः मलयगिरेः सरितां अदीनां शारिपूरा इव जल-
प्रवाहा इव सम्प्राप्ति आवहवेगाः वेगवन्तः एते विवधरपतयः भुज-
नेन्द्राः वक्रैः कुटिभैः प्रस्थानमार्गैः गतिभिरित्यर्थः तीयराशिं समुद्रं
विशन्ति । अन्तरावत्तम् ।

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजः सम्पर्कपङ्कोचितै-
 कृत्यत्रैर्मम मानसादुपनतैस्तोयैर्महापावनैः ।
 स्नेच्छानिश्चितरत्नकुम्भनिहितैरपाभिषिच्य स्वयं
 त्वां विद्याधरचक्रवर्त्तिनमहं प्रीत्या करोमि चणात् ॥११२॥

(घ)

अपिच

अये सरोभवत् काञ्चनचक्ररत्न-

सेम द्विपक्ष ध्रुवलेदशनेयतुभिः ।

श्यामी हरिमन्त्रयवत्यपि चेत्यमूनि

रत्नानि मे समबलीकय चक्रवर्त्तिन् ॥११३॥ (ङ)

अपिच । आलीक्यन्ताममी शारदशशाङ्कानिमन्त्रयाज्व-
 जन हस्ता मणिमरोचिरचितेन्द्रचापभक्तयो भक्तिनमिते-

(घ) हंसेति । एषा सुप्रसवेति भावः अहं स्वयं प्रीत्या परि-
 तोदये हेतुना कणात् काञ्चनमात्रेण मम मानसात् उत्पद्यैः हंसाभास-
 क मैः स्नेच्छाभक्तिः साहजिकानां कल्पितानां हेमपङ्कजानां काञ्चनक-
 जानां रजोभिः पराभिः सम्पर्क एव पङ्कजो न पङ्कोचितैः चक्रैः कस्य-
 क्रैरिति यावत् महापावनैः अतिप्रवित्रैः स्नेच्छा निमित्तेषु रत्न-
 कुम्भेषु निहितैः स्थापितैः उपनतैः उपस्थितैः तोयैः जलैः त्वा-
 मभिषिच्य विद्याधराणां चक्रवर्त्तिनम् अधीश्वरं करोमि । सादृ-
 ष्विष्क्रीडितं एतम् ।

(ङ) अये सरोभवन्निनि । हे चक्रवर्त्तिन् ! काञ्चनानां चक्र-
 रागिरेव रत्नम् अये सरोभवत् तवायं गच्छतु । ध्रुवैः श्यामैः
 यतुभिः दशभिः उपसंक्षितः यतुर्देव इत्यर्थः एष द्विपक्षः ऐरावत इत्यर्थः
 श्यामः कल्पवर्षः हरिर्नारायणः मन्त्रयवतो च इति अमूनि मे मम
 रत्नानि समबलीकय पश्य । वसन्तिवकं एतम् ।

पूर्वाहिकायाः (च) प्रथमस्ति नमस्ति च मतङ्गहृतकादयो
विद्याधरपतयः । तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

नायकः । अतः परमपि प्रियमस्ति ।

आतोऽयं शङ्खचूडः पतगपतिभयाद्वैनतेयो विनीतः ।

तेन प्राग्भक्षिता ये विषधरपतयो जीवितास्तेऽपि सर्वे ।

मन्त्राणां च मृक्ता न गुरुभिरसवद्यक्तवर्त्ति त्वमाम्

साक्षात् त्वं देवि ! दृष्टा प्रियमपरमतः किं पुनः प्रार्थये यत्

॥११४॥ (क)

तथापीडमसु भरतवाक्यम् ।

दृष्टिं हृष्टमिच्छन्नितागडवक्त्रे मृचन्तु काले घनाः

कुर्वन्ति प्रहिरुदसस्ततः हरितेऽस्योत्तरीयां चितिम् ।

(च) आलोचनां दृष्टव्यम् । शारदेति शारदः शरत्कालिनः
यः शशाङ्कः तद्वत् निर्मलं बालव्यजनं हस्ते लेपं तथाभूताः, मणीनां
रत्नानां स्वस्वगात्रपरिहितानामिति भावः मरीचिभिः किरणैः
रचितः निर्मिता इन्द्रचापस्य शक्रधनुष इव भक्तयः रचनाः ये तथा-
भूताः तथा भक्त्या नमितः पूर्वाहिकायः ये तथाविधाः ।

(क) आत इति । अयं शङ्खचूडः पतगपतेः पक्षिराजस्य भयात्
आतः रक्षितः वैनतेयः गरुडः विनीतः विनयं गतः । तेन वैनतेयेन
प्राक् पूर्वं ये विषधरपतयः नागेन्द्राः भक्षिताः ते सर्वेऽपि जीविताः,
समं प्राणप्राया जीवन्नामेन गुरुभिः पित्रादिभिः अथवा प्राणा न
मृक्ताः न त्यक्ताः, अक्षयवर्त्ति त्वं विद्याधरसाम्राज्यम् आप्तं प्राप्तं
मयेति शेषः किं बह्वना हे देवि ! त्वं साक्षात् दृष्टा साक्षात् कृता,
अतः परं प्रियं किं पुनः, यत् प्रार्थये त्वमिति शेषः नातः परमपि
प्रियमस्तीति न किमपि प्रार्थये इत्यर्थः । स्वधराष्टम् ।

चिन्त्यानाः सुकृतानि वीतविपदी निर्मत्सरैर्मानसैः

मोदनां सततं वाग्वयसुदुग्धोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥११५॥

(ज)

इति निष्काणाः सर्वाः ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

समाप्तश्चेदं नागानन्दं नाम नाटकम् ।

(ज) उच्यते । यथा मेघाः कृष्टानां शिखरिणां मयूराणां
तादृक्प्रकृते नैनाथं बाधे उचितं सुसुप्तं वर्पेणु इत्यर्थः । प्रतिद्वयं
सञ्ज्ञातं सलतम् अविच्छिन्नं यत् उचितं यत् धान्यादि तदेव उत्त-
रीयं नात्मावरणवसनरूपं यस्यास्यभाभूतां चितिं पृथिवीं कुर्वन्तु च ।
तथा प्रजाः वीता विनता विपद् वीतां तदाभूताः निर्मोदकैः वाग्व-
यसुदुग्धोष्ठीप्रमोदाः । मानसैः सुकृतैर्मन-
सत्कार्यैश्च चिन्त्यानाः कुर्वन्तः तथा वाग्वयसुदुग्धोष्ठीप्रमोदादीनां
सुकृतां मित्राणाञ्च मोक्षेषु समाजेषु प्रमोदनां इति तथाविधाः
सत्यं सततं मोदनां सुखीभवन्तु च । यादृक्कविप्रोक्तं उत्तमम् ।

इति पञ्चमोऽङ्कः ।

इति वि, य, उपाधिवारिणा श्रीजीवानन्दविद्याभारभट्टा-
चार्येण विरचिता नागानन्दनाटकव्याख्या समाप्ता ।

